TÜRKİYE'DE MANEVÎ BUHRAN

DİN VE LAİKLİK

PROF. DR.
OSMAN
TURAN

ÖTÜKEN

TÜRKİYE'DE MANEVÎ BUHRAN DİN VE LAİKLİK

Prof. Dr. Osman Turan

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 608
KÜLTÜR SERİSİ: 281

1. Basım: 2005

3. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-530-5

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi-Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: GD Ofset Matbaacılık A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi, A5 Blok, 4. Kat, No:407
İkitelli OSB – Başakşehir – İstanbul
Sertifika Numarası: 32211 Tel: (0212) 671 91 00
İstanbul- 2018

PROF. DR. OSMAN TURAN; Türkiye Cumhuriyeti'nde Selçuklu tarihçiliğinin kurucularından kabul edilen Osman Turan, 1914 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Soğanlı köyünde doğdu. İlkokulu Çaykara'da, ortaokulu Bayburt'ta okudu. Liseyi ise Trabzon'da başlayıp Ankara'da bitirdi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nde Fuat Köprülü'nün talebesi oldu ve Fakülteden mezun olunca aynı kürsüde asistanlığa intisap etti. Yayınevimiz tarafından yeniden neşredilen *12 Hayvanlı Türk Takvimi* adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1941). 1944 yılında doçent, 1951 yılında da profesör oldu. Hocası Fuat Köprülü gibi Demokrat Parti saflarında siyasete atıldı. 27 Mayıs hareketinden sonra tutuklandı ve Yassıada'da on altı ayı aşkın bir süre tutuklu kaldı. 1965 yılında Adalet Partisi'nden Trabzon Milletvekili seçildi. Genel Başkan Yardımcılığı'na kadar yükselmesine rağmen parti yöneticileriyle geçinemedi ve siyasetten çekildi. Siyasetten çekildikten sonra ilmî çalışmalar yapmak için daha çok imkân ve zaman buldu. Eserlerinin çoğu bu dönemde neşredildi. Müstakil eserler haricinde metin, vakfiye, vesika neşretmiş; İslâm Ansiklopedisi'ne geniş maddeler; yabancı dergilere sayısız makaleler yazmıştır. Bunlardan başka gazete ve dergilerde Türkçe olarak yayımladığı günlük makale ve fıkralar da hayli kabarıktır. "Ortaçağda Türkiye İktisat Tarihi" üzerinde çalışmakta olduğu sırada vefat etti (17 Ocak 1978). Osman Turan tarihçiliğinin ilk demlerinden itibaren mecburi ve bakir bir sahasını, Selçuklular dönemini ele almış, siyasî, iktisadî, manevî ve mefkurevî veçhelerini kuşatarak adeta baştan inşa etmiştir. Uzun süre Türk Ocakları başkanlığı yapan Prof. Dr. Osman Turan, kitaplarıyla olduğu gibi konuşmalarıyla da çevresinde bir gençlik halesi oluşturmuş, onlara tarih ve medeniyet şuuru kazandırmıştır.

Yayınevimiz tarafından yayımlanan kitapları:

- *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (26. Baskı, Şubat 2017)
- *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti* (20. Baskı, Ekim 2016)
- *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (10. Baskı, Aralık 2013)
- *Selçuklular Zamanında Türkiye* (14. Baskı, Nisan 2016)
- *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* (4. Baskı, Mayıs 2016)
- *Selçuklular ve İslamiyet* (9. Baskı, Temmuz 2015)
- *Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları* (4. Baskı, Mart 2017)

İÇİNDEKİLER

Yayınevinin Takdimi 9
Bu Eser Hakkında 11

A. Târihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet 15
I. Medeniyetin Akıbeti ve Dünya Buhranı 24
II. Medeniyetlerin Müşterek Kaderi 37

B. Türkiye'de Mânevî Buhran Din ve Laiklik 43
Giriş 43
I. Türkiye'de Manevî Buhran 50
1. Madde - Ruh Muvazenesi 50
2. İçtimaî Muvazenenin Bozulması 51
3. Maneviyat Buhranı 53
4. İslâm ve Avrupa Medeniyetlerine Girişimizin Mukayesesi 54
5. Yeni Türk Kültürünün Esasları 57
6. Sathî Taklitlerin Tehlikeleri 58
7. Fikir Kısırlığı ve Mefkûre Bozuklukları 60
8. Türk Ahlâk ve Mefkûresi 63
9. Halk ve Münevverler 66
10. Devletin Kutsiyeti 70
II. Türkiye'de Din ve Lâiklik 73
1. Dinin Tarihî Ehemmiyeti 73
2. Din Aleyhtarı Cereyanın Doğuşu 75
3. Laikliğin İnkişafı 78
4. İslâmiyet ve Din Hürriyeti 82
5. Türklerde Din Hürriyeti 89
6. İslâmî Devlet ve Laik Devlet 93
7. İslâmî Devlet 96
8. Laiklik Vasıtasiyle Avrupalılaşma 100
9. Laikliğin Din Aleyhtarı Tatbikatı 106
10. Din Hürriyetine Yasaklar 108
11. Dinî İlimlerin Sûkutu 110
12. İrtica ve Gerilik Safhaları 112
13. Muvaffak Olamayan Laiklik 117
14. İlmî ve Mânevî İnhitat 122
15. Millî Bünyenin Sarsılması 124

C. Ahlâk ve Mefkûre Kuvveti 132

D. Millî Varlık ve Tarih Şuûru 137

E. Osmanlı "Nizâm-ı Âlem" Dâvası ve Bugünkü Sukut 141

F. "Devlet-i Ebed Müddet" 147

G. Türklerin Manevî Gücü 150

H. Mevlâna'yı Ziyaret Münasebetiyle 154

İndeks .....

YAYINEVİNİN TAKDİMİ

Bu kitap, Prof. Dr. Osman TURAN'ın sağlığında yayımladığı *"Türkiye'de Mânevî Buhran-Din ve Laiklik"* (1964) ile sayın Ergun Göze'nin Hoca'nın makalelerinden derlediği *"Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet"* (1980) kitapları yeniden gözden geçirilerek tertiplenmiştir. Bu esnada hocanın ilk kitap yayınlandıktan sonra ortaya koyduğu dev eserlerde konuları fevkalâde mükemmelleştirerek işlediği göz önüne alınarak, ilk hazırlık karalaması gibi gözüken makaleler ihmal edilmiş, daha kalıcı olanları, rahmetli Hoca'ya yakışır bir düzenleme içerisinde bir araya getirilmek istenmiştir.

Yüksek bir tarih kültür ve şuûruna sahip âlimlerin, milletlerinin düşünce ufkunu açmak yolundaki cehtleri, sırf nazarî mütalaalara dayanan düşüncelerden çok daha sağlam temellere; geçmiş tecrübelere dayanır. Etkisi ve yeni oluşumlar için sundukları imkânlar, verdikleri ilhamlar oldukça semereli olmaya namzettir. Rahmetli Osman Turan Hoca'nın şu makalelerinin böyle bir gelişmeye zemin hazırlayacağını ümit ediyoruz.

Ötüken Neşriyat

Bu Eser Hakkında

Bu kitap Türkiye'de ilmî bir hazırlığa dayanmayan, gittikçe istikamet ve gayesini kaybeden birtakım içtimaî, kültürel ve ideolojik teşebbüslerin, mukadder olarak, nasıl bir buhran doğurduğunu gösteren meselelerle meşguldür. Gerçekten, ilmî ve millî gayelere aykırı bir istikamette zorlandıkları için, Türk kültür ve mefkûresini kısırlaştıran, mânevî kıymetlerimizi sarsan ve husûsiyle yeni nesillerin ruh ve muhakemelerini bozan bu teşebbüsler ve doğurduğu neticeler karşısında duyulan endişe ve üzüntülere tercüman olmak ve hataları belirtmek maksadıyla, türlü tarihlerde yazılmış, birtakım makaleler burada toplanmıştır. Fakat bu münasebetle derhal belirtmeliyiz ki, bu eser "Türkiye'de maneviyat buhranı"nın şümulüne giren birçok mühim meseleleri kavramaktan çok uzaktır. Meselâ Türkiye'nin Medeniyet dâvasında en mühim meseleleri ilim ve kültür sahasında bulunduğu, memleketin insan gücü ve uzun vadeli kaderi üzerinde üniversite ve maarif müesseseleri başlıca rol sahibi olduğu halde bu teşekküllerin ilim ve memleket ihtiyaçlarına göre kurulmamasından ve vazifelerini yapamamasından ileri gelen buhranlara ve ıslah çarelerine dair henüz neşredilmemiş yazılarımız da burada yer almamıştır. Halbuki buhranın menşelerini bulmak ve medeniyet dâvamızın esaslarını meydana koyabilmek için daha derin meselelerin tedkîkine ihtiyaç vardır. Filhakika Türklerin medeniyet tarihi, millî kültürün mahiyeti, medeniyetlerin teşekkül, inkişaf ve karşılıklı tesirleri, başka milletlerin medenî tesir ve istihalelerinden elde edilen ilmî neticeler araştırılmadan verilen hükümler ve

girişilen teşebbüsler ilmî bir değer kazanamaz ve akıbetlerinden de ümitlenmek mümkün olamaz. Burada şunu da ehemmiyetle ve tekrarla kaydedelim ki, Türkiye'de girişilen birçok tecrübeler ilme dayanmadığı gibi, bazı ciddî yazılar müstesna, bunların ilmî bir muhakeme ve muhasebesi de yapılmış değildir. Hattâ bunca ilerilik gayret ve iddialarına rağmen, bu gayenin tam zıddı olarak, yaratılan tersine bir taassup, böyle bir ilmî muhasebe ve tenkidin karşısına çıkacak kadar kuvvetlenmiş ve sâdece bu durum muvaffakiyetsizliği ve çıkmazı meydana koymuştur.

Bu eser, buhranı bu şumûlü ile ele almadığı gibi burada bahis mevzuu meseleler de bâzan menşeleri ve zarurî neticeleri ile işlenmiş değildir. Meselâ eserde bir bahisle dil felâketine işaret edilmiş ise de Türkçe'nin Kanunlarına aykırı inat ve zorlamaların ciddiyetsizliğini ve gülünçlüklerini, filolojik bakımdan, meydana koyan makalelerimiz buraya alınmadığı gibi dil meselesinde tutulması gereken ilmî yol da henüz yazılmamıştır. Öte yandan "Türkiye'de Manevî Buhran" adını alan bölüm de, çok geniş bir tarihî tafsilâta muhtaç olduğu halde, çok teksif edilmiş ve bu sebeple de bâzı yerlerde herkes için gereken aydınlatma temin edilememiştir. Edebiyat ve san'at sahalarında manevî sükût istikametinde devam eden gayretlere ve tahribata da ancak bâzı vesilelerle temas edilmiştir.

Buna mukabil bu eserde "Türkiye'de Din ve Laiklik" bahsi oldukça etraflı bir şekilde ele alınmıştır. Gerçekten memlekette laikliğin din aleyhtarı tatbikatına ve Demokrasinin yerleşmesi gayretlerine rağmen yine de ilmî, millî ve insanî gayelere aykırı bu anlayışın ideal olarak gösterilmesi ve bu maksatla da ilmîlik ve ilericilik iddiaları ile girişilen yorulmaz ve sonu gelmez safsatalar bu zarureti meydana koyuyor; hiç olmazsa bu manevî tahribat ve zulmün temellerini sarsmak gerekiyor. *Türk Yurdu*'nda çıkan bu yazılar ile, din düşmanlığı faaliyetleri duraklamadı ise de safsataların hızını mühim bir nisbette kaybettiği de müşahede edilmiştir. Fakat daha mühimi din düşmanı ideal laiklik kâbusu yıkılmış ve mukaddesata bağlı mücadelelerde, ilmin akl-ı selimi ile birlik ol-

duğu kanaatini kuvvetlendirmiş; dinî hak ve duyguların müdafaası cesaretini artırmıştır. Derecesi ne olursa olsun bu ilerleyiş ve neticelerin tesbiti memleket için şükre ve kayda şayandır. Esasen bu kitabın neşri de bu hususta gösterilen umumî arzu ve teşvik ile gerçekleşmiştir. Bu vesile ile eserin neşrinde maddî ve manevî müzaheretini esirgemeyen vatansever ve faziletli dost insanlara ve arkadaşım nâşire ne kadar teşekkür etsem yeridir. Nitekim adlarının yazılmasını istemeyen bu imanlı ve yüksek insanlar olmasa idi bu yazıları bir kitap halinde toplamak kabil olmayacaktı. Fakat bu vesile ile en büyük teşekkürün dâvaya bağlı Türk aydınına ve halkına yapılması gerektiğini de belirtmek isterim. Zira, tarihî büyük manevî mirasını ve millî bekasını korumaya kararlı bu millet ve bu münevverler olmasa idi her şey beyhude olur ve hayatın da mânası kalmazdı. Laiklik üzerinde gösterilen aşkın hassasiyete rağmen ve galiba başka türlü hassasiyet dolayısı ile laiklik üzerinde ısrar eden yeni Anayasa'nın laikliğe aykırı bir hüviyet kazandığı görülmüş ve bu husus da, düzeltilir ümidi ile bir bahis halinde bu bölüme eklenmiştir. Bu kitaba geçen bir kısım makalelerde maneviyat buhranının gittikçe artan şiddetinden ve onun endişe verici âkibetlerinden bahsederken buhranın sür'atle maddîleşmek istidadını kazandığı ve âcil tedbirler alınamazsa memleketin tehlikelere mâruz bulunduğu da sık sık belirtilmiştir, ki son yılların hâdiseleri bu teşhisin isabetini meydana koymuştur.

Makaleler kitap haline getirilirken bâzılarında tekerrür eden aynı fikirlerin yeni bir terkiple âhenkleştirilmesi gerektiği halde, vaktin bulunmaması yüzünden, bu mahzur giderilememiştir. Zaten bir işe girişilse idi, biraz daha şahsî mizaç dolayısı ile, eserin yeniden yazılması ve yukarıda işaret edilen şümullü meseleler ile birlikte çıkması gerekecek idi. Halbuki böyle bir eserin neşri henüz mümkün olamayacağından bu kitap da vücuda gelmeyecekti.

Prof. Osman TURAN
Bahçelievler 60. Sk. 1117
ANKARA

A. Târihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet

İnsanoğlu, en ibtidâî cemiyetlerden en yükseğine kadar, akıl ve muhakemesi ile, vicdan ve duygularının yüceliği ile, başka yaratıklardan mümtaz bir varlıktır. Bununla beraber hayat ve kâinat muammaları karşısında kendi aczini kavramış ve yalnızlığı hissetmiştir. Bu idrâk onu Kaadir-i Mutlak bir Allah'ın mevcudiyetini kabule ve ona sığınmaya sevk etmiş; ferdî ve içtimaî saadeti de bu inançta bulmuştur. Bu dünyada Allah'ın varlığına duyulan bu ihtiyaç ile ruhun bekası veya yok olmamak arzusu dinin beşeriyetle birlikte mevcut olmasının tabiî ve psikolojik sebebidir. Bununla beraber insanın bu şuûr ve sezişi de insanlığı mümtaz kılan ilâhî bir sır olduğundan Allah'ın varlığı fikrini yalnız bu sebep veya ihtiyaçlara bağlamak mümkün değildir. Zira, bu takdirde, ilmin tekâmülü ile Allah fikrinin zayıflaması icab ederdi. Halbuki bu şuûr âleminden müstakil olarak Allah vardır. Gerçekten devrî buhranlara ve materyalist gelişmelere rağmen Allah fikri ve din ihtiyacı beşeriyetin tekâmülü ile birlikte yükselmiştir. İlim ve din arasında tedahüller ve çatışmalar devam etmiş; bugün ise ikisinin hudutları ayrılmıştır. Lâkin medeniyet ile din arasında daimî bağlar mevcûd bulunmuş; insanlığın saadeti madde-rûh muvâzenesi sayesinde mümkün olmuş; dinsiz bir cemiyet ve medeniyete de ne rastlanmış ve ne de tasavvur edilebilmiştir.

Filhakika tarih içtimaî ve siyasî nizâmın kuruluşunda, ahlâk ve fazilet duygularının yükselişinde, ilim, edebiyat, hukuk, felsefe ve san'atların gelişmesinde, kültür ve me-

deniyetlerin teşekkülünde, vatan ve milliyet duygularının doğuşu ve ilerlemesinde, iktisadî faaliyetlerde ve nihayet günlük hayatın her safhasında din kadar derin bir rol oynamış bir kuvvet ve müesseseye şâhid olmamıştır. Nitekim nerede bir din, bir mezhep ve bir tarikat zuhur etmiş ise orada mutlaka yeni bir medeniyet ve kültür doğmuş; yeni bir hayat ve dünya görüşü meydana çıkmıştır. Dinler medeniyet yarattığı halde kadîm medeniyetlerin meydana getirdiği bir din görülmemiştir.

Meselâ; eski Yakın-şark ve Yunan medeniyetleri çok tanrılı olduğu gibi peygamberleri de yoktur. Yunan filozofları, akıl ve muhakeme yolu ile, politeist olan soydaşlarına mukabil tek Tanrı inancına yaklaşmış; fakat bunlardan hiç biri peygamberlik vazifesini yapamamış ve cemiyetlerinin dînî inançlarını düzeltmemişlerdir. Bu münasebetle ne bir peygambere ve ne de bir feylesofa sahip olmadıkları hâlde eski Türklerin, kendi seziş kabiliyetleri ile *"Bir Tanrı"* inancı seviyesine yükseldiklerini belirtelim.

Tarih insanların din bakımından üç zümreye ayrıldığını gösterir. Büyük halk kitleleri dâima normal dindar iken bunların bir ucunda çok dindarlar veya zâhidler, mukabil ucunda da dinsiz veya Allahsızlar bulunur, ki bu iki zıd zümrenin yüzde 3-5 nisbetini aşmadığı tesbit edilmiştir. Bununla beraber cemiyetlerin buhranlı zamanlarında bu aşırı iki ucun nisbetleri artar ve medenî inhitat başlar. Yunan-Roma medeniyeti materyalizmin azgınlaşması ile sukut etmiş ve imparatorluk yıkılmıştır. Hıristiyanlık ahlâkî ve dinî çöküş zamanında şiddetli bir tepki olarak çıkıp yayılmış; fakat bu sefer de Avrupa derin bir taassuba saplanmıştır ki, XI. asrın sonunda başlayan haçlı seferleri garbın bu ruhî baskı ile patlamasını ifâde eder. Fakat cehalet ve taasubun eseri olan bu seferler aynı zamanda, İslâm Medeniyeti ile teması sağlamış; bu sayede Avrupa uyanmaya ve aydınlanmağa başlamıştır. Bu uyanış yolun-

da, asırlar boyunca garb medeniyeti yükselmiş; dünyayı da tesir ve hâkimiyeti altına almıştır. Fakat bu medeniyet de zirveye ulaşırken kendi bünyesinde gelişen materyalizm ile madde-ruh muvazenesini kaybetti; dînî ve ahlâkî sukut Avrupa ile birlikte bütün dünyayı sarmağa başladı. Böylece Ortaçağ Avrupasında idealizmin aşırılığı nasıl hayatı uyuşturmuş ve medeniyeti fosilleştirmiş ise bugün de materyalizmin ağır basması ile manevî nizâmın çözülüşü de öylece medeniyeti tehlikeye düşürmüştür.

İslamiyet şarkta put-perestlik ve Hıristiyanlıkla bozulan madde-ruh muvâzenesini kurmuş; ilim ile din ve dünyâ ile din ve dünyâ ile âhiret aynı derecede ehemmiyet kazanmıştır. İki dînin birbirine zıd bu hüviyetleri dolayısıyladır ki, eski kültürleri yeni bir medeniyet sentezi hâline getirme vazifesini Hıristiyanlık değil İslâmiyet başarmıştır. Bununla beraber yükselen İslâm Medeniyeti de, X. asırda, maddenin tahakkümü, eski İran'dan gelen komünist ve Batınî cereyanlar içinde çöküntüye uğruyordu. *Millî ve İslâmî idealleri kaynaştıran Türkler XI. asırda İslâm Dünyasına hâkim olunca bu medeniyet yeni bir kudret ve hayatiyetle canlandı.* Haçlı seferleri ile de Avrupa'ya medeniyet aşısı verdi. İçtimâî adalet, din hürriyeti ve insanlık ülküleri üzerinde kurulan *Osmanlı "Nizâm-ı Âlem" dâvası, bugün nazariyatta kalan Birleşmiş Milletler idealinden daha üstün bir sulhun örneği oldu.* Slav milletleri yazı, edebiyat ve kültürlerini ne kadar Ortodoksluğa borçlu ise bunlarla birlikte millî varlıklarını da o derece Osmanlı İmparatorluğu sayesinde korumuşlardır. Garbî Avrupa milletleri de Katolik ve Protestan mezheplerine göre şekillenmişler veya Hıristiyanlığı Lâtin ve Germen karakterlerine uygun olarak ta'dîl etmişlerdir. Dînin, milletlerin varlığı üzerindeki rolü hakkında Yahudiler dikkate şayan bir misal teşkil eder. Filhakika dünyanın her tarafına cemaatler hâlinde dağılmış bu küçük millet Musa Dînî sayesinde üçbin yıl varlığını muhafaza edebilmiş ve

nihayet kadîm yurdunda İsrail devletini kurabilmiştir, ki dînin verdiği bu derecede hayatiyet başka milletlerde görülmemiştir.

Dinler cemiyet, medeniyet ve milletlerin teşekkülünde başlıca âmil olurken kavimler de dinler üzerinde kendi ruh ve karakterlerine göre bazı ta'dîller vücuda getirmiştir. Meselâ: İslâmiyetle birlikte yükselen ve onun uğrunda her şeyi feda eden Türkler hukukta, tarîkatlerde ve san'atlarda millî hususiyetlerini göstermişler fakat bu yenilikler yine İslâmiyet hudutları içinde ve onu kuvvetlendirmeleri gayesi ile vuku' bulmuştur. Nitekim *Osmanlı Kanûn-nâmeleri* "Nizâm-ı Âlem" dâvasına ve İslâm adaletine hizmet sağlamış; tarîkat âyinlerinde görülen zikir şekilleri, musîki ve semâ Türklere mahsûs dînî aşkı kuvvetlendirmeye yaradığı için faydalı sayılmıştır. Zâten esaslardaki ayniyete mukabil Arap, Türk ve İranlıların İslâmiyetlerinde bazı farklar dâima mevcut olmuştur. Bir kısım İranlılar millî hususiyetlerini muhafazada çok müfrit gittikleri içindir ki, ortaçağda komünist Mazdek'in tesirlerine göre aşırı-şiî adı altında Bâtınî bir takım gizli mezheplerle İslâmiyet'i hayli sarsmışlardır. Avrupa'da Hıristiyanlık adetâ yeniden imâl edilirken Lâtin ve Germenler de bu dîni kendilerine göre değiştirmişlerdir. Budizm Hindistan'da Hindu dîni ve cemiyeti içinde kaybolurken uzak-şark ülkelerinde çok değişikliklere uğramıştır. Put-perest Yunan-Roma dünyasının kendi hayallerine göre yarattıkları semâ âlemi, tanrılara verdikleri sıfat ve atfettileri maceraların tesirlerini Hıristiyanlık'ta da bulmak mümkündür.

Dînin tarihî ve içtimaî büyük mevkiî hakkında hiç bir tereddüt caiz değil iken pozitivistler, marksistler ve daha umûmî olarak materyalistler onun yalnız bu mevkiini ve lüzumunu inkâr etmemiş; kendi doktrinlerine göre zararlı olduğunu da ileri sürerek dîne karşı şiddetli bir mücâdeleye de girişmişlerdir. İlim ve tekniğin harikulade keşiflerine

ve pozitivistlerin ilmi dinin yerine oturtmak iddialarına rağmen onların bu ümid ve gururları tamâmıyla boşuna çıkmıştır. Zîra ilim ve keşifler ilerledikçe, cihân-şümûl kanunlar ve sırlar da hayret verici bir şekilde artmakta, bunların hepsi birbirlerine bağlanmakta ve âlemin nizâmını vücuda getiren sırlar gittikçe daha mu'dil (complique) bir mâhiyet almaktadır. Bununla beraber bu keşifler insanın manevî ihtiyaçları, saadeti ve bu fâni hayatın sonunda kendi akıbeti hakkında hiç bir ümid ve destek getirmemiştir. Gerçekten, sanıldığının aksine, maddenin esrarına nüfuz edildikçe daha büyük meçhuller ve daha müthiş muammalar meydana çıkmakta; insan daha muğlak bir kâinat ve sırları ile karşılaşarak hayranlık veya şaşkınlıktan başka bir neticeye varamamaktadır. Bu sebeple de ilmî bir muhakeme yeni keşifler ile dinî inanışların daha sağlam temellere dayandığını göstermiş ve materyalistlerin aksi iddiaları menfi bir his ve davranıştan başka bir şey ifade etmemiştir. Nitekim bugünkü medeniyet seviyesine rağmen metafizikte Eski Yunan'ın eriştiği merhaleye yeni bir şey ilâve edilememiştir. Fakat daha mühimi Kur'ân'ın Allah ve ruh anlayışının bütün kudreti ile sağlamlığını muhafaza etmesidir ki bu da onun ilâhi menşei ile alâkalıdır.

Filhakika sâdece madde üzerinde cereyan eden keşifler onun sırlarını çözdükçe hâdiseleri, bunların tâbi bulunduğu kanunları ve bunlar arasında mevcûd münasebetleri ve âhengi meydana koydukça âlem-şümûl bir nizâm ve şuûrun varlığını kabul artık zaruridir. İmdi bu küllî nizâm ve kanunların şuûrdan mahrum maddenin eseri olamayacağını göstermiş, ilim ve akıl, insana kaadir-i mutlak bir Allah'ın varlığı hükmünü zaruri kılmıştır. En küçük atomdan en büyük yıldız âlemlerine, tek hücreden en ileri canlılara kadar kâinat'ın nizâmını idare eden ve hayatı devam ettiren aşk da madde ile değil ancak külli bir irâde ile izah edilebilir. Nitekim atomun keşfi üzerine Einstein'e "*Âlemin*

ötesinde sırlar da artık anlaşılacak mıdır?" suali sorulmuştu. Büyük âlim buna karşı: *"Biz ancak maddenin sırlarını keşifle meşgulüz, onun ötesi ilmin ebediyyen meçhulü kalacaktır."* cevabını vermiş; böylece ilmin hududunu da çizmiştir. Zaten Kur'an da insan aklının Allah ve ruhun mahiyetini idrâk edemeyeceğini tebliğde bulunurken bu hakikati kat'î bir hükme bağlamıştır. Bu sebeple ilmî keşifler yeni hârikalar yaratsa, feza seferleri ile seyyâreler-arası fetihler ve hattâ oralarda iskân başarılsa, nihayet insan uzuvları, makina parçaları gibi, sökülüp takılsa bile bütün bunlar sadece maddenin sınırları ve fizikî kanunlar içinde mümkün olacak; kâinatı ve sırlarını, bunların bağlı bulunduğu ilâhî varlığı idrâkten âciz kalacak, yalnız onun mevcudiyetini kabulde daha fazla kuvvet kazanacaktır.

Bu durum dünyanın imârını, insanın maddî ihtiyaç ve tecessüslerini sağlayan ilim ve manevî ihtiyaçlara cevap veren dinin saha ve sınırlarını ayırmağa, vazifelerini göstermeğe yaramış; madde-ruh muvazenesinin kurulması ve devamını, Allah ve dinin kabulü zaruretini belirtmiştir. Nitekim, psikolojik ve sosyal mânâsı ile de olsa. Alman feylesofu E. Kant *"Tanrı olmasa bile beşeriyet onu kendi saadeti için kabule mecburdur."* derken bu hakîkatı ve ihtiyacı ifâde eder. Aklın ve insana mahsus ilahî sezginin icabına rağmen bu gün medeniyet hâlâ bir materyalizme saplanmış; bozulan madde-ruh muvazenesi ile birlikte din düşmanlığı içtimaî nizâmı ve medeniyeti tehdide başlamıştır. Hattâ materyalist insanın bütün manevî değerler ile birlikte dine karşı giriştiği cidalin taassubu Komünizmi din hâline getirmekte ve insanlığı bayağılaştırmaktadır. Bununla beraber bu anormal mücâdele bile bizzat Allah'ın varlığını ve dinin kuvvetini göstermektedir. Zavallı Rus astronotu feza seferinde Allah'ı görmediğini söylemekle bu kaba materyalizmin nasıl gülünç bir mâhiyet aldığını veyahut Bolşevik idarenin din karşısında ne derece âciz kaldığını açığa

vurmuştur. Nitekim mevcudiyetini Allah ve dini ortadan kaldırmağa bağlı sayan Komünizm cemiyette öyle bir çöküntü yaratmıştır ki, devlet ve rejim ancak korkunç bir tedhiş kuvveti ile ayakta durabilmektedir.

Bundan dolayı asırlar da geçse Komünist idareler zulüm yapmaktan ve yıkılmaktan kurtulamazlar[1].

İnsanoğlu, ferd ve cemiyet olarak, madde-ruh gibi, iki kuvvet ve ihtiyacın tesiri altındadır; onun saadeti ve medeniyetin devamı da bu iki unsur arasında muvâzeneye veya onun bozulmasına bağlıdır. İnsanlar Allah, millet, vatan, aile, insanlık, hayır, fazilet ve şeref duyguları ile yükselir; bu esaslara dayanan büyük aşk ve mefkûreler motor vazifesini görür ve yaratıcı kuvvetleri, hayır ve sevgi hislerini harekete geçirir; maddenin ifsadına ve zekânın şer âleti olmasına engel olur. İnsanlık tarihinde maneviyat aleyhinde bozulma istidadı gösteren madde-ruh muvâzenesi peygamberler, evliya, mütefekkir ve mefkûreciler sayesinde yaşar; terakki ve saadet yolu devam eder. Hayır uğrunda daimî bir irşâd ve gayret gösterilmezse maddenin ve şer kuvvetlerinin ifsadı mukadder olur. Dinlerin, melek-şeytan, hayır-şer ile ifâde ettikleri ezelî mücâdele de aslında insanın yaratılışında mevcûd bulunan madde-ruh cidalinin bir tezahüründen ibarettir.

Hazreti Muhammed *"En büyük düşmanınız nefsinizdir."* buyururken bu hakîkatı ifâde etmişti. Cemiyetler içinde hayrın zaferine çalışan mürşidler gibi şerrin hüküm sürmesine uğraşan şerirler de her zaman mevcud olmuş ve bunlar da Şeytan ve Deccal'in adamları sayılmıştır. İnsan îmân ve mefkûreden mahrum kaldığı, yüce mürşid ve manevî zevklerin cazibesinden uzaklaştığı nisbette hayır ve saadet yolunu şaşırır; ruhî boşluk içinde ızdıraba düşer ve

[1] Yayınevinin notu: Prof. Turan bu hükmü bir ilmî kanaat olarak belirtmiş ve komünizmin yıkılacağını çeyrek asırdan fazla bir zaman önce bilimsel olarak haber vermiş bulunmaktadır.

cemiyete de zararlı olur. Böylece Allah'ın bütün mahlûklara üstün kıldığı bu mümtaz beşerî mahlûk artık bayağılaşmağa ve medeniyet de sukuta mahkûm olur.

Eski Yunan-Roma dünyası, maddenin tahakkümü ve ahlâkın sukutu ile inkıraza uğramış; bugün de Avrupa medeniyeti aynı materyalist hastalıklara ve hatta bünyesinde türeyen teşkilâtçı şer kuvvetlerinin tahribine uğramıştır. Devrin şartları icabı bütün dünyayı da sarsan bu tehlike beşeriyeti tehdide başlamıştır.

Maddenin azgın tesirlerine mukabil ruhun tahakkümü ile de muvazene bozulur. Bununla da medeniyetlerin uyuşukluğa ve fosilleşmeye uğradığına tarih şâhiddir. İslâmiyet, normal, insan ve cemiyetlere göre bir din olduğu için, dünya va âhiret, madde-ruh arasında muvazeneyi esas almıştır. Bu sebepledir ki, İslâmiyet sür'atle büyük bir medeniyetin temeli olurken Hıristiyanlık, aksine hayatı ve dünyayı inkâr üzerinde Avrupa'yı uyuşturmuş ve bin yıl bu kıt'ayı taassub ve karanlığa düşürmüştü. İslâm dünyası, X. asırda, materyalizme sürüklenerek içten dıştan inkıraz yoluna düşmüştü. Türklerin hâkimiyeti taze bir kan ve idealizm getirince İslâm medeniyeti ve kavimleri yeni bir hayatiyete kavuşmuştu. Lâkin Haçlı ve Moğol istilâlarının getirdiği sarsıntı, dâhilde de bâtınîlerin tahribatı bir manevî uyuşukluk getirmiş; Dünyada kaybolan ümidler kurtuluşu ahirette aramağa sebep olmuş; Tasavvuf da kitleler arasında yegâne çâre sayılmıştı. Fakat cemiyet ve medeniyet ilâhî ruhtan alması gereken mânevî kudret yerine tasavvuf ya Allah'a bağlılığı ferdî kurtuluş şekline sokmuş veyahut halk kitleleri arasında bozulmuştur. Kalenderî ve Haydarî tarikatları arasında, bugünkü Hippy'leri andıran İbahiyye zümreleri meydana çıkmıştı. Mevlevîlik gibi tasavvuf da en yüksek mevkiini Osmanlı devrinde bulmuştu. Zira İslâm ve Türk mefkûrelerinin kudret kazanmasında, Osmanlı "Nizam-ı âlem" davası içinde tasavvuf dini ve insanlığı

yüceltmiş; fetihler de memleketlerden önce insanların kalbinde vuku bulmuş; *Osmanlı Cihan Hakimiyeti kurulmuştu.*

Maddeye bağlı en küçük atom âlemi (Mikrokosmos) ile en büyük yıldızlar âlemi (Makrokosmos) içinde mevcûd bulunan cezb (çekme) ve defi' (itme) kuvvetlerinin muvazenesi nasıl kâinat nizam ve âhengini temin ediyorsa insanlar, cemiyet ve medeniyetler de öylece madde-ruh kuvvetlerinin muvâzenesi sayesinde sıhhat, hayatiyet ve saadete kavuşur. Şu farkla ki kâinat nizamında kanunlar ve âhenk mutlak olduğu halde madde-ruh muvâzenesi psikolojik ve içtimaî kanunlara tâbi olarak değişir. Bununla beraber madde ve ruhtan birinin aşırı gelişmesi diğerinin tepkisini doğurur. Cemiyet ve medeniyetler buhranlara uğradıktan sonra ya muvazeneyi tekrar bulur; yahut bunların çöküşü mukadder olur; o takdirde başka ülkelerde yeni medeniyetler yükselerek dünya nizamı bu suretle tekrar kurulur. Bu umumî şemayı çizdikten sonra Avrupa medeniyetinin doğuş, yükseliş ve çöküşlerinde müşterek olan unsurlar, Türk İslâm dünyalarının istikbâli meseleleri üzerinde durulacaktır.

I. Medeniyetin Akıbeti ve Dünya Buhranı

Avrupa Medeniyeti yüksek ilmî, harikulade teknik keşifleri ve parlak hayat seviyesi sayesinde cihan şumûl bir medeniyet olmuş; bu sebeple de artık küçülen dünya ile birlikte bütün milletler ve insanlık müşterek bir kader ile karşılaşmıştır. Bu müthiş keşiflere ve yüksek hayata rağmen bu medeniyet, maalesef, manen aynı tekâmülü gösterememiş; bir dönüm veya zeval noktasına gelmiştir. Zira gözleri kamaştıran bu medeniyet madde-ruh muvazenesini ve ruhunu kaybetmiş; böylece materyalizmin esiri olan bu medeniyetle birlikte beşeriyet de tek ayak üzerinde duramaz bir hale gelmiş; her türlü maddî refah ve imkânlara rağmen ümitsizlik, huzursuzluk ve ıstırap dünyayı sarmıştır. Gerçekten (Garp ve Hristiyan Medeniyeti), bu materyalist gelişme, ve manevî sukut ile birlikte, dünyayı da o derece sarmıştır, ki beşeriyet, tarihinde, hiç bir zaman bu derece müşterek bir kader şuûru ve korku içinde bulunduğunu hissetmemiş, müşterek tehlikenin delillerini bu nisbette açıkça görmemiştir. Öyle ki insanoğlu bir yandan bu maddî yükselişin gururunu duymakta; öte yandan da tam bir manevî boşluk ve istikbâl endişesi içinde kıvranmaktadır. Bu durum atom silâhlarının tehdidinden daha hazindir. Çünkü bu silâhlar materyalist tehlikenin sadece maddileşen bir vasıtası olmaktan başka bir şey değildir. Nitekim bugün dünya barışı ve insanlığın kaderi ancak atom silâhlarının yarattığı korku muvazenesi üzerinde durmakta; bir

gün çılgınlığın yeryüzünü harabeye, medeniyet ve insanlığı korkunç bir felâkete düşürmek endişesi hüküm sürmektedir. Müşterek tehlike milletler arasından milletlerin içine kadar girdiği ve kıt'alararası ferdî münasebetler sıklaştığı halde akıl ve insanlığın hakim olamaması manevî sukutun derecesini göstermeğe kâfidir.

İslâm medeniyetinden gelen ilim ve fikir, maddî-manevî mahsuller sayesinde uyanan Avrupa, hayat ve dünyayı inkâr eden, medeniyet yerine cehalet ve sefaleti doğuran Hıristiyanlığa karşı öyle bir ruhî tepki yarattı ki, İslâm aşısı ile başlayan Renaissance hareketi eski Yunan-Roma'nın, sukutunu hazırlayan materyalist yaşayışına bir dönüş hareketi oldu. Bununla beraber Hıristiyanlığın manevî tahakkümüne karşı maddenin ve hayatın bu isyanı, birkaç asır, bir muvazene yaratarak medeniyetin yükselmesine imkân verdi. Lâkin bir yandan başlayan materyalist inkişafın devamı, öte yandan Hıristiyanlığın ana inanç sisteminin muğlak ve aydınları tatminden uzak bulunması XIX. asırda dine karşı bir takım fikir cereyanlarının veya doktrinlerin doğmasına sebep oldu. Bunlar arasında Fransız Filozofu Auguste Comte, kendi Positivisme felsefesine göre, artık beşeriyetin Teolojik ve Metafizik çağları geçip müsbet ilim devrine geldiğini, Tanrı'yı gökten indirdiğini ve dinlere lüzum kalmadığını, bunun yerine ilme dayanan insanlık (Humanite) inancının yeni bir din olacağını iddia ediyordu. A. Comte, bu yeni felsefesi ile, Tanrı'yı ve dinleri inkâr ederken ilmin hudutlarını tayin edememiş; kâinat muamması ve manevî ihtiyaçlar karşısında insanın ve ilmin aczini düşünememiş, cemiyet nizamının da askıda kalacağını kavramamıştır. Nitekim positivisme dînin yerini alamamış; sâdece Hıristiyanlığın tatmin edemediği aydınlar ve materyalistler arasında dinsizlik daha fazla yayılmış veya devrin bir modası haline gelmiş; Avrupa gören Meşrutiyetçiler vasıtasıyla bu moda Türkiye'ye de girmiştir. Bu mezhep sayesinde insanlığın

yükseleceğini sanan Auguste Comte ve Positivistler, hakikatte, insanı maddenin esiri yaparak küçülttüklerini ve ruhî boşluk içinde muztarip bıraktıklarını düşünemiyorlardı. Darwin'in *"Tabiî istıfa"* (Selection naturelle) nazariyesi Allah yerine kâinat telâkkisini koymakla ve insanları hayvanların tekâmülü olarak iddia etmekle materyalist istikamette bir adım daha ileri gitti ve A. Comte'un yükselttiğini sandığı insanlığı daha fazla düşürdü. İngiliz filozofu H. Spencer de Tekâmül nazariyesinde Darwin'i desteklemiştir. Alman Filozofu L. Büchner materyalizmin İncil'i olarak tanınan *Madde ve Kuvvet* adlı eseri ile daha ileri gitti. Fr. Nietzsche ise, Allah'ı yok etmek maksadı ile, beşeriyeti, insanüstünü yaratmak için seferber etmek ister. Bu sebeple de aristokrasiye düşkün ve Zerdüşt'e hayrandır. XIX. asrın bu ve diğer materyalist filozofları kâinat ve hayatın menşei, fikir ve hislerin zuhuru gibi meseleler üzerinde asla âhenkli bir görüşe sahip olamadıkları gibi dayandıkları ilim de kendilerini desteklemedi.

Bununla beraber materyalizm, ilmî temele dayanmasa da, hızını kaybetmiyor; aksine hayat ve madde, kilise'nin baskısına isyan ederek, mütefekkir ve aydınlar çevresinden kitlelere doğru yayılıyordu. Zîra Renaissance'dan beri yükselen hayat ve medeniyetle birlikte eski nîzam ve dinî duygular da değişmeye başlamış; XIX. asırda sanayî inkılâbı ile refah ve sefaletin bir arada gelişmesi içtimaî tezat ve huzursuzlukları artırmış; sınıflar-arası çatışmalar kendini göstermiştir. Bu maddî-manevî şartlar K. Marx'ın ve komünizmin zuhuruna imkân hazırlamıştır. Marx, bütün beşerî hâdiselerin iktisadî âmillerin mahsûlü olduğunu, cemiyetlerin tekâmülünde ve tarihin seyrinde istihsal tarzı ve servet dağılışının başlıca rol oynadığını ileri sürmüş; siyâsi, sosyal, dinî, hukukî ve ahlâkî âmilleri inkâr edip bunları da maddeye bağlamış; tarihin de sınıflar arası mücâdelelerden ibaret olduğunu iddia ederek büyük insanların rolünü de

reddetmiştir. Marx kendi tarihî maddeciliğine göre insan cemiyetlerini mazi ve istikbalde sevk ve idare eden tekâmül kanunlarını bulduğunu sanmıştır. O, devrine göre iyi bir iktisatçı olmakla beraber, fert ve cemiyetleri harekete geçiren, bütün âmilleri tek sebebe irca eden bütün nazariyeler gibi onun da insanı, yalnız maddeye bağlayan bu dar görüşü de elbette ilim ve hakikat karşısında iflasa mahkûm idi. Nitekim ilmî Sosyalizm adını alan Marxizm bizzat ilmî tenkitlere dayanamamış ve çürütülmüştür. Zira o yalnız iktisadî bir doktrin getirmekle kalmamış; maneviyattan ve dinden mahrum aydınlar eli ile yeni bir hayat vaad ettiği işçi ve fakir kitleleri tam aksine manevî sefalete düşürmüş; hem de Marxizm yeni bir din olmuştur. Gerçekten Marxizme göre işçi sınıfı ihtilâl ile kapitalist ve burjuva (Bourgeois) sınıflarını imha edip Proletariat (amele) diktatörlüğü kurulmasını, servetlerin paylaşılmasını (Komünizm) bu maksatla da istihsal ve istihlâkte iştiraki ileri sürmüştür.

Marx'ın maziye dair görüşleri tarihçiler tarafından iflasa mahkûm edildiği gibi istikbal hakkındaki düşünceleri de tamamıyla yanlış neticeler vermiştir. Marx'ın tilmizleri, ilmî tenkitler karşısında bazı gerçekleri kabule ve Marxizm'i ta'dile mecbur kalmışlarsa da onu Materyalizm'in peygamberi ve sözlerini de âyet saydıkları için, bunları te'vil ve şerh ederek Marxist dogmaları muhafazaya çalışmışlardır. Komünist, mülkiyet, aile, din, hürriyet ve benzeri bütün manevî değerleri yıkmadıkça ve Marx'ın bizzat ifadesine göre *"Komünist cemiyette Tanrı yok edilmedikçe"* yaşama imkânlarından mahrumdur. Fakat insan oğlunun yaratılışında mevcud bulunan bu meyil ve inançları tahrip etmek kabil olmadığı gibi bir asrı aşan propagandalara ve yarım asra varan müthiş bir baskı ve terbiye metodlarına, bizzat din ve Allah'a karşı kurulan fakülte, enstitü ve mekteplere rağmen Komünizm bu savaşta yenilmiştir. Marxizm'in ileri sürdüğü sosyal müsavat da sosyalist cemiyette kurulamamış; ak-

sine müthiş bir diktatörlüğün zulmü ve korkunç metodları komünist devleti ayakta tutabilmiştir. İnsan tabiatı değişmeyeceğine göre Komünizm yıkılıncaya kadar da bu tedhiş mekanizması veya diktatörlük devam edecek; beşeriyetin bir kısmı o zamana kadar ıztırap çekecektir.

Eski ve Ortaçağlarda da sosyal tezatlar bazı Komünist mücadele ve tecrübelere sebep olmuştur, ki bunlar arasında en mühimi İran'da V. asırda çıkan Mazdek hareketidir. Gerçekten Mazdekçilik, Sâsânî devrinde, servetlerin ve kadınların müşterek olması, bütün imtiyazların kaldırılması ve canlıları öldürme yasağı üzerinde kurulmuş bir din idi. Bu din fakir kitleler arasında yayılınca yüksek sınıfların kudretini sarsmak isteyen Şah Kubâd (Kavad) bu hareketi destekledi ise de kendi taktiğine kurban gitti ve Türklere kaçmağa mecbur kaldı. Mazdekizm yirmi yıl İran'ı anarşi ve harabîye sürükledi. Nihayet I. Husrev Mazdek'in bu hareketini bastırdı ve bunun sarsıntılarından faydalanan dış istilacıları da durdurdu. I. Husrev'in bu muvaffakiyetleri İranlılar arasında o kadar büyük ve efsanevî bir tesir doğurdu ki, tarihte artık *Nûşirevan* (ebedî ruh) ve *Dâdger* (âdil) adı ile tanındı. Bununla beraber Komünist buhran Sâsânî İmparatorluğunu ve medeniyetini o derece sarsmıştır ki, bir avuç İslâm fâtihleri, Hz. Ömer zamanında, bu muazzam devleti birkaç darbe ile yıkabilmişlerdir.

Marx'ın medeniyet ve nizâma karşı ciddî bir tehlike teşkil eden fikirleri yanında iktisat ilmine ve ona gelinceye kadar tarih araştırmalarında yer almayan iktisadî âmil ve tetkiklere büyük bir hizmet ettiği, hatta sosyal adaletin ilerlemesine de yardımcı olduğu muhakkaktır. Bununla beraber Avrupa medeniyeti o kadar materyalist bir istikamet almış; manevî buhran o derece derinleşmiştir ki, Hür dünyada işçilerin kavuştuğu refah ve haklara, buna karşılık Komünist ülkelerdekilerin mahrumiyet ve sefalet içinde bulunmalarına rağmen, yine de kapitalist ve sosyalist mücadele duraklamamıştır. Her iki taraf

da materyalist temele dayandığı ve madde-rûh muvazenesi kurulamadığı için Avrupa medeniyeti ve dünya tehlikeli bir buhran içinde kıvranmaktadır. Böylece bin sene maddeyi ve hayatı inkâr eden akidelerini korumak uğruna ilmî hakikatlere bile hak tanımayan ve en tabiî fikir ceryanlarına karşı zulmü mübâh gören Hıristiyan Avrupa'da şimdi Abdülhak Hamid'in ifadesi ile *"Para mâbûd ve banka mâbed"* olmuş; evlenmeyi papazlara yasak eden ve iyi bir sâlikinin aile kurmasını bile sıkı şartlara bağlayan Kilise, şimdi Avrupa'nın ve o tesirli dünyanın şehvet hislerini serbestçe teskin yolunda bulunmasına, aile müessesesinin gittikçe çökmesine şahid olmakta ve bu azgınlık Freud'un nazariyesi ile yaygınlaşma istikameti almaktadır.

Bu şaşkın ve azgın materyalizm karşısında insanın, aklı ve vicdanı icabı, ciddî endişelere düşmesi ve manevî silkinmeyi gösteren bir takım fikir ve hareketlere girişmesi normaldir. Nitekim Hıristiyanlığı ve medeniyetin beş bin yıllık tarih boyunca kazandığı manevî değerleri canlandırmak için nazariyeler ve hareketler meydana çıkmış; Materyalizm'e ve Komünizm'e karşı Hıristiyanlıktan mülhem partiler kurulmuş; sosyal adalet ilerletilmiştir. Bununla beraber aklın hakimiyetine ve manevî uyanışın faydalarına rağmen Materyalizmin doğurduğu ruhî boşluk ve inançsızlık giderilememiş; hastalığın menşei Komünizm bir yana, onu da doğuran *maddenin tahakkümü* dizginlenememiştir. Bu sebeple içtimaî refah ve adaletin her şeye kâfi geleceğini sanmak da bizzat kendimizi Marxizm'in çarklarına kaptırmak demektir. Nitekim bugün müreffeh sınıflara mensup yeni nesillerin, Avrupa'da, Amerika'da ve bu medeniyet mekezlerini taklidin kurbanı olan diğer ülkelerde, medeniyete isyan veya ipdidaî hayata hasret çekmeleri, yahut aklî, ahlâkî millî ve insanî bütün değerlere karşı sefil bir hayata düşmeleri veyahut da kendi millet ve hayatlarına bile suikast hastalığına tutulmaları ruhî boşluğun derecesini gös-

termeğe kâfidir. Hattâ Marxizm'in kurbanı olan bazı sözde mütefekkir, edebiyatçı ve san'atkârlar da kaba felsefe veya ideolojileri ile bu manevî sukutu kışkırtmakta ve normal bir cemiyet nizâmına göre kurulu bir demokrasi ve hürriyet sayesinde yeni nesilleri intihara hazırlamaktadırlar.

Demir-perde aydınları arasında Komünizm'e ve onun zulmüne karşı bir mücadele doğarken Demokrat ülkelerde bu rejim hesabına girişilen suikastler, ister bozgunculukla, ister hiyanetle olsun, medeniyet ve insanlığın bir sukuta doğru gittiğine delâlet eder. Nitekim devrimizin meşhur Allahsız İngiliz filozofu B. Russel insanlığa mukadder olan ölüm karşısında ümid değil uçuruma atılmak cesaretini tavsiye etmekle adetâ medeniyetin tehlikeli akıbetine de yardımcı ve haberci olur. Ruhî boşluk o derece derinleşmiştir ki, Garpta ve onu körü-körüne taklid eden başka ülkelerde *müneccimlik* ve *falcılık* (Sciences occultes) çok yaygın bir ihtiyaç haline gelmiş; bu bilgilerin pek çok mütehassısı ve kitapçısı türemiş; falcılık âdeta dinî boşluğu doldurmağa başlamıştır.

Ortaçağların buhranlı devirlerinde daima bir Mehdi ve Mesih'in geleceği inancı bile bir kurtuluş ümidi idi. Bugün Allah'a imandan ve dine bağlanmaktan uzaklaşan, neticede millî ve insanî ideallerden de mahrum kalan fert ve cemiyetler ruhî kudret ve yaratıcı kabiliyeti, fazilet, hayır ve yüce aşkı da kaybeder; nefis endişesi ve behîmî duyguların âleti olur; kin ve nefret hisleri artar; manevî buhranlar ahlâk nizâmını da yıkar ve içtimaî sarsıntılar mukadder olur. I. ve II. Cihan harpleri esnasında yapılan hayret ve hayranlık verici keşiflere rağmen gelişen manevî sukut, maddî tahribatla kıyaslanamayacak bir tehlikeyi haber vermekte; Avrupa medeniyeti tehlikeli bir hal almakta ve onun cihanşümul mahiyeti ve menfi tesir sahaları nisbetinde diğer ülkeleri de sürüklemektedir. Avrupa ve onun medeniyeti, I. Cihan harbi öncesinde, bazı hastalıkları belirmekle beraber, en parlak

devrini yaşıyor ve bu kıt'anın milletleri bütün dünyaya her türlü hakimiyetini hissettiriyordu. Bununla beraber bu esnadadır, ki O. Spengler harbin sonlarında, 1917 yılında *"The Decline of the West"* (Batı'nın Çöküşü) adlı eserini yazmış ve bugün daha fazla beliren tehlikeye işaret etmişti. O, İbni Haldun'un nazariyesine yakın olarak, medeniyetlerin de her varlık gibi muayyen bir ömre sahip olup Avrupa'nın da artık inhitat devrine girdiğini yazmıştır.

İngiliz tarih felsefecisi A. Toynbee, mukadder bir inhitattan bahsetmemekle beraber *"Civilisation on Trial"* (Medeniyet tehlikede) adlı eseri ile durumun daha ağır olduğunu ileri sürer, ki II. Cihan harbi sonrasına ait bu hüküm şartlara uygundur. O, bu tehlikeye çâre olmak üzere, beşeriyet ve medeniyetin beşbin yıllık tekâmülünde kazandığı manevî kıymetlerin canlandırılmasını teklif eder. Bu görüş ne kadar isabetli ise tedbirler de o derece kifayetsiz görülmektedir. Zira dinî inançlara bağlanmanın imkânları ve mevcut zorlukları üzerinde ciddî bir görüş getirmemiştir. Gerçekten Toynbee geniş ve insanî düşüncelere sahip bir tarih felsefecisi ise de Hıristiyanlık hudutlarını aşamamış ve bu dine ait ana akidelerin bugünkü aydınları nasıl tatmin edeceği hakkında bir görüş getirmemiştir.

Gerçekten Hıristiyanlığın esaslarını bozmaksızın yeni bir ıslahat (reforme) yapmak kolay değil. Bu husus ileride bahis mevzuu olacaktır. Buna mukabil İslâmiyet, ana inançları ile akıl ve ilim karşısında, çok müsâid bir durumda bulunmakta; fakat tabiî gayrimüslimler için bu dini kabul etmek bahis mevzuu olmamaktadır. Nitekim bu mütefekkir İslâmiyet'ten sâdece içki yasağı gibi basit meselelere müracaattan daha ileri bir faydalanma düşünememiştir.

İslâm medeniyeti tesiri ile Avrupa'da gelişen yeni felsefe ve fikir cereyanları neticesinde ciddî çatışmalar meydana çıkmış ve XVI. asırda artık Reforme (dinî ıslahat) hareketleri başlamıştır. Başlıca Protestanlık olmak üzere bir takım

yeni mezhepler doğmuş; Katolik kilisesi de bu şartlara göre kendi bünyesi içinde ıslahata girişmiştir. Fakat Kilise, tabiî, ana ahîtleri üzerinde bir değişiklik yapamadığı için iman zaafiyeti ve Materyalist gelişmeler durdurulamamıştır. Bu sebeple de Avrupa'da dinî taassup ve mezhep mücadeleleri müteakip asırlarda da devam etmiş; zulüm ve kıtaller bütün kıtayı sarsmıştır.

İlim ve dinin çatışması nihayet laikliğin ve vicdan hürriyetinin kabulü ve bir çok memlekette hukukî müeyyidelere bağlanması ile sona erdirilmiş ise de Hıristiyanlık ile ilim ve felsefe arasında bir âhenk kurulamamış; sadece taassup yerine umumî bir müsamaha başlamıştır. Lâkin bu hareketler, ileri bir hamle teşkil etmekle beraber, tabiî, ne din ihtiyacını karşılayabilmiş; ne de Kilise kendi inanç sistemini feda edebilmiştir. Zira bu takdirde Hıristiyanlıktan eser kalmayacak ve daha tehlikeli bir manevî boşluk hasıl olacaktı. Böylece Hıristiyanlık, İslâmiyetin aksine olarak, ilim ve hür düşünce ile kaynaşamamış ve bazan da bunların arkasından sürüklenirken kendi bünyesini de sarsmaktan kurtulamamıştır, meselâ son zamanlarda bazı papazlar halkı daha fazla Kiliseye bağlamak için bir takım pratik teşebbüslere girişmişler; fakat mabetleri kadın ve erkeklere cazip kılmak maksadı ile cinsî hislerden faydalanmak istemişlerdir ki, bu gülünç yenilikler aslında dini fedâdan başka bir netice vermemiştir. Hıristiyanlığın ana akidelerine sembolik mânâda bağlı kalmak da din ihtiyacına kâfi gelmemekte ve Materyalizmin durdurulması zorlaşmaktadır.

K. Marx, Komünist tahtının bir ayağını bu Materyalist ve Allahsız temel üzerinde kuruyor; diğerini de Kapitalizmin doğurduğu sosyal uçuruma ve fakir kitlelere dayandırıyordu. Fakat Kapitalizme dayanan Avrupa medeniyeti ne kadar maddeci ise, sanayi inkılâbının doğurduğu işçi sınıfı (Proletariat) ve sosyalist mücâdeleler de aynı Materyalist sebeple kışkırtılıyor; fert ve cemiyetlerin selâmeti için za-

rurî olan madde-ruh muvazenesi tamamen bozuluyordu. Marx, sosyalist mücadeleler sonunda proletariat'ın zaferi üzerine onun tahakkümü ile Kapitalizmin yıkıcılığını ilân ederken, hakikatte Avrupa medeniyetinin çökeceğini de ifade etmiş oluyordu. Bununla beraber onun kehânetlerine aykırı olarak *Komünist ihtilâller, sanayii devleşmiş ve medeniyeti çok ilerlemiş memleketlerde değil, daha geri ülkelerde ve meselâ feodal bünyeye sahip Rusya'da, Bolşevik bir çetenin eseri olarak, patlak vermiş veya onların istilâsı ile peyk memleketlerde de cebren kurulmuştur. Esasen Bolşeviklerin Rusya'da hakim olmaları da dış kuvvetlerin yardımı ve Cihan harbinin doğurduğu buhran sâyesinde mümkün olmuştur.* Materyalizm'e dayanan, kin ve nefret duyguları ile bütün dünyayı tehdit eden Komünizm, "sosyalist Cennet" yerine cehennem hayatı getirmekle, hakikatte, hiç bir memlekette yaşama imkânına sahip olmadığını isbat etmiştir. Böylece Materyalizm, tarihte ilk defa olarak, büyük ve teşkilatlı bir kuvvet hâlinde ortaya çıkmış; lâkin yarım asra ve bir dehşet makinası üzerinde tutulmasına rağmen rejim, yaşamak zorluğu ile karşılaşmış; onu milliyetçilik ile kuvvetlendirme gayretleri de, insan tabiatı icabı, diğer manevî ihtiyaçlar daha şiddetle hissedilmiş olduğundan korkunç zulümlere ve milyonlarca insanın imha edilmesine rağmen maddî sefaleti de kaldıramamıştır.

Komünizm, materyalist doktrinin yerleşmesi için, insan tabiatına uygun olarak, beşeriyet ve medeniyetin binlerce yıldan beri inandığı Allah ve din duygularını ve bunlarla birlikte mevcut bulunan ahlâk, hukuk ve bütün manevî kıymetler nizâmını yıkmağa mecbur kalmıştır. Bu sebeple de Marxist büyüklerini ve hatta parti liderlerini putlaştırmak, yarıtanrı mevkiine çıkararak maddeci bir din yoluna sapmaktan kurtulamamıştır. *Kendi müsavat prensibine göre sınıfları ve imtiyazları kaldırıp sosyal adalet kurma iddialarına rağmen de rejimin bekası için yalnız insan-üstü şahıslar değil yeni ve imtiyazlı sınıflar da yaratmağa mecbur kalmıştır.* Bu anor-

mal durumun devamı da komünist parti ve devletin ancak zulüm, korku, iftira, yalan ve rüşvetle yaşamasını mümkün kılmıştır.

Komünist partinin bütün insanları hattâ bizzat komünistleri bile kontrol altında tutabilmek arzusu jurnalcilik, ihbar ve isnatların aile içine kadar girmesine ve herkesin birbirinden şüphe etmesine sebep olmuştur. Böylece milyonlarca insanın öldürülmesine, maddî-manevî işkencelere ve umumî sefalete rağmen hem kendi doktrinini tahrip etmiş; bizzat komünistler bile yalana dayanan bu doktrin ve tatbikatın sahtekârları olmaktan kurtulamamışlardır. Bu durum daima birbirine şüphe ile bakan, sevgi ve merhamet duygularını kaybeden, kin ve nefreti kuvvetlendiren bu rejim altında cemiyetin çökmeğe mahkûm olduğunu gösterir. Nitekim Avrupalı mütefekkirler, Bolşevik devlet, tedhiş sayesinde ne kadar kuvvetli gözükse de cemiyetin o derece çökmüş olduğunu beyan ederler. Khruçef, Stalin putunu yıkarken kuvvetini ona karşı mevcûd olan umûmî efkârın nefretinden alıyor, bu sayede kendi mevkiinde tutunmak imkânı buluyordu. Bununla beraber komünizme ve onun peygamberlerine dokunmak cesaretini de gösteremiyordu. Zira yumuşayan rejim altında gelişen hürriyet kıpırdamaları da komünist partiye ve yeni imtiyazlı sınıfların menfaat ve endişelerine aykırı geliyordu. Bu sebepledir, ki bütün komünist memleketlerde Stalinciliğe dönüş hareketleri başlamıştır. Buna rağmen Khruçef, Stalin putunu yıkmakla insanlık haysiyetini bir derece kurtarmış; materyalizme ve din düşmanlığına sapan memleketlerde mukadder olan putların akıbetini de göstermiştir. Rusya'da ve peyk memleketlerde milliyetçiliğin canlanması ve esir milletler aleyhinde kullanılması da hem komünist doktrini, hem de devletleri kemiren bir unsur olarak meydana çıkmıştır. Avrupa'da ilim ve aklın hakimiyeti, manevî değerlerin mukavemeti mutedil sosyalist, hattâ muhafazakâr partileri

gittikçe ilerleyen sosyal adalet ve huzura götürürken proletariat namına kurulan ve *"halk demokrasisi"* adını alan memleketlerde işçiler hem hürriyetlerini kaybetmişler; hem çok daha aşağı bir hayat seviyesine mahkûm edilmişlerdir.

Bazı mütefekkirler Rusya'da patlak veren ihtilâli ve kurulan Bolşevizmi Rusların Avrupa medeniyetini hazmedememesi neticesi sayarlar. Gerçekten Rusya XIX. asırda, ilim, kültür ve tekniği ile Avrupa medeniyetine girmiş ve hayli mesafe almıştır. Fakat bu modernleşmenin gelişmesi aynı zamanda garpçılık ve Slavcılık veya Rus milliyetçiliği hareketlerinin çatışmasına sebep olmuştur. Nitekim anarşist, nihilist ve komünist cereyanlar da bu hazımsızlığın bir neticesi olarak doğmuştur. *Tam feodal bünyeye sahip Rusya'da sınıflar arası uçurumlar hüküm sürüyor; ortaçağlar boyunca esir yaşamış bir milletin Çarlık devrinde de devam eden esaret psikolojisi Bolşevik zulmünü kolaylaştırıyordu.*

Bu izah yanında Bolşevik ihtilâlini halâ Ortodoks ve Katolik mücadelesinin dirilen yeni bir safhası ve garba karşı tarihî intikam veya aşağılık duygularının bir belirtisi sayan bir görüş de vardır. Millî ve dinî karakter ve duyguların şuûr altında bile asırlarca yaşadığını tarihî bir gerçek olarak bildiğimize göre, Rusya'da içtimaî şartların ve dış tesirlerin birleşmesi neticesinde, Bolşevik ihtilâlinin patlak vermesi ve tarihin kaydetmediği bir tedhiş makinası halinde hüküm sürmesi hangi içtimaî, ruhî ve ırkî hastalıkların rol oynadığını meydana koymuştur. Bolşevik ihtilâlinin ilk denemesindeki zulüm ve kıtallere şahit olan meşhur Rus beyin âlimi Pavlof, Bolşeviklerin bu icraatı karşısında fertler gibi bazan *cemiyetlerin de kudurabileceklerini* söylemekle azgınlaşan bir materyalizmin beşeriyet için ne kadar büyük bir tehlike olduğunu ifade ediyordu.

Tarihî ve içtimaî âmillerin rolü ne olursa olsun Bolşevik ihtilâlini Avrupa medeniyetinde madde-ruh muvazenesinin bozulması ve materyalizmin azgınlaşması neticesi saymak

en umûmî ve isabetli bir hüküm olmak gerekir. Marx'ın kehânetlerine aykırı olarak komünizmin Rusya ve istilâsı altında kalan peyk memleketlerinden sonra dahi, geri kalmış Asya, Afrika ve cenubî Amerika kıtalarında yayılmasında da görülmektedir ki içtimaî şartlar yanında, siyasî ve psikolojik unsurlar da rol oynamaktadır.

Filhakika müstemlekeci Avrupa devletlerine karşı kötü hatıraları unutmak mümkün iken bazı yeni hadiseler milletler-hapishanesini doğuran Rusya'ya ve rejimine yaklaşmaya sebep olmuş; aşırı bir sosyalizm İslâm dünyasına da sirayet etmiştir. Avrupa medeniyeti, böylece, sebepler ne olursa olsun, kendi selefleri gibi en yüksek noktasına çıkmakla ve harikulade keşifler yapmakla beraber madde-ruh muvazenesini kaybetmiş; materyalizmin ağır basmasıyla tek ayak üzerinde duramaz olmuştur. Gerçekten Avrupa İkinci Cihan Harbinde harap olmuş ve hakimiyetini de kaybetmiştir. Harpten sonra Amerika yardımı ile durumunu düzelten ve bir milletler federasyonunu kurmakla uğraşan Garbî Avrupa tekrar büyük bir kuvvet olmak yolunda bulunuyor. Bununla beraber Avrupa medeniyeti kendi eseri olan materyalizmin ve korkunç silâhların tehdidinden de kurtulamamış ve dünyayı da aynı tehlikeye maruz bırakmıştır. Garp medeniyetinin en ileri ülkelerde ve Amerika'da cereyan eden bozuklukları ve hadiseler manevî buhranın derinliğini göstermekte ve madde-ruh muvazenesi kurulmadıkça medeniyetin emniyet kazanamayacağını ortaya koymaktadır. Esasen İslâm ve Yunan-Roma medeniyetleri gibi Avrupa ve Hıristiyan medeniyeti de dahilî ve haricî sebeplerle aynı inhitat safhalarını geçirmekte ve mukadder akıbete doğru hızla ilerlemektedir. Bu durum tarihte olduğu gibi, dünyanın başka bir ülkesinde yeni bir medeniyet merkezinin doğması ile beşeriyetin, ağır tecrübelerden sonra, kurtulmasına mı veya ihtiyar küremizle birlikte insanlığın katastrofik çöküşüne mi delâlet edecektir? Bu ve daha birçok sual ve meseleler gelecek bahislerde ele alınacaktır.

II. Medeniyetlerin Müşterek Kaderi

Beşeriyetin mazisi ve bilhassa medeniyetlerin doğuş, yükseliş ve sukutu hakkında mütefekkirler bir takım müşterek âmiller veya hüküm ve hattâ kanunlar bulmağa çalışmışlardır ki bu fikrî emekler ve mahsûlleri *tarih felsefesini* vücuda getirmiştir. Tarih felsefesi 18. ve 19. asırlarda çok rağbet kazanmış ve bir takım mühim mütefekkirler yetiştirmiş iken tarih ilminin ve müsbet ilimlerin çok ilerlemesi üzerine bu tefekkür sahası 20. asırda eski itibarını kaybetmiş; bu asrın başlarında O. Spengler ve ortalarında da A. Toynbee gibi çok mahdûd mütefekkir meydana çıkmıştır.

Tarih felsefesi, tarih ve sosyolojinin hudutlarını aşsa ve ilmî bakımdan tenkidler karşısında dayanıksız gözükse bile beşerî tekâmül üzerinde bu türlü tefekkür ve çalışmalar yalnız insan tecessüsü için değil, bizzat tarih ve sosyolojinin tekâmülü bakımından da lüzumlu ve ufuk açıcı olmuştur. Meselâ K. Marx *tarihî maddecilik* (Materialisme historique) ile tarihî tekâmülün esas âmil ve hatta kanunlarını bulduğunu, beşerin mazisi ve halinde iktisadî ve maddî sebeplerin başlıca rol oynadığını ileri sürmüş; bir çok tilmizleri bu görüşe bağlanmıştır. Tarihin muğlak âmillerini tek ve dar bir unsura bağlayan her görüş gibi bu tez de tabiî ilim karşısında iflâsa mahkûm olmuş ve ancak Marksistler arasında bir nass (dogma) hâlini almıştır, ki bu durumda artık ilim hududları aşılmıştır. Bununla beraber bu mutaassıp görüşün tarih araştırmalarında müsbet

bir tesiri de olmuştur. Zira Marx'a gelinceye kadar iktisâdî âmillere ciddî yer verilmemiş; tabiî bu durum cemiyetlerin geçmişini kül hâlinde meydana koymağa ve aydınlatmağa engel olmuştu.

İslâm mütefekkiri İbni Haldun, 14. asırda, medeniyet tarihinde ilk defa olarak, tarih felsefesi ve içtimaiyatın temellerini atmış; fikirleri bilhassa Osmanlı tarihçileri üzerinde büyük tesir yapmış ise de bu tefekkür takip edilmemiş; yalnız Osmanlı devletinin bekası hakkındaki düşüncelerde, İslâmî delillere dayanılarak onun fikirleri bazı tâdillere uğratılmıştır.

20. asır başlarında Avrupa medeniyeti, azametinin en yüksek devrine erişirken ve dünyaya hâkim bulunurken aslında materyalist hastalıkları da bünyesinde taşıyordu. O. Spengler "*The Decline of the West*" (*Batı'nın Çöküşü*) adlı eserini I. Cihan harbi içinde yazıyordu. Fakat garp medeniyetinin ve dünya hakimiyetinin bu en parlak devrinde yaygın bir endişe duyulmamıştı. II. Cihan harbi Avrupa'nın derin buhranlara düşmesine ve dünya hakimiyetini de kaybetmesine sebep olunca A. Toynbee, bu asrın ortalarında "*The Civilisation on Trial*" (Medeniyet Tehlikede) adlı eseri ile azgınlaşan materyalizm karşısında manevî değerlere kuvvet kazandırılmak lüzumunu meydana koymuştur. Bununla beraber materyalizme boğulan bu medeniyette, ne bu fikirlerin ciddî bir tesirine ve ne de tarih felsefesinin gelişmesine rastlanmıştır.

Halbuki tarihte medeniyetlerin kaderi ile alâkalı bazı müşterek unsur ve meseleler vardır. Filhakîka ferd gibi cemiyet ve medeniyetler de maddî-manevî kuvvetlerin muvâzenesi ve iki ihtiyacın aynı derecede karşılanması sayesinde sıhhat ve tekâmül kazanmış; bu iki kuvvetten biri ağır bastığı zaman muvâzene bozulmuştur. Medeniyetin ve refahın yükseldiği zamanlarda maddenin gevşetici tesirleri dinî, ahlâkî ve bütün manevî değerleri zayıflatmakta

ve sukut da mukadder olmaktadır. İnsanın maddî ihtiyaçları aleyhinde gelişen, zarurî ihtiyaçları asgariye indiren, dünyayı inkâr edip bu fâni hayatı sâdece ebedî değerleri ve âhireti kazanmanın geçici bir safhası sayan inanç ve dinler de cemiyet ve medeniyetleri dondurmağa ve gittikçe uyuşturup fosilleştirmeye sürükler. Meselâ eski Yunan-Roma dünyası, son devrinde, materyalist hastalıklara düşmüştü. Bu devirde ideal kalmamış; hayat zevk, eğlence ve şehvet yayılmıştı. Ahlâksızlık; çıplak kadın modası, iki cins arasında hamamlarda fuhuş, inkırazın yaklaştığını gösteriyordu. Meşhur Epikür'ün behimî hayatı teşvik eden felsefesi çok yayılmış; devrin yazarları bu materyalist gelişmenin medhiyesini yapmıştı. Bâzıları da bu hali görerek dünyanın artık ihtiyarladığından şikâyet ediyorlardı.

Yunan-Roma medeniyeti bu materyalist ve ahlâkî çöküntü ile yıkılıyor; Hıristiyanlık put-perestliğe ve bu ahlâkî sukuta karşı ruhun yüceliğini hâkim kılmak için sahneye çıkıyor; insanlığı bu bayağılıktan kurtarmaya çalışıyor idi. Fakat bu yeni din ilim ve hayatı o kadar inkâr etmiş; ruhun tahakkümüne o derece kuvvet vermişti ki, Avrupa bin yıl uyuşukluğa dalmış: medeniyetin yerine cehalet ve sefalet hâkim olmuştu. Garp dünyası İslâm dünyasına, uzun asırlar boyunca mukavemete çalıştı ise de nihayet onun göz kamaştırıcı manzarası, ilim ve sanayi mahsulleri karşısında dayanamadı. Selçuklu devrinde şarka gelen Haçlılar, İspanya'da ve Sicilya'da müslümanlarla temas halinde bulunan hıristiyanlar giriştikleri münasebetler ile zenginleşiyor; hem de ilim sayesinde cehaletten kurtuluyorlardı. Bu maddî ve manevî aşılar sayesinde kiliseye ve manevî baskıya karşı bir isyan ve Renaissance ve dinî ıslahat (reforme) hareketleri başlamıştı. İlim ve hayat ile Kilise ve maneviyat arasında uzun süren mücadeleler madde-ruh arasında bir muvâzenenin kurulmasına ve Avrupa medeniyetinin doğmasına ve yükselmesine imkân verdi.

Bununla beraber ilim ile din ve ruh ile madde arasındaki cidal, bir yandan Hıristiyanlığın bünyevî zaafları, öte yandan her medeniyet için mukadder olan materyalist inkişaf, gelecek bahislerde göreceğimiz üzere, muvâzenenin tekrar ruh aleyhine bozulmasına sebep olarak Avrupa'yı Roma İmparatorluğunun son devrinden daha ağır bir manevî ve ahlâkî sukuta uğratmıştır. Garp medeniyeti ilim ve teknik gücü ile yüksek hayat seviyesini muhafaza etmekle beraber materyalizmin ve onun evlâdı olan komünizmin pençesinden Atlantik sahillerine sığınmaktan kurtulamamış; cihan-şümûl mahiyeti ile dünyanın da tehlikeli bir akıbet ile karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu durumda girişilen bazı aklî teşebbüsler de henüz huzur ve emniyet getirmemiştir. Hattâ tarih felsefesinin mevzuu olan bu materyalist azgınlığa karşı ne ciddî bir tefekkür hayatı doğmuş ve ne de müessir bir manevî çare bulunmuştur.

Eski Yakın-Şark kültürlerini bırakırsak Yunan-Roma, İslâm-Türk ve Hıristiyan-Avrupa medeniyetleri arasında dinî, coğrafî ve ırkî ayrılıklar yanında bazı müşterek unsurlar da mevcuttur. Filhakika bu üç büyük medeniyet de Akdeniz havzasında doğmak ve gelişmekle pek çok müşterek kültür unsurlarını bünyelerine alıp selef ve halef olmuş ve birbirlerine tesir etmişlerdir. Meselâ *eski Yakın-Şark kültürlerinin Yunan, Yunan medeniyetinin İslâm ve İslâm medeniyetinin de Avrupa medeniyeti üzerindeki tesirlerinden hangisinin daha fazla olduğunu göstermek de kolay değildir.* Yunan eserlerinde bu medeniyetin Mısır, Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Finike(alfabe)den ilim, kültür ve teknikte ne gibi unsurlar aldıklarını görmek mümkün olduğu gibi modern tedkikler de bu bilgileri çok genişletmiştir. Hattâ bu medeniyetin ilk fikir mahsûlleri de Helenlere değil İyonya(garbî Anadolu)lı mütefekkirlere aiddir. Yunanlı Aristo, Eflatun, Hippokrat... İslâm medeniyetinde ne ise müslüman Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd de Avrupa medeniyetine o derece mal olmuştur.

Her medeniyet yaşadığı veya çöktüğü zamanlarda pek çok maddî mânevî unsurlar bırakır; fakat umumiyetle bunların nerede filizleneceğini ve halefini bilmez. Nitekim bugün Avrupa'da buhrana uğrayan medeniyetin hangi kıt'a ve milletlere intikal edeceği henüz meçhuldür.

İslâm dünyası bugün perişan bir durumda bulunmakta ve meselâ Japonya gibi bir kudret ve hayatiyete sahip bir müslüman millet henüz göze çarpmamaktadır. Lâkin İslâm medeniyetine, hâlâ yaşayan mirası üzerinde modern ilim ve tekniği aşılama kabiliyeti gösterilirse, bu sayede yeni bir hüviyetle daha kolay canlandırılabilir. Zira geniş coğrafya, yarım milyarı aşan ve pek çok milletleri içine alan İslâm dünyası bu imkânlara sahiptir. *Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına, İslâm dünyasının rehberi olan Türkler, Avrupalı olmak hevesiyle, millî kültür, din, mefkûre ve ahlâklarını sarsan tersine bir yolda hayli zorlanmış olmalarına rağmen, halk kitleleri ve bir kısım aydınlar arasında henüz tarihî şuûr, nizâm ve hayatiyetlerini muhafaza etmekle bu yeni İslâm medeniyetinin doğuşunda liderlik yapabilirler.* Böylece Avrupa ile Yunan-Roma arasında mevcud münasebet ve şartlar ile benzer vasıtalar da şarkta tekrarlanabilir.

Bu üç büyük medeniyete, tarihî ve coğrafî irtibatları ile, daha umumî bir *Akdeniz medeniyeti* nazarı ile bakmak caiz görülmüş ise de bunlardan her biri, terkip ve unsurları, din ve dünya nizamları ile tamamen müstakildir. Bununla beraber bunlar birbirine Uzak-Şark medeniyetlerinden çok daha yakındır. Meselâ İslâm dini Hindistan ve biraz da Çin'e girmiş; İslâm medeniyeti Altay dağlarına kadar uzanmış; Hindistan'dan ve Çin'den bir çok maddî-mânevî unsurlar almış ve bunları Avrupa'ya nakletmişti. Bu coğrafî yakınlığına ve münasebetlere rağmen Türkistan'da yükselen İslâm-Türk medeniyeti Uzak-Şark'a değil Akdeniz havzasına bağlı kalmıştır.

Yunan-Roma, İslâm ve Hıristiyan medeniyetlerinin menşe ve terkiplerindeki yakınlığa rağmen herbirinde dinin rolü, dünya görüşü ve nizamı başlıca ayrılığı teşkil eder. Meselâ İslâm medeniyetinde dinin müsbet mevkiî çok yüksek olduğu halde birincisinde put-perestlik ve ikincisinde Hıristiyanlık böyle bir yaratıcı vazife yapamamıştır. Bu üç medeniyetin hayat ve dünyada üstünlük müddetleri de birbirine benzemektedir. Yunan-Roma dünyasına mensup olanlar medeniyetlerinin inkırazı hakkında bir fikir ve endişeye sahip olmamış gözükür. Yalnız inhitat devrinde dünyanın ihtiyarladığı ve onun çöküşü halinde kıyametin kopacağı kanaati vardı. Müslüman mütefekkirler, Kur'ân ve hadislere göre, İslâmiyetin kıyamete kadar bâki kalacağına inanmakla beraber, *muayyeniyet* (determinisme) kanunu icabı, medeniyet üstünlüğü ve hakimiyetin nihayet kaybolacağı ve inhitatın başlayacağı kanaat ve endişesine de sahip idiler. Bu hususta bazı nücûmî istihraç ve kehânetler ileri sürülmüştü. Meşhur Arap feylesofu el-Kindî 9. asırda İslâm hakimiyetinin takriben altı asır süreceğini söylüyordu ki bu keşif veya kehânet XIII. asırda Moğolların İslâm medeniyetini tahrip, Bağdad'ın istilâsıyle Abbasî halifeliğinin inkırazı zamanına uygun gelmiştir. Buna mukabil Abbasî halifesi Mehdî (775-785)in müneccimi Theophile meseleyi bu devlete ve Moğol istilâsına değil İslâm medeniyeti ve hakimiyetinin parlak devirlerine göre hesap edip hüküm veriyordu. O parlak çağın 960 yıl süreceğini ve ondan sonra inhitatın başlayacağını hesap ediyordu. Bu da, 16. asır sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama devrine tekabül eder.

B. Türkiye'de Mânevî Buhran
Din ve Laiklik

Giriş

Tarih ve sosyoloji, yalnız istihale değil, medenî tesirlerin bile, cemiyet bünyesinde ve manevî kıymetler manzumesinde, bir sarsıntı veya buhran âmili olduğunu meydana koymuştur. Bu sebeple, türlü ve köklü tezahürlerine rağmen Türkiye'de böyle bir buhranın mevcudiyet ve ehemmiyetini kavrayamayanlara sadece bu ilmî hakikati hatırlatmak kâfidir.

Türk Milleti, İslâm medeniyetine girişinden sonra, Avrupa medeniyetine intisap etmek teşebbüsüyle, tarihinin en mühim dönüm noktalarından biri üzerine gelmiş bulunmaktadır. Bununla beraber, endişemiz bu dönüm noktasına gelmekten veya bu buhranın içine girmekten ziyâde medeniyet dâvamızın, ne başlangıçta ve ne de daha sonraları, ilmî bir programa ve malûm hedeflere göre, cereyan edememiş ve hattâ girişti̇ğimiz bunca inkılâp hamlelerinin müsbet ve menfi neticeleri hakkında, henüz ilmî bir muhasebenin dahi yapılamamış olmasıyla alâkalıdır. Halbuki milletimizin hayatî kaderiyle bağlı bir istihalenin tarihi, hali ve istikbali hakkında pek çok ilmî neşriyatın meydana çıkması, türlü fikir ve tezlerin umumî efkâra mal olması icab ederdi. Medenî bir millet olmak dâvamıza rağmen, bugünkü durum, adetâ, Türk kültürünün belirsiz bir istikamette sürüklenmesine ve kaderimizin bir nevi tesa-

düfe bırakıldığına hükmetmekten başka bir mânâya delâlet etmez.

Bugün Türkiye'de mahiyeti ve tedavisi meçhul, manevî bir istikrarsızlık ve huzursuzluğun mevcudiyeti ve hattâ bazen de bir nevi içtimaî doğum sancısı hissi müşahede edilmekte; fakat bu hususa dair birbirine zıd çeşitli fikir ve temayüller henüz ilmî ve kurtarıcı bir hüviyet ve istikamet kazanamamaktadır. Bununla beraber, *fikir adamları ve aydınların, manevî meseleler üzerinde birbirlerine zıt bir inanca sahip bulunmalarından daha fazla, birbirlerinin fikir ve temayüllerine, karşılıklı saygı ve müsamahadan gittikçe uzaklaşmaları endişe verecek bir manzara arz etmektedir. Halbuki inkılâp da taassup yerine fikir hürriyeti kurmak emelindeydi.*

Medeniyet dâvamızın ilerlemesinde ve manevî meselelerin hallinde aydınlar arasında bir anlaşmaya varmak ve isabetli yol ve fikirlerin zaferini sağlamak bugün için zorlaşmış gözükmektedir. Lâkin Avrupa ilminin Türkiye'ye nakil ve tesisinde, sağ-sol dahil, münevverler arasında bir ihtilâfın mevcudiyeti asla varit değildir. İşte bu husus, her şeye kâfi ve şükre şayan bir kurtuluş imkânını bize bahşedecek bir ehemmiyet taşır. Bununla beraber dâvanın selâmetini gören mahdut mütefekkir ve neşriyat hâlâ tesirini icra edememekte ve adetâ bir umman içinde kaybolmaktadır.

Bütün manevî meselelerimizi ilmin kuruluşuna irca ettikten sonra on-yirmi senelik bir program ve şuûrla, Türkiye'nin medeniyet dâvasını hal yoluna koymak ve istikbali emniyet altına almak mümkündür. Bu sayede, bugün müphem ve zıd fikirlerle karşımıza çıkan bütün meseleler, ilmin otoritesiyle, düşündüğümüz istikamette, hal olacaktır. Hattâ, *medeniyet tarihimizin milletimize bahşettiği manevî miras ve hasletlerin kıymeti bilinip bunları işleyebildiğimiz takdirde, Türkiye yalnız bir medeniyet yolunda ilerlemeyecek, daha büyük ölçüde olarak, yeni bir medeniyet kurulmasına da sahne*

olabilecektir. Bununla yaratıcı bir hüviyeti olmayan, taklid değil, bir medeniyet sentezinin kasdedildiği aşikârdır.

Türk milliyetçiliği bu ana dâvanın gerçekleşmesi fikrini ihmal etmemekle beraber asıl mevzu olan hars buhranında kendisine bir vazife terettüp ettiğini düşünmekte; bununla beraber daima ilim ve akl-ı selimi, bu uğurdaki mücadelesinin rehberi yapmaktadır. Filhakika bugün Türk ruhu, mefkûresi, millî dil, edebiyat, sanat, din, ahlâk ve an'anelerimiz, yâni, bir kelime ile, milletimizi ayakta tutan bütün manevî kıymetler manzumesi, görünür-görünmez, şuûrlu-şuûrsuz, iç-dış, öyle birtakım kemirici ve yıkıcı tesirlere mâruzdur ki, hiçbir cemiyet ilmî ve kültürel bir müdafaa teşkilâtı kurmadıkça, bizzat hâiz olduğu insiyakî mukavemet kuvvetleriyle, bunlara karşı dayanacak bir kudrette değildir. Fakat yabancı kültür unsurlarının müsbet ve yaratıcı tesirleriyle bu türlü tahribatı, asla, birbirine karıştırmamalıdır. Zira *cemiyet, şuûrla veya insiyakî olarak, şahsiyetini muhafaza ettikçe, bir ayıklama ameliyesiyle, yabancı tesirleri yaratıcı bir unsur haline sokar;* aksi takdirde tarih, rolün yıkıcı olduğunu meydana koymuştur. İşte kültür ve mefkûre sahiplerine veya bu türlü müesseselere düşen vazife bu millî şahsiyeti korumak ve canlandırmaktır.

Türk milliyetçiliğinin dâvasını belirtmek ve hüviyetini meydana koymak maksadile bazı mühim meselelerimize de işaret etmek yerinde olacaktır. Meselâ Tanzimat'la başlayarak verimli bir şekilde gelişmekte olan yeni Türk edebiyatının bugün daha yüksek ve orijinal bir hüviyet kazanması icab ederdi. Halbuki bugünkü edebiyatın bir kısırlaşma manzarası arz etmesi bizim için çok düşündürücü ve yabancı tesirlerin hangi şartlar içinde faydalı veya zararlı olduğunu meydana koyan bir hâdisedir. Gerçekten *Tanzimat'la başlayan Türk edebiyatı, Garbın millî kültüre yaptığı aşının bir filizlenmesi idi.* Garbın daha kuvvetli ve yaygın tesirlerine rağmen bugün bu aşı kurumakta ve bugünkü

edebiyat kısırlaşmaktadır. Bu, millî kültür hazinesinden mahrum kalmasının tabiî bir neticesidir. Eğer bu hazine ile bağlar kopmasa ve hele kültür mirasımız ilmî metodlarla işlense idi edebiyatımızın yüksek ve orijinal eserlere kavuşması normal olurdu.

Halbuki bugünkü edebî sukut bundan da ibaret değildir. Gerçekten bir milletin şiir, edebiyat ve sanatı o milletin yüksek irade ve duygularını dile getiren, fikir ve mefkûre kuvvetlerini harekete geçiren bir vasıta olmak icab ederken bu millî ve insanî mefhumlarla istihza eden bir edebî sapıklık revaç bulmaktadır. Bundan başka insan denilen bu ilâhî varlığı âdi hayata ve behîmî hislere sürüklemeye çalışan bu sapıklık sanat kabiliyetinden dahi mahrumdur. İşte Türk münevveri, milletlerin yükselme ve sukutlarında şiir, edebiyat ve sanatın hâiz olduğu kudreti düşünerek, bir taraftan bunları millî kültür hazinesine bağlamak, diğer taraftan, millî mefkûre buhranı dolayısıyla meydana çıkan, yıkıcı temayül ve cereyanlarla mücadele etmek suretiyle bir hamlenin imkânlarını hazırlamak zorundadır.

Kültür hazinemizden mahrumiyet, millî mefkûrede sarsıntı yanında *Türk dilinin mâruz kaldığı tahribat ve kısırlaştırıcı tesirler de edebî sukutun başlıca âmillerinden biridir.* Filhakika yüksek bir kültür dili seviyesine yükselmekte olan Türkçe'nin, ilim ve mantıkla istihza eden bir zorlama ile bugünkü duruma düşürülmesi dil dâvasını Türkiye için birinci mesele haline getirmiştir.

Tarih dini, cemiyet ve medeniyetlerin kurulması, gelişmesi ve bekasında temel unsur olarak meydana koyar. Avrupa medeniyetine girerken ilk millî meselemiz onunla İslâmiyeti uzlaştırmak gerektiğidir. Bu ifade, Avrupalıların Hıristiyan olması münasebetile, İslâmiyetin bu medeniyete girmemize engel teşkil ettiğine dair mevcut birtakım bâtıl inanışlar yüzünden kullanılmıştır. Buna dair İslâmiyetin esaslarını değil sadece büyük bir vakayı hatırlatmak

kâfidir. Filhakika İslâm medeniyeti eski Yunan, Yakın Şark ve biraz da Uzak Şark medeniyetlerinin bir sentezi olduğu halde, Yunan medeniyetinin tabiî vârisi olmak icabeden Avrupalılar, bütün Orta Çağlar boyunca bu medeniyetten uzak kalmışlar ve ancak İslâm medeniyeti vasıtasıyla Rönesans'tan sonra eski Yunana nüfuz edebilmişlerdir. Bizim anladığımız Avrupalılaşmanın ise tamamıyla manevî kıymetlerimizi korumak, yâni bir kültür sentezi yapmak mânâsında olduğuna da ehemmiyetle işaret etmeliyiz.

Türkiye'de İslâmiyet'in ilim ve kültürle teçhiz edilerek gelişmesi sağlam, ileri ve muvazeneli bir cemiyet kurabilmek için ilk şarttır. Aksi takdirde cemiyet içinde muvazenesizliklerin, tezatların, ahlâkî sarsıntı ve hattâ içtimaî uçurumların zuhuru mukadderdir. Dinin ilim ve kültürden uzak kalarak hurafe içinde boğulması da Komünizmin gelişmesine ve irticaa âmil olacağından şüphe edilemez. Komünist Rusya'dan başka otuz sene yeni neslini dinî tahsil ve terbiyeden mahrum bırakan başka bir memleketin de mevcut olmadığını unutmayalım. Böylece din müessesesi karşımıza ilmî, millî, insanî ve demokratik bir ihtiyaç olarak çıkmaktadır. Fakat, hiçbir zaman, bu ihtiyacın vicdan hürriyetini de zorlamaması icab eder; yani ne dinin baskısı ve ne de dine tahakküm bahis mevzuudur. Bu düşünce, münevverler arasındaki zıddiyetleri hal ve endişeleri bertaraf eden selâmet yolunu gösterir.

Millî şuûr ve birliğin yükselmesinde ve yaratıcı bir kültürün gelişmesinde Türk tarihinin müstesna bir hazîne teşkil ettiği âşikârdır. Bu da mazi ile istikbal arasındaki bağların kuvvetlenmesiyle ve daha sonra da bu büyük mirasın ilmî bir şekilde işlenmesiyle mümkündür. Mazi ile irtibat sağ-lamlaşmadıkça millî şuûr ve mefkûrenin kuvvetlenmesini, kültürün gelişmesini, edebiyat, sanat ve sahne hayatının yaratıcı eserler vermesini beklemek beyhudedir. Mimarî âbidelerimizin heybeti tarihimizin aza-

metiyle muvazi olduğu halde modern mimarlarımız henüz millî şahsiyetini bulamamıştır. Klâsik ve folklorik müzik hazînemiz çok zengin, son misâllerin gösterdiği üzere de, millî kabiliyetimiz çok ileridir; fakat henüz yaratma devrini idrâk edememişizdir. Sahne ve resim sanatlarına garp tekniği girmiş, lâkin orijinal eserler meydana çıkmamıştır. Bütün bunlar kültür mirasımıza ve millî mefkûremize bağlanmakla ve nihayet ilmin kurulması ve işlemesiyle mümkündür. Bu olmadıkça iddia edildiği gibi, taklitten sonra bir yaratma devrinin geleceğini ummak boş bir hayâldir ve hattâ bir dejeneresans da mukadderdir.

Türk kültürünün orijinal ve yaratıcı bir istikamet alabilmesi için geniş bir faaliyet sahasını göz önüne getirmek ve büyük memleket meselelerini de ilmî bir plâna göre ele almak gerekmektedir. Bununla beraber bir taraftan mevcut imkânlar nisbetinde millî harsın gelişmesine çalışırken, diğer taraftan da takatimiz üstünde kalan meseleleri de umumî efkâra ve devlete mal etmeye uğraşacağız.

Türk fikir adamları neşriyatını kültür meseleleri üzerinde teksif etmekle beraber, memleketi alâkadar eden mühim iktisadî ve teknik meselelere de yabancı kalmamalıdır. Bilâkis maddî ve manevî kalkınmanın da bir kül olduğuna kaniiz. Memleketimizin giriştiği iktisadî kalkınma mücadelesiyle de zaman zaman uğraşmak ve hattâ iktisadî kalkınmanın manevî âmilleri üzerinde durmak mefkûremiz icabıdır. Meselâ, dünyanın geçirmekte bulunduğu büyük istihaleler arasında, Türk milleti de, Avrupa Müşterek Pazarı gibi hayatî bir mesele karşısındadır. Bu pazarın neden içinde veya dışında kalamadığımıza dair ilmî bir muhasebenin Türk münevverleri için bilinmesi zarureti vardır.

Türk seçkini millet olmanın şartı olarak, millî mefkûre ve kültürün yükselmesini demokrasinin gelişmesi için birinci derecede bir âmil saydığı gibi demokrasinin de kendi mevcudiyeti ve gayesine hâdim olduğuna inanır. Böylece,

vatansever her aydın, Türk milliyetçiliğinin kuvvetlenmesine, yükselmesine ve yayılmasına çalışmak, onun kaynağı olan millî hars ve tarih şuûrunu, ilmî zihniyet ve metodlarla işlemek, milletimizin varlığına ve ilerlemesine âmil olan manevî kıymetlerin muhafaza ve tekâmülünü sağlamak, bunlara aykırı her türlü davranış, fikir ve ideolojilerle mücadele etmek, memleketi alâkadar eden ilim, maarif, edebiyat, sanat ve teknik mevzularla meşgul olmak zorundadır.

Milliyetçiliğimizin de ilmî, millî ve insanî bir hüviyette olduğunu, millî mefkûre ile insanlık ideali arasında da bir tezâd değil bir âhenk bulunduğunu, hattâ birincisi olmayınca, ikincisinin mümkün olamayacağını ve milletlerin birbirlerinin hak ve ideallerine karşılıklı saygı göstermek suretiyle tekâmüllerini beşeriyetin saadeti için zarurî saydığını da belirtmeliyiz.

Manevî hayatımızda gözüken zaafiyet ve sarsıntılara rağmen Türk Milleti terakki yolunu bulacak ve hattâ, ilmî bir program ve şuûrla hareket ettiğimiz takdirde, yeni bir medeniyet kurma imkânlarına bile sahip olabilecektir. Hakikî aydın, kısaca meydana koyduğumuz ulvî gayelerin inkişafı için, bütün ciddî fikir ve mefkûre sahiplerinin yardımına, gençlerin kalbinde çarpan yüksek duygulara ve millî aşk ve heyecanla dolu olan Türk Milletinin sıcak alâkasına güvenecek ve emin olduğu bu kaynaklardan kuvvet alacaktır.

I. Türkiye'de Manevî Buhran

1. Madde - Ruh Muvazenesi

İnsanoğlu ruh ve madde gibi iki esas unsurdan müteşekkil olduğuna ve diğer yaratıklardan bu hüviyeti ile mümtaz bulunduğuna göre onun sıhhat ve saadeti ancak bu iki menşee bağlı kuvvet ve ihtiyaçlar arasındaki bir muvazene ile mümkündür. Beşeriyet ve medeniyetin bugüne kadar dayandığı din, milliyet ve insanlık mefkûrelerinden, ilim, sanat, hakikat ve aile aşkından, şeref ve yükselme duygularından nasibini alamayan insan kendisini maddenin sürükleyici ve bayağılatıcı esaretinden, zekâsını da bir şer âleti olmaktan kurtaramaz. Manevî kıymetlerin sarsıldığı devir ve cemiyetlerde, ancak bu kıymetler manzumesinin hayatiyetini göstermesiyle kaim bulunan, ahlâkî ve içtimaî nizam da sarsılır; artık fert ve cemiyetlerin sukut ve inhilali de başlamış olur. Tarihte birçok kavim, kültür ve medeniyetlerin gerilemesi ve yok olması da hep bu âmillerle vukubulmuştur. Beşerin geçmişinde daima maneviyat aleyhinde bozulma istidadını gösteren bu madde-ruh muvazenesi her zaman peygamber, velî, feylesof ve sağlam fikir ve mefkûre sahiplerinin gayretleri sayesinde kurulmuştur. Dinlerin Allah, şeytan, hayır-şer mefhumlarıyla ifade ettikleri ezelî mücadele de insana has olan ruh-madde arasındaki tabiî bir savaştan başka bir şey değildir; veya insan oğlu bu âlemşümul mücadele (La lutte üniverselle)

ve muvazenenin güzel bir örneğini teşkil eder. Zaten atomdan kâinata, küçük âlem (Mikrokosmos)den büyük âlem(-Makrokosmos)e kadar büyük cihanşümûl nizam bir çekme ve itme kuvvetleri muvazenesinin ilâhî bir âhengini teşkil etmiyor mu?

Bir cemiyet veya medeniyete mahsus manevî kıymetlerin ilmî ve âhenkli bir terkipten mahrum bulunuşu veya bir kültürün kifayetsizliği ve bununla alâkalı olarak, içtimaî bir mefkûrenin yokluğu veya zaifliği fertleri yüksek değerlerin cazibesinden uzaklaştırır; ruhen tatmin edilemeyen bir hale düşürür. Böylece insan denilen bu ilâhî varlık maddenin esaretine ve manevî bir sefalete sürüklenir. Bugün aydınlar arasında materyalist ve komünist temayüllerin kuvvet kazanması, ahlâkî sarsıntıların baş göstermesi, feragat ve fedakârlık duygularının kaybolması işte böyle bir manevî sefaletin eseridir. Yahut, insan yaratılışı iktizası, kifayetsiz bir kültür ve terbiye içerisinde yetişse bile, bulduğu veya bizzat yarattığı hurafe ve bâtıl inanışlara sarılarak, kendisine göre bir din ve akîde vücuda getirir; bağlı bulunduğu manevî düzenin tehlikede olduğunu görenleri, nefis müdafaası endişesiyle, taassuba sürükler. İşte irtica da bu türlü bir manevî huzursuzluğun ve kifayetsizliğin bir neticesidir. Cemiyetin bünyesine uygun ve ilmin rehberliğinde ilerletici bir kültür ve terbiye sistemine sahip olmadıkça içtimaîleşmeye başlayan bu iki taraftan gelme bir tehlikeyi hiçbir haricî müeyyide bertaraf edemez. Birincisi cemiyetin dağılmasına, ikincisi de fosilleşmesine âmil olur.

2. İçtimaî Muvazenenin Bozulması

Maddenin insan ve cemiyetleri bizzat fenalığa götüren istidadına karşılık manevî kuvvetlerin devamlı bir baskısı dolayısıyla muvazenenin bazen de maddenin aleyhinde bozulduğuna ve bunun neticesi olarak kavim ve medeniyet-

lerin hayatiyetlerini kaybettiklerine dair tarihî bir realiteye de işaret etmek icab eder.

Gerçekten maddeyi inkâr ve insanı dünyayı istihkara davet eden Ortaçağ Hıristiyan Avrupası ile yeni zamanlar İslâm-Türk dünyasında görülen inhitat ve uyuşukluk bu muvazenenin bu sefer de madde aleyhinde bozulması ve ruhun ona tahakkümü neticesidir. İslâm medeniyeti tesiriyle Avrupa'da başlayan Rönesans (Renaissance), Avrupa medeniyeti tesiriyle de, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar, Türkiye'de vukubulan inkılâplar bir manevî tahakküme karşı madde ve hayatın isyanından başka bir şey değildir.

Avrupa'da maddenin lehinde vukubulan ve takriben beş asırlık büyük bir medeniyet ve mes'ut bir devir yaratan bir muvazene nihayet ruhun aleyhinde bozulmaya ve medeniyet için gittikçe daha tehlikeli bir mahiyet alan birtakım manevî ve içtimaî buhranların zuhuruna müncer oldu. Gerçekten Yeni Çağlar Avrupa medeniyetine hüviyetini veren veya onu doğuran kapitalizm ile bilâhare ona karşı dikilerek onu kemirmeye başlayan proletarya hareketi veya müfrit sosyalizm, zâhirde birbirine zıt görünseler de, hakikatte her ikisinin de başlangıcı madde olduğu için bunlar arasında cereyan etmiş veya etmekte olan amansız cidal madde-ruh muvazenesine âmil olamamış, bilâkis bu hüviyetleri dolayısıyla içtimaî huzuru ve manevî buhranı daha da şiddetlendirmiştir. Tarihin kaydettiği en ileri teknik ve medenî refaha rağmen Avrupa'da müşahede edilen ıstırabın manevî bir menşeden geldiğine hiç şüphe bırakmamaktadır.

Nitekim beşeriyetin istikbalini tehlikeye sokan bu buhranın önlenmesi için Avrupalı ciddî mütefekkirler, zamanın şartlarıyla âhenkleştirmek suretiyle, medeniyetlerinin temeli olan manevî kıymetlere eski itibarlarını iade ile meşguldürler. Hattâ Avrupa'da kapitalizm ile komünizm arasındaki materyalist mücadeleye karşı kurulan Hıristiyan demokrat ve bir kısım mutedil ve Hıristiyan sosyalist

teşekküllerin gayesi de bozulan bu madde-ruh muvazenesini tesis etmektir. Eğer bu maneviyat buhranına karşı ciddi bir kalkınma ve uyandırma tedbirleri alınmazsa beşeriyeti ve dünyamızı Atom silâhlariyle maddîleşen çökme tehlikesinden kurtarmak imkânsızdır.

3. Maneviyat Buhranı

İnsanlığın Yunan ve İslâm'dan sonra, sıra ile vücuda getirdiği büyük medeniyetlerden üçüncüsünü teşkil eden Avrupa medeniyeti de evvelkilerin seyir ve akibetlerini takip eden takriben beş asırlık bir ikbal devresini idraki müteakip, onlar gibi ağır bir buhran içerisine girmiştir. Fakat arada bir fark vardır ki, o da öncekiler daha mevziî olduğu halde, cihanşümûl bir mahiyet alan Avrupa medeniyetinin kendisiyle birlikte bütün dünyayı da buhrana sürüklemiş bulunmasıdır. Bununla beraber bugün Türkiye'de şiddetle hissettiğimiz maneviyat buhranını tamamıyla bu medeniyete girişimizin bir neticesi saymak mümkün değildir. Zira biz henüz Avrupa medeniyetini kendimize mal etmiş ve onun için yeni bir kültür yaratmış değiliz. Bu sebeple Türkiye'de doğan buhranın başka bir mahiyette ve yaratıcı bir hüviyette olması iktiza ederdi.

Filhakika tarih ve sosyoloji yabancı her medeniyet ve kültürün tesiriyle vukua gelen yeni bir gelişme veya istihalenin manevî kıymetler nizamında birtakım sarsıntılar yapmasının mukadder olduğunu meydana koymuştur. Lâkin bunun yeni medeniyete giriş ile mütenasip olması ve neticede bir tahrip âmili değil bir aşı vazifesini görmesi gerekir. Bu ise ancak ilim ve mefkûre sahibi seçkinlerin şuûrlu rehberliği ve murakabesi sayesinde kabildir. Fakat bugün yüksek mevki ve müesseselerde mesuliyet sahibi Türk münevverlerinin, millî tarihimizde de zaman zaman görüldüğü üzere, bu büyük medeniyet istihalesinde kendilerine düşen rehberlik vazifesini başaracak yolu henüz bulmuş oldukları

gözükmemektedir. Bunun en belirli delili de Meşrûtiyet'ten sonra artan istihaleye ve buhrana rağmen, bu sahada tesiri ve miktarı mahdut neşriyat müstesna, milletimizin mukadderatını tayin edecek olan bu medeniyet hâdisesinin mahiyeti, sebep ve neticeleri üzerinde henüz ilmî bir faaliyet gelişmiş değildir. *Unutmamak lâzımdır ki medeniyet hâdisemiz kendi kendine vukubulmamış, tabiî temas ve münasebetler neticesinde cereyan etmemiş, devlet veya münevverin arzu, iradesi ve hattâ zoru eseri olmuştur. Binaenaleyh irade ile başlayan bu faaliyetin ilim ve şuûrun kontrolünde bulunması gerekir.*

4. İslâm ve Avrupa Medeniyetlerine Girişimizin Mukayesesi

İslâm din ve medeniyetine girerken, Arap ve Acemlerin aksine olarak Türk münevveri, nasıl tarihî kültür mirasından uzaklaşmış ve onu İslâm medeniyeti içinde yaratıcı bir medeniyet faaliyetinin temeli yapmamış ise bugünkü aydınlarımızın mühim bir kısmı da bu zihniyetle Garp medeniyetine girmeyi düşünmektedir. Bu suretle İslâm medeniyeti içerisinde Türk tarihinin çok parlak bir hüviyet kazanmasına rağmen bu medeniyet çerçevesi dahilindeki Türk kültürü nasıl millî tarihin azametine muvazi ve yaratıcı bir seviyeye erişememiş ise bugün ona benzer, umumî varlığımızla mütenasip, fakat daha kısır ve hattâ tehlikeli bir yola saplanmıştır. Halbuki medeniyet ve millî kültür tarihinin tecrübelerinden faydalanmak ve bizzat içine girmek istediğimiz Avrupa medeniyetinin ilmî zihniyet ve metotlarını kullanmak sayesinde yeni ve yaratıcı kültür ve medeniyet sentezi kurmak imkânlarımız daima mevcuttur. Türk münevverinin İslâm medeniyetine girerken kendi kültürüne karşı işlediği hatalardan biri olarak Alevî adiyle toplanan Türk unsurunu göze çarpan bir misâl halinde

hatırlamak yerinde olur. Gerçekten İslâmiyeti medrese zihniyetine göre ve dar mânâda anlayan bir kısım eski Türk münevveri Şamanî ve İslâmî akideleri basit bir şekilde mezc edip korumak isteyen bu kitleyi ihmal neticesinde nasıl ilim ve kültürden mahrum bir duruma sokmuş ise bugünkü Türk münevverler de şimdi, ilim ve kültürle teçhiz edilmeyen din müessesesini ve bundan dolayı da bütün Müslüman ve Türk halkını böyle bir duruma düşürmekte ve neticede cemiyet bünyesinde birtakım boşluklar, tezat ve hattâ tehlikeli uçurumlar yaratmaktadır. Bu cins münevverler millî bünyemiz için bir buhran kaynağı olan bu manzaraya kayıtsız kalmakta, hattâ yeni medeniyete girmeyi bu suretle mümkün sanarak bu davranışı seçmekte ve hattâ bazen zorlayıcı ve neticede millî ve dinî kıymetleri yıkıcı bir mücadeleyi zarurî saymaktadır ki burada sol ve kasıtlı faaliyetlerin tesiri açıkça gözükmektedir.

Türklerin İslâm medeniyetine girişleriyle Avrupa medeniyetine tam intisap teşebbüsleri arasında, garip bir tesadüf olarak, bir benzerlik vardır ki, o da bu hadiseler her iki medeniyetin buhran geçirdikleri zamanlara rastlamaktadır. Türk milletinin tarihinde iki büyük dönüm noktasını teşkil eden bu iki medeniyete giriş arasındaki fark ve benzerlikleri, tahlilini başka bir yazıya bırakmak suretiyle, burada sadece bir tablo halinde tespit edelim:

A. İslâm medeniyetine giriş,
   a) İslâm medeniyetinin üstünlüğü ile
   b) Türklerin arzuları ile
   c) Din değiştirmek suretiyle
   ç) İslâm dünyasına hâkimiyetle
   d) Arap ve Acemlerin hilafına millî kültürden uzaklaşmak suretiyle.

B. Avrupa medeniyetine giriş,
   a) Avrupa medeniyetinin üstünlüğü ile
   b) Avrupa'ya mukavemet edebilmek mecburiyetiyle başlamış
   c) Din değiştirmeksizin
   ç) Garp dünyasına hâkimiyetle değil, manevî bir tâbiiyetle
   d) Rus ve Japonların aksine, millî kültürden uzaklaşarak.

Bu tablo iki medeniyete girişin; mukayesesini göstermekte, bugün aleyhteki mühim âmilleri meydana koymakta ve şimdi karşılaştığımız buhranın neden bu kadar sürat ve ehemmiyet kazandığı cevabını ihtiva etmektedir. Burada tahlil ve izaha girişmeksizin sadece İslâm medeniyetine girmekle onu daha beş asır dünyanın en ileri bir medeniyeti halinde yaşatabildiğimiz halde bugün Avrupa medeniyeti için böyle bir kudretten külliyen mahrum bulunduğumuzu ve hattâ kendimizi kurtarmak değil, tehlikeye bile sokmuş olduğumuzu belirtmek kâfidir. Böyle bir durumda yegâne selâmet yolu, girmek istediğimiz medeniyetin esası olan ilmî zihniyete müstenit, millî bünyeye uygun bir anlayışla bütün ilim, maarif ve din müesseselerimizi yeni bir nizama koymak, millî kültürün kaynakları ile Avrupaî unsurların yeni medeniyetin metodlarıyla imtizaç imkânlarını hazırlamaktır. Milletimizin mukadderatında en ağır mes'uliyeti bulunan yüksek mevki sahibi münevverlerin ahlâk ve mefkûre bakımından halka nazaran daha üstün bir vasıfta olması gerekirken, mânen daha zayıf ve sarsılmış bir halde bulunmaları bize medeniyet istihalesi ve kültür gelişmemizin yaratıcı bir istikamette bulunmadığını göstermeye kifayet etmektedir. Türkiye'nin manevî kalesi olmak icab eden Üniversitelerimizle Yüksek Devlet mekanizmasını ve siyasî teşekküllerimizi göz önüne getirdiğimiz takdirde bu hükmün isabeti hakkında hiç bir tereddüt kalmaz.

5. Yeni Türk Kültürünün Esasları

Avrupalı mütefekkirler medeniyetlerinin dimağını Yunan'da, kalbini de Suriye'de göstermekle ona vücut veren iki esas kaynağı yani Yunan medeniyeti ile Hıristiyan ruhunu meydana korlar. Bu dimağ ve kalp kavmî menşeleri az çok birbirinden farklı vücutlar (meselâ Cermen ve Lâtin kavimleri) üzerinde işlediği nazar-ı itibara alınırsa bu medeniyete mensup milletlerin kültürlerine hususiyet veren üç esas unsur kendini gösterir. Bizde *Ziya Gökalp yeni Türk cemiyet ve kültürünü doğurmakta olan veya terekküp etmesi gereken unsurları, basit, fakat doğru olarak, millî, İslâmî ve Avrupaî (Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaştırmak) olmak üzere üç kaynağa ircâ ederken medeniyet istikbalimizin isabetli bir teşhisini yapmıştır. Cumhuriyet devri inkılâpları Avrupa'da bulunması gereken dimağımızın (yani ilmî zihniyet ve hür düşüncenin) daha süratle gelişmesi maksadıyla, buna engel olur endişesi içinde, din ve an'aneye bağlı birtakım unsurları kaldırmaya karar verdikten sonra bu iki esastan gelen müesseselerimizin ciddî bir sarsıntıya uğraması mukadder idi.* Basit bir misâl ile ifadeye çalışırsak sağlam bir dimağın ancak sağlam bir vücutta ve iyi işleyen bir kalpte bulunabileceğine dair fizyoloji kanunu, inkılâp hareketlerinde itibar bulmadı veya anlaşılamadı. Bununla beraber İslâmiyet'in daha millî ve modern bir istikamet alması için bazı kımıldamalar olduğu ve meselâ Kur'an'ın ve ezanın Türkçe'ye tercüme faaliyetleri; inkılâbın husûle getireceği manevî boşluğu doldurmak maksadıyla da Türk milliyetçiliğini, ilmî temelden mahrum ve bu sebeple de ters bir netice veren bir tarih ve dil şuûru ile kuvvetlendirme gayretlerini de bu vesile ile hatırlatmak yerinde olur. Bununla beraber bu temayüllerin ve hakikî gayeleri de belli olmamış veya ciddî bir anlayış ve şuûrun mevcudiyeti de meydana çıkamamıştır. Cemiyet kanunlarına, ilme ve nihayet bu teşebbüslere rağmen, bir çok münevverler inkılâbı adetâ din ve milletten tecrit etmiş ve hattâ bunları

ona engel sayan bir telâkki veya gayrete sürüklemiş olduğunu da bir vâkıa olarak tesbit etmek lâzımdır. Daha doğrusu fikrî kifayetsizlik ve yeni gelişen ideolojik temayüller böyle bir hataya sebep olmuştur. Halbuki tarih ve sosyoloji böyle bir cemiyet ve medeniyetin mümkün olamayacağına şahadet ettiği gibi inkılâbın da tabiatıyla bu türlü gayrı ilmî ve gayrı millî mahiyeti de olmamak gerekirdi. Gerçekten yeni bir medeniyete girerken veya Avrupa medeniyetinin cihanşümul bir hüviyet kazanmasına rağmen, daha doğrusu yeni bir medeniyet sentezi vücuda getirirken yalnız bizim gibi büyük bir tarihî mirasa, yüksek bir harsa ve çok çeşitli kültür hazinelerine sahip bir millet değil, iptidaî bir kavim dahi ancak kendi bünyesine uygun bir terkip yapmak suretiyle yeni bir cemiyet ve kültüre erişebilir veya hiç olmazsa mevcudiyetini koruyabilir. Bununla Türkiye için Avrupalılaşmanın kendi kültür ve şahsiyetini yıkan değil, koruyan bir mânâda anladığımızı meydana koyuyor ve aksinin imkânsız veya yıkıcı olduğunu belirtiyoruz.

6. Sathî Taklitlerin Tehlikeleri

Avrupa medeniyetine bizden çok uzak ve geri bulunan Japonya'nın bizden sonra onun yüksek ilim ve tekniğini iktibasta gösterdiği kabiliyeti (bunun nasıl mümkün olduğu malûmdur), bir medeniyet değiştirme hadisesi olmaksızın geri Hindistan'da Nobel mükâfatını kazanacak derecede bir Avrupa ilminin kurulmuş olması gibi ders almamız gereken vâkıaları bir tarafa bıraksak bile, garbî Avrupa medeniyetine manen bizden yakın, fakat bizden çok geri kalmış bulunan milletleri, meselâ Rusları burada göz önüne getirmek ve onların yalnız yüksek bir ilim ve tekniği kurmalarını değil, yaratıcı bir kültür kurarken millî kültür hazinelerinden nasıl faydalandıklarını hatırlamak mecburiyetindeyiz. Bütün müşkil ve sıkıntıların esasını hamle-

lerimizi Avrupa medeniyetinin esası olan ilme nüfuz edip onu Türkiye'ye nakil ve tesis edecek ve bu ilmin göstereceği yolda bir medeniyet yolu çizecek yerde şekle ve satha ait taklitlere harcamış olmamız teşkil eder.

Tarih şeklî ve mutlak taklit esasına dayanmış bir kültür ve cemiyetin hayatiyet gösterdiğine dair bir misâl kaydetmemiştir. Tersine, içtimaî kanunlar iktizası böyle bir hâdisenin cemiyetlerin inhilâline âmil olabileceği tarihte kaybolmuş kavimler misâliyle sabittir. Türkiye'de şeklî bir taklit esasına yönelme ve yaratıcı vasfını kaybetme istidadını gösteren bir medeniyet hâdisesinin yalnız ciddî Türk fikir adamlarını değil bazı Avrupalı mütefekkirleri de endişeye sevk ettiğine bir işarette bulunmak mecburiyetindeyiz. Bunlar arasında cihanşümûl bir tarih görüşüne sahip ve tarih felsefesi üzerinde ciddî bir şöhret kazanmış bulunan İngiliz mütefekkiri A. Toynbee'nin düşüncelerine burada temas etmek faydalıdır. Gerçekten tehlikede bulunan medeniyeti kurtarmak ve onu yaratan manevî kıymetleri itibar mevkiine yükseltmek lüzumunu müdafaa eden bu tarih felsefecisi Avrupa medeniyeti karşısında İslâm dünyasında mevcut bulunan iki ruhî davranışın da isabetsiz ve hattâ tehlikeli olduğuna işaret ederken bizim görüşlerimizi tamamıyla teyit etmektedir.

Bu mümtaz fikir adamına göre gerçekten, İslâm kavimlerinden bazıları Avrupa tesirinden korkmakta, kaçmakta ve neticede kendi kabukları içinde kıvrılmaktadır. Bu ceryanı medeniyet fosili haline gelmeye mahkûm bulunan Suudî Arabistan ve Sünûsî'ler temsil eder. İkincisi de kabuğu içinde boğulmamak için ondan ve benliğinden uzaklaşarak Avrupa'yı taklide çalışan Türkiye temsil eder. O haklı olarak bu iki ceryanın da kültür ve medeniyet için kısır ve verimsiz olduğu tezini müdafaa eder. Halbuki Türkiye, şartların zorluğuna ve birçok eksikliklerine rağmen, Sultan Mahmud, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde, bu

iki ifrat ceryandan hiç birine iltifat etmemiş; medeniyet ve kültür bakımından daha verimli olan ikisinin ortasını, yani terkip yolunu tercih etmişti. Daha doğrusu şuûr ve zorlama olmaksızın tabiî ve mutedil olan bir mecraya girmişti. Bunun yalnız nazarî olarak doğruluğu yanında bizzat memleketimizde, husule getirdiği kültürel inkişaflar ve yenilikler çok büyük bir değer taşımaktadır ki daha fazla izahlar ve misâller başka bir tetkikimizde yer alacağından burada bu kadarına işaret etmekle yetiniyoruz.

7. Fikir Kısırlığı ve Mefkûre Bozuklukları

Gariptir ki muhafazası yalnız yeni bir kültür kurmamız için zarurî olmakla kalmayan, ondan ileri olarak, bekamızın şartını teşkil eden bazı millî, dinî ve harsî kıymetlerimizin bizi geriye götüreceğini iddia eden bazı bozuk aydınlarımıza kendi düşüncelerinin ilmî esaslardan arî olduğu ispat edildiği ve hattâ Avrupalı âlimlerin fikirleri de kendilerine bildirildiği zaman onların bu hakikatlerden şuûrlu bir şekilde kaçtıkları, his, taassup ve bazen ideolojik temayüllerin kurbanı oldukları müşahede edilmektedir. Kaba ve sathî taklit aşağılık duygusu denilen ruhî bir hastalığın menşeidir ve insanın benliğini, haysiyetini ve yaratıcılık kabiliyetini yıktıktan sonra daima fert ve cemiyetlerin sukutuna sebep olur. Böyle bir taklit ve aşağılık duygusuyle ileri ve Avrupalı olacağımızı sanan kifayetsiz münevverler bu davranışiyle bizzat almak istedikleri medeniyetin esaslarına da aykırı hareket ettiklerini bilmedikleri gibi, bu hususta ilmin icaplarından ve Avrupalı mütefekkirlerin görüşlerinden de habersizdirler.

Bununla beraber medeniyet istikbalimiz bakımından bugün yaratıp saklandığımız daha endişe verici bir durum vardır ki, o da bizi yeni medeniyetle temas etmekten men ettiği iddia olunan taassup yanında bizi benliğimizden mahrum bırakmak, varlığımızın hikmeti olan manevî

değerlerimiz üzerinde durmamıza engel olmak isteyen pembe veya kızıl bir taassubun meydana çıkmış olmasıdır. Gerçekten bugün müsbet kafalı bir Türk mütefekkirinin bu taassubun baskısı altında, ilmî ve millî de olsa, hür düşüncesini meydana koyması bir medenî cesaret meselesi haline gelmiştir. Bu durum karşısında boşuna ve temelsiz olarak devam eden siyasî mücadelelere ve hürriyet kavgalarına bakıp acımamak mümkün değildir. Halbuki inkılâbın gayesi terakkimize ve hür düşünceye engel olan taassup ve hurafeleri yıkmak değil miydi? *Taassup ister sağdan, ister soldan gelsin mevcudiyeti ilmin kifayetsizliğini ve inkılâbın muvaffakiyetsizliğini meydana koyan en şaşmaz bir delildir.*

Avrupa ilmi ve metotlarıyla kâfi derecede cihazlanmadığı için yaratıcı bir yolda gelişmeyen, hattâ ters bir anlayış ve zorlama ile kısırlığa saplanan Türk kültürünün bir neticesi olan bu durum, bir kısım memleket münevverlerini ümitsizliğe sevk etmiş ve aşağılık duygusunu da açıkça beslemiştir. Gerçekten milletimizin Avrupa medeniyetine girmek veya ondan iktibaslar yapmak maksadıyla giriştiği hamlelere ve şekil bakımından elde ettiği neticelere rağmen ilim, kültür, sanat ve teknikte bir mevcudiyet göstermemesi ve hususiyle edebiyat, din, ahlâk ve mefkûre bakımından ağır sarsıntıların peyda olması karşısında bazı münevverler kaderci bir inanışa saplanmış; açıkça itiraf edilmemekle beraber mesuliyet adetâ ırkî kabiliyetimize atfedilerek Avrupa'ya ulaşılmaz bir paye verilmiştir. Bir kısmı da hatayı Avrupa medeniyetinin temeli olan Yunan-Roma kaynağına çıkmamış olmamıza yüklemiş (Hümanizm modası), bazıları da inkılâbı henüz millete mal edemeyişimizi hatânın esası sanmıştır. Ciddî bir mesnedi ve ilmî mahiyeti olmayan bu görüşlere işaret etmemizin iki sebebi vardır. Birincisi bir fikir kısırlığı ve tefekkür kifayetsizliği ifade eden bu görüşler, ilmî görüşlerin fikdanı [yokluğu] veya hâkim olamaması yüzünden, münevverler arasında

yaygın bulunmasıdır. İkincisi bu görüşler muvaffakiyetsizliği belirtmek ve tesbit etmek bakımından lâzımdır. Aksi takdirde ciddî bir ilim veya fikir adamı için bunlara temas etmeğe bile lüzum yoktur. Tarih ve sosyolojinin asla tecviz edemeyeceği, isabetsiz ve hattâ gülünçlüklerini meydana koymanın kolay olduğu bu görüşler yanında, durumumuzu bütün dünyaya şâmil bir maneviyat buhraniyle ilgili görmek isteyenler de ilmî hiçbir dayanağa sahip değildir. Zira *Türkiye'deki maneviyat buhranının menşei bugünkü dünya buhranı olmadığı gibi ileri milletlerin ilmî ve teknik keşiflerinde de bir duraklama olmamıştır.*

Yukarıda işaret edilen düşüncelerin isabetsizliği, yapılan hamlelerin muvaffakiyetsizliği meydana çıktıktan sonra dâvânın esasını ilme dayandırmaktan başka ciddî bir çare tasavvur edilemez. Hakikaten şekil ve taklit bakımından sarfettiğimiz gayretleri bizzat modern ilme ve onun için gerekli müesseselere verimli ve isabetli bir surette teksif edebilse idik bugün Türkiye'nin medenî seviye ve kültür bakımından çok daha ileri bir merhalede bulunacağı âşikârdır. Manevî bakımdan kısır bir yola saplandığımıza ve hattâ bir çıkmaza zorlandığımıza işaret ettikten sonra, ilmî esasları, plân ve program bakımından yapılan bütün tenkitlere rağmen, memleketin maddî bir kalkınma hamlesi içinde bulunduğunu görmemezlikten gelemeyiz. Hattâ Avrupa'da XIX'uncu asırda, sanayi inkılâbiyle başlayan büyük terakki hareketlerine benzeyen bir hayat hamlesinin Türkiye'de gerçekleşmekte olmasına işaret ederken bunun aynı zamanda bir nefse itimat hissi yarattığını ve bu sebeple de biraz aşağılık duygusuyla kısmen mezkûr sakat görüşleri sarstığını memnuniyetle müşahede ediyoruz. Fakat maddî ve manevî kalkınmaların bir kül olduğuna ve birinin ihmali diğerinin ikmaline engel bulunduğuna göre bir an önce ilmî bir görüşle manevî kalkınma teşebbüsüne girişmenin lüzumunu belirtmeliyiz. Hattâ birincisi bize ikincisi

için de bir cesaret vereceği cihetle daha esaslı ve uzun vadeli bir başarıyı sağlayan manevî kalkınmaya başladığımız takdirde 20 yıl sonra bile Türkiye'nin heybetli bir istikbale namzet olduğu meydana çıkacaktır.

8. Türk Ahlâk ve Mefkûresi

Manevî kalkınmanın esasını ahlâkın teşkil edeceği aşikârdır. Hattâ sarsılan ahlâk ve mefkûrenin yeni bir hüviyet ve kudretle bizzat maddî kalkınmanın başlıca âmillerinden birini teşkil edeceği, ilim ve kültürün yükselmesinde bile bu muharrik kuvvetin zarurî olduğu şüphesizdir. *Gerçekten hayır, fazilet, hakikat ve feragat duygularını geliştiren bir mefkûrenin cazibesine kapılmadıkça, yüksek aşkların zevkini tatmadıkça insan oğluna has olan yaratıcı cevher paslanmaya, kabiliyetini kaybetmeye mahkûmdur.* Böylece millet ve medeniyetlerin en kıymetli sermayesi olan büyük ilim, fikir ve sanat adamlarını yetiştirecek esas âmil körlenmiş olur. Diğer taraftan böyle manevî bir sukut insanı maddenin ve geçici kaba zevklerin esiri olarak mânen tatmin edilmemiş bir hale sürükler; bedbaht kitlelerin zuhuruna sebep olur. Bugün münevverler arasında hayır ve fedakârlık duygulan yerine hırs ve menfaat didişmelerinin gittikçe şiddet kazanması, materyalist unsurların kuvvetlenmesi ve büyük şehirlerde ahlâk ve zabıta vak'alarının korkunç bir şekilde çoğalması nasıl bir mefkûre ve maneviyat buhranı içersinde bulunduğumuzu göstermeye kâfidir. Halbuki İmparatorluk Türkiye'sinin azametinden, içtimaî nizam ve ahlâkî yüksekliğinden ve Hıristiyan seyyahların Türklerin üstünlüklerinden hayrete şayan tasvir ve misâller ile bahseden bir Avrupalı müellif, *"Asayiş o kadar mükemmeldir ki, görmeyen ona inanamaz. Şehirleri muhafaza için geceleri elinde bir sopa ile bir fener bulunan tek bir bekçinin sokaklarda gezmesi kâfidir. Halbuki Paris'te bir kıt'a asker bu vazifeyi korku içinde yapar."* der. Bir başkası *"Bir milyonluk büyük İstanbul şehrinde dört*

yılda dört katil vak'ası olmadığını, ticarî emtia ile dolu çarşı ve hanları bir tek bekçinin koruduğunu" söyler.

Öte yandan tarihte Türk milleti kadar içtimaî yardım, hayır ve fedakârlık duygu ve faaliyetleri ile mümtaz bir millete rastlamak pek zordur. Vakıf müessesemizin tarihi, Türklerin vardığı her yerde kurulan ilim, kültür ocakları, mektep, medrese, zaviye, imaret, hastahane ve kervansaraylar hep bu yüksek hasletlerin maddîleşen şekilleridir. Türk hâkimiyetinde yaşamış bütün memleketlerde gözümüzle gördüğümüz veya bugün ortada olmayıp kaynaklardan mevcudiyetlerini tesbit ettiğimiz sayısız eserler hep ecdadın bu yüksek duygularının eseri idi. Türklerin bu hususdaki hasletlerine dair Arap kaynaklarının kayıtları şayan-ı dikkattir. Filhakika onlar X'uncu asırda başka İslâm ülkelerinde zenginlerin çoğu servetlerini nefsanî zevklerine sarfederken Türkistan halkının paralarını dîn ve hayır yolunda kullandıklarını beyan ederler. Ve aynı hükmü Selçuk Türkiyesi hakkında da tekrarlar. Osmanlı İmparatorluğu'nu gezen Avrupalıların asırlar boyunca verdikleri malûmat da aynıdır.

İlk Selçuk Sultanı Tuğrul Bey, "*Allah'ın evi* (Cami) *yanında kendime köşk yapmaktan hicap duyarım*" derdi. Büyük yollar boyunca yolcuların meccânen kalmalarını sağlayan ve muazzam medeniyet âbideleri olan kervansarayların bânileri kendileri için *Konya'da ancak kerpiç konaklar* yapmışlardı. Bu yüksek an'aneye sadık olan cihan hükümdarı Osmanlı Sultanları o muhteşem camiler yanında mütevazi Topkapı Sarayı'nda oturmakla Türk milletine has feragatin tam örneğini teşkil ediyorlardı. Memleketimizi ziyaret eden ecnebilerin hepsi Türklere kuvvet ve kudret bahşeden meziyetleri, ahlâk üstünlüklerini, hayır, feragat duygularını, dürüstlüğü, vakarı hayranlıkla ifadede müttefiktirler. Kanunî Süleyman'ın ordusundaki askerler uğradıkları bağlarda yedikleri üzümlerin bedellerini yerlerine bırakacak

kadar yüksek bir ahlâka sahipti. Hele kaynağını dinî ve millî an'anelerden alan esnaf teşekküllerinin yüksek ahlâkî vasıflarına dair kaynakların verdiği misâller bizi ya hayâller diyarına götürmekte veya şüpheye düşürmektedir. Fakat bunlar ne hayâldir, ne de mübalâğadır. Türk tüccar ve esnafının ahlâkî yüksekliğine dair Avrupalı seyyahların verdiği misaller ve bu sebeple kendilerini aldatacak olan Hıristiyan dindaşları yerine Türklere tamamıyla itimat etmeleri hususunda yaptıkları tavsiyeler cidden hayrete şayandır.

Türk cemiyeti, medenî inhitata rağmen, Tanzimat'a ve hattâ Cumhuriyet'e kadar bu yüksek vasıflarını büyük bir nisbette muhafaza edebilmişti. Ondan sonra gün geçtikçe mefkûremiz sarsıldı, ahlâkımız bozuldu, hayır ve fedakârlık duygularımız zayıfladı ve birbirimizi sömüren, kemiren ve hayatına kıyan mahlûklar olduk. Yeni bir medeniyet hamlesine girişmeye mecburduk ve bu mecburiyetle de içtimaî nizamda ve manevî kıymetler düzeninde bir sarsıntı mukadder idi. Fakat giriştiğimiz büyük teşebbüsün mânâ ve gayesini kavrayamadığımız için bocaladık, şaşırdık ve nihayet bunca musîbetlere ve bu hâle uğradık. Her şeye rağmen ecdattan bize intikal eden büyük manevî hazine tükenmiş değildir. Gerçekten Türk milleti modern ilimle cihazlandığı, onunla millî kültürü işlediği takdirde kuvvetli bir millî şuûr ve ideal sayesinde eski sağlam bünyesine kavuşmak, yüksek bir içtimaî nizama erişmek imkânlarına sahiptir.

Türkiye'nin maddî kalkınmasında olduğu gibi manevî hamlesinde de başlıca vazifenin devlet makinasına ve onun başında bulunanlara ait olduğu şüphesizdir. Hiç olmazsa gayeye ulaşmaktaki sürat buna tabidir. Zamanımızın devletçi vasfı yanında bunun, burada izah edemeyeceğimiz, bize mahsus sebepleri vardır. *Meşrutiyet devrinde aşırı Garpçı ve Ümmetçi cereyanların ortasında gelişmekte bulunan milliyetçi ülkü İttihatçılar vasıtasiyle ve hayatî zaruretlerle devlet kuvvetinin himayesinde veya devlet bu fikrin rehberliğinde olmasa idi yıkılan*

imparatorluğun enkazından yeni bir Türkiye çıkamazdı. Gerçekten İttihatçılar yalnız imparatorluğun on yıl bile muhafazası kabiliyetini göstermemekle kalmadılar, aynı zamanda vatan oluşundan beri dokuz asır zarfında düşman ayağının basmadığı Anadolu'nun hareminin bile kirletilmesine ve Türk milletinin mezara kadar gitmesine sebep oldular. Bununla beraber onlar *son kurtuluş çaresi olarak millî ve islâmî mefkûreye sarılmakla Cihan ve İstiklâl savaşları destanlarının yaratılmasına ve bu sayede ölümden kurtulmamıza yardım ettiler.*

9. Halk ve Münevverler

Yüksek mevki sahibi Türk aydınları halka nazaran manen daha sağlam olacak yerde daha sarsık bulunması, yani rehberlik vazifesini yapabilecek bir kabiliyet göstermemesi yeni kültürün yaratıcılıktan uzak ve millî mefkûrenin kifayetsiz olduğunu açıkça meydana koymaktadır. *Türkocağı* cami ile sahneyi birleştirmiş; yani madde-ruh muvazenesi yolunu bulmuş idi. Onun yerine kaim olan *Halkevi* sadece sahnede kalmakla ve camiden uzaklaşmakla gençliği mefkûresiz ve şaşkın bir duruma getirdi. Böylece halk ile aydınlar arasında bir uçurum belirmeye, bir ideal buhranı, daha doğrusu bir mefkûresizlik hüküm sürmeye başladı. Köyde de sadece bir fikirsiz mefkûre kaldı. Gerçekten *dinî kültür ve tahsilden mahrum bırakılmasına rağmen, halk, demokrasi devrinde, mütemadiyen cami inşasına gayret göstermekle bir mefkûreye bağlılığını isbat etmekte, münevver ise bir ideale bağlı olduğuna dair böyle bir maddî misâl vermemektedir.* Bu aradaki tezadı ve münevverin içinde bulunduğu manevî boşluğu gösteren basit bir misâldir. Noel ağacının hangi muhitlerde itibar kazandığını, biraz mübalâğa da olsa imamı "Müslüman papazı" diye tarif eden Türk çocuğunun hangi kültürün mahsûlü olduğunu görmemezlikten gelemeyiz. Bunlar, Türkiye'de Hıristiyanlığın yayılması için misyonerlerce metodlu olarak yapılan neşriyattan ve şaşkın Türk münevve-

rinin durumundan gelmektedir. Türk köylüsü ile Türk münevverlerinin aldığı soy adlarını bir mukayese etmek bile verilecek hükmün Türk münevveri lehinde olmayacağını meydana koyar. Bizzat üniversite gençleri arasında yapılagelmekte olan münazaraların mahiyeti bile bu müessesenin vazifesini yapmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Ne kadar büyük bir hars buhranı içinde bulunduğumuza ve mevcut tahsil ve terbiye sisteminin ne derece kifayetsiz olduğuna dair uzun boylu misâl saymaya ve tahlillere girişmeye ihtiyaç yoktur. Bugünkü kültür ve mefkûrenin demokrasinin inkişafı için de müsait olmadığını ve müşkilâtın, sanıldığının hilâfına, cahil kitlelerden değil münevverlerden geldiğini bir an önce kavramaz ve itiraf etmezsek dertlerimize çare bulamayız. Umumî mânâsiyle Garbî Avrupa memleketleri seviyesinde bir kültüre sahip olmayan Türkiye'de, onların sahip oldukları demokrasi müessese ve geleneklerine mukabil, menşeleri kısmen İslâm devresini aşan ve millî tarihin derinliklerine kadar inen demokratik bir içtimaî bünye sayesinde halkımız demokrasi yolunu da münevvere nazaran daha isabetli bir insiyakla bulmuştur. Millî mukadderatın tayini zamanları gibi seçimlerde de halkın gösterdiği kabiliyet ve fedakârlık hiçbir Avrupa memleketinden geri sayılamaz. Buna rağmen demokrasinin gelişmesi bakımından yapılan şikâyetlerin bizzat bunu yapan münevverlere ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Münevverleri yetiştirmekte kifayetsiz bir kültür ve tahsilin halk kitlelerini de şümûlüne alarak onun da aslî cevherini bozması ihtimali vardır ve Köy Enstitüleri misâli karşısında endişe duymamak imkânsızdır.

Gariptir ki hayır, fazilet ve fedakârlık duygularını besleyici ve bu suretle de insanı şereflendirici mefkûrevî kıymetlere bağlılığı gerilik sayan geri, gayri ilmî ve materyalist bir zihniyet terakkinin kendisinde olduğunu iddia edecek kadar cesaret ve kuvvet kazanmıştır. Tarihte hiçbir

zaman bu kadar geniş bir ölçüde teşkilâtlanmamış bulunan şer kuvvetleri, beşeriyet ve medeniyeti yıkmak için yalnız Komünizm şeklinde fenalığın prensibi haline gelmemiş, manevî değerlerden mahrum başka fert ve zümreleri de kendi taassubu içerisine ve dolayısıyla kendi cephesine sürüklemiştir.

Dünyaya şâmil ve onun akibetini tayin edecek olan manevî buhranın Türkiye'ye ait sebepleriyle öyle bir menfî hava hâsıl olmuştur ki, üniversitedeki dimağları bile bozmuştur. Gerçekten, ilmî seviyesi kifayetsiz olsa bile, üniversitelerimizde İslâm felsefesi, İslâm sanatı, İslâm hukuku gibi mühim kürsülerin ihdası bile mukavemetle karşılanmakta idi. Halbuki İslâm sıfatından sarfınazar bu ilimler Türk medeniyetinin de, millî kültürün de ayrılmaz parçalarıdır. İlmî ve amelî bakımdan zararları âşikâr olan bu zihniyet dolayısıyla topraklarımıza Türk vatanı hüviyetini veren millî âbideler, müzelerimizi dolduran ecdat yadigârları, kütüphanelerimizde gömülü bulunan kültür mahsullerimiz, arşivlerimizde yığın halinde bekleyen vesikalar yalnız ilmî tetkiklerden değil bizzat bu müesseseleri idare ve muhafaza edecek mütehassıslardan bile mahrum bırakılmıştır. *Dikkate şayandır ki, ecdadımıza ve kültürümüze ait olmayıp sadece bizim maddî mülkiyetimizde bulunan gayri Türk ve gayri İslâmî eserlere mütehassıs yetiştirmek için sarf ettiğimiz gayretler bu toprakların tapu senetlerinden esirgenmiştir. Halbuki bizden eski olan bu eserlere, manevî vâris durumunda bulunan Avrupa hususî bir ilgi ve itina gösterdiği halde, Türk eserleri adetâ sahipsiz kalmıştır.*

Yakın tarihimizde milliyetçi ve inkılâpçı fikirler daima birlikte geliştiği halde bugün gençlik arasında bu iki mefhum birbirine zıt tefsir ve temayüllere uğrayarak yeni nesli parçalamaktadır. Hattâ fikrî kifayetsizlik ve menfî gayretler bu iki mefhumu benimsemeyenler arasında da mühim inanış ve anlayış farkları doğurmuştur. Böylece ilim, akıl,

hür düşünce ve millî mefkûre çerçevesi içerisinde birleşmesi ve aynı fikrî temele dayanması gereken milliyetçi ve yapıcı inkılâpçı temayüller çok defa gösterişli his, heyecan ve basit bir nutuk edebiyatına inhisar etmiştir. Bu durumun insan psikolojisinde bir bıkkınlık ve tepki uyandırması ve bu münasebetle fikrî ve manevî bakımdan tatmin edilmeyen bazı gençleri sapık ideolojilerin kucağına atması şaşılacak bir şey değildir. Yeni nesil için yapılan neşriyatın ruh ve kültür bakımından kifayetsizliğine ve hattâ yıkıcı mahiyetine dikkat edenlerin memleketin sol ve materyalist bir istikamette sürüklenmesinden endişe etmemeleri imkânsızdır.

Bir milletin şiir, edebiyat ve sanatı o milletin yüksek irade ve duygularını harekete geçiren bir vasıta olduğu halde bugün edebiyatımızda yüksek millî ve insanî değerlerle istihza eden, edep dışı ve behimî bir hayatı terviç eden bir sukut başlamıştır. Fikir ve sanat kabiliyetinden dahi mahrum bir hüviyet arz eden bu edebî sapıklığın şöhret yapmış mümessillerinin eserleri insan denilen bu ilâhî varlığın ona mahsus yüksek sıfatlardan uzaklaşması için nasıl bir gayretin içinde bulunduklarını meydana koymuştur.

Vaktiyle üniversitelere konulan *İnkılâp dersleri* medeniyet tarihi, sosyoloji ve tarih felsefesi ile geniş bir kültür ve görüş çerçevesi içerisinde anlayan ve duyan insanlar tarafından yapılsa ve bilhassa İnkilâp ilmî bir esasa ve programa sahip olsa idi bundan elde edilecek neticelerin müsbet olması tabiî idi. Lâkin bu mahiyet ve seviyeyi asla iktisap edemeyen bu dersler basit ve çok defa da kronolojik bir sıralamadan ve *mezunlar için son bir tescil muamelesinden* ibaret kalmıştır.

10. Devletin Kutsiyeti

İlmin rehberliğinde başlamayan ve sonra da onun murakabesine giremeyen medeniyet dâvamız tam bir çöküntü ile ve hars ve mefkûre buhranıyla meydana çıkmaktadır. Münevverler arasında farklı mefkûrelerden başka bizzat ayni mefkûrenin farklı anlayış ve temayülleri de gerginlikler, zıddiyetler yaratmakta ve zaman zaman gençlerin aslı esası olmayan birtakım din ve inkılâp telâkki farklariyle birbirlerinden uzaklaştırıldıkları esefle müşahede edilmektedir. Bugün millî mefkûrenin mânâsı, hangi millî kaynaklardan kuvvet aldığı ve ne gibi unsurlardan terekküp ettiği tarzında sorulacak bir sualin cevabı birleştirici veya tatmin edici olmaktan uzak olacaktır.

Osmanlı Türklerine cihan hâkimiyetini sağlayan millî mefkûre *din ve devlet, mülk ve millet* olmak üzere dört esas unsurdan terekküp ediyordu. Din Türklerin mukaddesatı başında geliyordu; bin yıl bu dinin gazileri olmuş, onun şerefini yükseltmişler, fakat onun sayesinde de tarihlerinin en parlak devrini, cihan hâkimiyeti ideallerini gerçekleştirmişler idi. Zira Türkler bu dini yalnız mizaçlarına uygun bulmadılar; aynı zamanda Hazreti Peygamber ve İslâm'ın büyükleri tarafından tebcil edildiklerine de inandılar. Dinden sonra *devletin kutsiyeti* İslâm'dan önce de Türk mefkûresinin esaslarından biri idi. Bu, Türklerin devlet ve içtimaî nizam kurmaktaki kudret ve iradeleriyle ilgilidir. Orhon kitabelerine göre Göktürk hakanı milletine hizmet etmenin gurur ve heyecanını ifade ederken gece-gündüz çalıştığını, aç ve çıplak halkı doyurup giydirdiğini ve milletinin nüfusunu çoğalttığını söylemekle en kutsî bir vazifeyi ifa ettiğini bildiriyordu. Buna mukabil esaret devrindeki Türk halkı da, "Ben hakanı ve devleti olan bir millet idim; şimdi hakanım ve devletim yok; o halde kim için çalışayım ve kim için kazanayım." diyerek istiklâl harbine girişdiğini anlatır ve dünya tarihinde emsali bulunmayan bir duygu

ve inanışa sahip olduğunun delilini verir. Bugüne kadar devleti baba sayan görüş, ona atf edilen kutsiyet ve şuûr işte bu oniki asır evvelki ruhun bir devamıdır. Bu sebepledir ki, Türk halkı devletin başında bulunan padişahlarını "yedi evliya kudretinde" tasavvur etmiş, mukaddes olan devlete ve onun meşru mümessillerine karşı isyanı en büyük günah saymıştır. Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı vuku bulmuş birtakım isyan hareketleri devlete ve padişaha karşı olmayıp nüfuzunu suiistimal eden memurlarıyla ilgili sayılmıştır. Bugün de Türk halkının devletin şerefi, kuvvetlenmesi için ne derece fedakâr olduğu malûmdur. Mülk de bugünkü mânâsıyla vatan demektir. "Toprağı milletin kökü" sayan meşhur Hiung-nu hükümdarı onun için her şeyi fedaya razı olmakla 2150 yıl önce *vatan mefhumuna* dair tarihin en eski misâlini verir. Göktürkler oturdukları topraklarda bazı yerleri dinî kutsiyetle tâzim ederlerdi. Anadolu'nun fethine iştirak etmiş büyük kumandan ve beylerin türbeleri evliya ziyaretgâhlarından daha geniş bir kutsiyet hâlesi içinde dokuz asır ululanmıştır. Bunlara verilen kutsiyet din adamı olmaları ile değil fâtih, İslâm gazisi ve vatan kurucu bulunmaları neticesi idi. Şahsiyetleri dinî olsun, millî olsun Anadolu baştan başa bu kutsiyeti haiz ziyaretgâhlarla dolmuştur. İşte *vatan* da *kutsiyet kazanmış, tarihî eser ve hatıraları sinesinde toplayan bu gibi topraklara denir.* Seydi Gazi, Danişment Gazi, Turasan, Selçuk Sultanları türbesi, Mevlâna, Hacı Bektaş, Eyyup... Türkiye'yi vatan yapan binlerce ziyaretgâhın en meşhurları idi. Millet de bu mefkûreye bağlı insanlar topluluğu idi. Bunun dışında kalan zümreler devlete hizmet ettikçe asırlar boyunca hürriyete, adalete ve dinî müsamahaya hak kazanmıştı. Bunlar da millet mefhumu dışında Reâyâyı teşkil eder. Türk mefkûresi veya mukaddesatının esası dört unsurdan mürekkep olduğu için Osmanlı devlet adamları, çok defa *"din ü devlet mülk ü millet için"* yemin ederlerdi.

Milletimize taze bir ruh, köklü bir şuûr ve hayat hamlesi bahşedecek olan millî mefkûreyi belirtmek, canlandırmak ve işlemek mecburiyetindeyiz. Fakat bunu temin edebilmek için ilim-üniversite, maarif, mektep, din-ahlâk, kültür-mefkûre ve bütün manevî kıymet ve müesseselerimizin kül halinde ele alınması ve islâhı zarurîdir. Mânevî durumumuzu meydana koymaya çalışan bu umumî tablo bu esas meselelerimize girmek için bir mukaddeme olarak sunulmuştur.

II. Türkiye'de Din ve Lâiklik

1. Dinin Tarihî Ehemmiyeti

Din tarihçileri umumiyetle, insanları din bakımından üç kısma ayırmaktadırlar. Bunlara göre % 95 civarında kahir ekseriyet normal olarak dindardır. Geri kalan küçük bir ekalliyet normal olmayan insanları teşkil edip bunların bir kısmı zâhitlerden, diğer bir kısmı da dinsiz veya Allahsızlardan ibaret bulunmaktadır. Fakat yine bu din tarihçileri bu ekalliyetin bir kısmını teşkil eden bu dinsizlerin bile hakikatte sanıldıkları ve göründükleri kadar dinsiz olmadıklarını, bunların dahi zaman, mekân ve hâdiselere göre bazen bir şeye inanma ihtiyacını duyduklarını beyan ederler. *Nitekim ferdî bakımdan görülen istisnalara rağmen tarih ve etnografya dinsiz hiçbir cemiyete rastlayamamıştır.* Gerçekten tarih ve içtimaiyat beşeriyetin manevî hayatında din kadar büyük bir mevki işgal eden bir unsur kaydetmemiştir. Tarihin cereyanında, medeniyetlerin doğuş ve kuruluşunda, edebiyat, san'at, felsefe ve hukukun tekâmülünde, içtimâî ve ahlâkî nizamın tesisinde ve hattâ iktisadî ve ticarî faaliyetlerle gündelik hayatın türlü tezahürlerinde ve nihayet yeni çağlarda daha belirli bir şekilde meydana çıkan, vatan ve milliyet duygularının uyanması ve müdafaasında din öyle temel bir unsur vazifesini görmüştür ki, bu müessesenin mevcudiyetini düşünmeksizin ne bir cemiyet ve ne de bir kültür ve medeniyetin mevcudiyeti bahis mev-

zuu olabilir. Tarih nerede bir din ve mezhebin zuhurunu kaydetmiş ise orada onunla birlikte yeni bir medeniyetin, kültür ve fikir hareketinin doğduğuna, yeni bir dünya görüşünün meydana çıktığına ve yeni bir cemiyet nizamının kurulduğuna şahit olmuştur.

İlmin meydana koyduğu bu bedahet karşısında Marksist ve Materyalistler müstesna, dinin tarihî ve içtimaî bu büyük ehemmiyeti hakkında hiçbir ciddî şüphe ileri sürülmüş değildir. Din ve mezheplerin, medeniyet ve kültür tarihindeki rolü yanında milletlerin tekâmül ve bekasında dinin ne kadar büyük bir âmil olduğuna dair birkaç misâl daha hatırlamak yerinde olur. Meselâ Arapların tarihte kazandığı büyük mevki münhasıran İslâm din ve mefkûresinin bir eseri olduğu gibi, millî hasletler ne olursa olsun, Türklerin de cihan hâkimiyeti kudretini kazanmaları ve azametli bir tarih yaratmaları daha ziyade bu din sayesinde mümkün olmuştur. Hattâ Türkler Anadolu'ya Müslüman olarak gelmemiş olsalardı Karadeniz'in şimalinde bin yıl zarfında hicret eden ırkdaşlarının akıbetlerine uğrayarak yok olur; tarihin istikametini değiştiren Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları, onların kurduğu dünya nizamı ve medeniyet bahis mevzuu olamaz ve bugünkü Türkiye de vücud bulamazdı. İslâv kavimlerinin dil ve edebiyatları ile birlikte millî kültür şuûrları da Ortodoks Hıristiyanlığı ile başladığı gibi Balkan milletlerinin varlığı da bu mezheb ile korunmuştu. Luther ve Protestanlık düşünülmeksizin şimal kavimlerinin kültürel tekâmülleri anlaşılamaz. Dinin tarihî, içtimaî bakımdan bu hayrete şayan ehemmiyeti hakkında ciltler dolduracak tafsilâta girişmek imkân ve ihtiyacı olmaksızın bu küçük tablo ile iktifa etmek mümkündür.

Dinin fert ve cemiyetleri maddenin esaretinden kurtardığına, insanları yüksek değerlerle teçhiz ederek terakki yoluna sevkettiğine dair ilmî bir itiraza imkân olmamakla beraber bu müessesenin bazen de medenî inhitatla birlik-

te, insana mahsus olan madde-ruh muvazenesini bozduğu, hayatı inkâr edip cemiyetleri uyuşukluğa ve geriliğe sürüklediği de tarihî bir realitedir ve geçen bahislerde bu hususlara işaret edilmiştir. Gerçekten Orta ve Yeni Çağlar Avrupası din namına insanlığa ve medeniyete karşı işlenmiş birçok suiistimaller ve zulümlerle doludur. İslâm medeniyeti tesiriyle Avrupa'nın üzerine çökmüş olan karanlık perde açılır ve Rönesans adıyla yeni bir devre başlarken kilisenin tahakkümüne karşı da madde ve hayatın bir isyanı başgösterdi. *Kiliseye karşı beliren ve fikrî temellerini yine İslâm felsefesinden alan bu yeni hareket daha ziyade İbn Rüşd'ün Avrupalı tilmizleri (averroistes) vasıtasiyle vücud bulmuş ve onlar sayesinde Katolik sultası sarsılmıştır.* Bugünkü Avrupa medeniyetinin gelişmesiyle birlikte cereyan etmiş olan bu hareket birtakım dinî reformları ve mezhep mücadelelerini meydana getirdi.

2. Din Aleyhtarı Cereyanın Doğuşu

Katolik kilisesine karşı başlayan mücadele aslında din aleyhtarı olmaktan ziyade dinî otoritelere ve onların suiistimallerine karşı yönelmiş bulunuyordu. Fakat bir taraftan bu mücadele, diğer taraftan da medeniyetin maddî istikamette inkişafı bizzat dinsizlik veya din aleyhtarı bir cereyanın da meydana çıkmasına âmil oldu. Bununla beraber eski materyalistlerle Fransız İhtilâli'ne müessir bazı mütefekkirler istisna edilirse dinsizliğin ciddi bir cereyan halinde belirmesini XIX'uncu asırda Positivist ve Marksist felsefelerin eseri saymak mümkündür. Gerçeklen bu asırda ilim ve tekniğin harikulade ilerlemesi de dinsizlik cereyanına yeni bir unsur ilâve ediyordu. Nitekim ilmin bu gelişmesi sayesinde artık her sırrın ve her hakikatin keşfedilebileceğine gururla inanan positivistler bu sebeple dinin lüzumunu inkâr ediyorlardı.

Bu büyük keşiflerden beri ilmin sür'atle ilerlemesine rağmen Positivistlerin bu gurur ve ümitleri tamamıyla boşa çıkmıştır. Gerçekten ilim insana kâinatın ve hayatın menşe ve gayesini izah, keşiflerle birlikte daha hayretbahş ve cihanşümul bir şekilde meydana çıkan tabiatın nizam, kanun ve sırlarındaki hikmeti idrâk, nihayet kendi mukadderatını tâyin ve bu fâni hayat karşısında yok olmak endişesini izale etmek hususunda hiçbir fayda vermemiş; bilâkis, sanıldığının aksine olarak, keşifler ilerledikçe sırlar ve meçhuller daha büyük ölçüde artmakta, kâinat muamması daha muğlak bir mahiyet arzetmekte bulunduğundan ilmin terakkisi dinî inanışlar için daha kuvvetli bir temel hazırlamıştır. Zira ilmin inkişafı madde âleminde cereyan eden hâdiseleri, bu hâdiselerin tâbi bulunduğu kanunları ve bu kanunlar arasındaki âhengi meydana koydukça âlemşümûl bir nizam ve şuûrun mevcudiyeti belirmekte, bunun da bizatihî şuûrdan mahrum bir maddenin eseri olamayacağı kanaatini vermektedir. En küçük hücreden nebat, hayvan ve insanlara kadar hayatî sevk ve idare eden küllî aşk ve iradenin madde ile izah edilememesi kâinata şâmil bir şuûr ve iradenin mevcudiyetini kabul ettirmekte ve iptidaî insanda olduğu gibi onun bugünkü ileri neslinde de kaadir-i mutlak bir Allah'ın varlığı fikrini, daha kuvvetli bir şekilde, kabule zorlamaktadır. Nitekim atomun keşfi üzerine İngiliz kilisesi reisi, Einstein'a: "Artık âlemin sırları keşfedilecek midir?" tarzında sorduğu suale bu büyük âlimin verdiği şu: *"Biz ancak maddenin sırlarını keşifle meşgulüz. Bunun ötesi ise ebediyyen ilmin meçhulü kalacaktır."* cevap da ilmin son sözü mahiyetindedir. Esasen maddenin ötesi, ruh ve Allah hakkında Kur'an'ın söyledikleri de bu mahiyettedir. Bu sebeple insanoğlu sema seferlerine başlasa, seyyareler arası fütuhata girişse dahi bu ezelî muamma hiçbir zaman mahiyetini değiştirmeyecektir. Zira mahdut olan insan zekâsiyle sonsuzluğun idrâki imkânsızdır. Şairin dediği gibi:

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez.
Zira ki bu terazî bu kadar sıkleti çekmez.

Böylece beşeriyetin maddî refahını sağlamaya çalışan ilim ile onu manen sükûn ve saadete kavuşturan din arasında, birbirlerinin sahalarına karışmaktan dolayı, tarih boyunca mevcut bulunan çatışma da sona ermekte ve her ikisi de madde-ruh muvazenesine âmil olarak insanlığa yarar bir gayede birleşmektedir. İlim ile din arasında bir âhengin kurulması ikisi arasında artık hiçbir tedahül kalmamış olduğuna delâlet etmez ve ilim ile akla en çok yer veren İslâmiyet bile bundan müstesna değildir. Bu, ilmî muhakeme icabı olduğu gibi tarihî ve içtimaî bir vâkıa olarak da kaadir-i mutlak bir Allah'ın mevcudiyeti kabul edildikten sonra, bunun tabiî bir neticesi bulunmak üzere ve insanın saadeti için, dinin lüzumu münakaşadan müstağnî bir mahiyet alır. Bu sebepledir ki meşhur Alman feylesofu Kant da, *"Allah olmasa bile beşeriyet onu kendi saadeti ve selâmeti için yaratmalıdır."* demek suretiyle bu hakikati ifade eder. Böylece bu umumî muhakeme bile bizi dinin, hem insanın tabiatiyle birlikte mevcut bulunduğunu, hem de buna zaruret olduğunu ispat eder.

Din ve ilim arasındaki mücadele bu suretle sona ermek ve beşeriyetin kurtuluşu için bir âhenk kurulmak icap ederken medeniyetin materyalist inkişafı ve madde-ruh muvazenesinin bozulması ve nihayet diğer içtimaî hastalıklar Komünizmin doğmasına ve tarihte emsali görülmeyen bir şiddetle din aleyhtarı yeni bir cidalin başlamasına sebep oldu. Beşeriyetin ve medeniyetin bugüne kadar kazandığı din ve bütün manevî kıymetlere karşı amansız bir mücadele açarak insana zulüm eden ve vadettiği dünya cennetini cehennem yapan Komünizmin, bu davranışıyla, bir nevi din halini alması hem şaşılacak bir hâdisedir, hem de bizzat din ihtiyacının bir devamından başka bir mânâ-

ya gelmez. Komünistler arasında müşahede edilen mistik ve idealist temayüller, hattâ bunların meslekleri uğrunda gösterdikleri feragat ve taassup dinle savaşan bir doktrinin nasıl *materyalist bir din* haline geldiğini de meydana koymaktadır. Bununla beraber bütün maddî-mânevî silâhlarla girişilen bir zulüm ve cidale rağmen Bolşevik Rusya'nın harp içinde, 30 yıl sonra, kiliseleri açmaya ve nisbî bir din hürriyeti tanımaya mecbur kalması dinin nasıl yenilmez bir kuvvet ve insandan ayrılmaz bir unsur olduğunu ispat etmiştir. Diğer taraftan dinî kültür, terbiye ve hürriyetten mahrum kalmasına rağmen Rus işçileri arasında hıristiyanlıkla karışık birtakım yeni hurafî inanışların da peyda olduğunu bu arada kaydetmeliyiz.

3. Laikliğin İnkişafı

İnsanoğlu daima kendi düşünce ve inanışlarına uygun bir dünya görmek temayülündedir. Türlü din ve mezhepler, bizzat dindar ile dinsizler arasında vuku bulan mücadelelerin menşeini bu beşerî temayül teşkil eder. Hıristiyanlık ilk asırlarda birtakım ciddî mezhep mücadeleleri geçirdikten sonra nihayet Garp Katolik ve Şark Ortodoks âlemi olarak iki esas mezhebe inkılâb etti. Ortaçağ Avrupasında bazı dinî ayrılışlar, birtakım râfizî (héterodoxe) mezhepler meydana çıktı ise de Katolik Kilisesi haiz olduğu otorite sayesinde bütün bu gibi yeni akîdeleri ezerek Garp Hıristiyanlığı arasındaki birliği muhafaza etti. Bu devrede Şark ve Garp kiliseleri arasında devam eden ayrılıklara ve muhasemata rağmen uzun müddet mücadele Müslüman dünyasına karşı yönelmiş, o zamanki Garbın taassubu ve ruh hâleti Garp Hıristiyanlarını İslâmın hâmisi bulunan Türkler üzerine sevk etmiş ve tarihte meşhur olan *Haçlı Seferleri* bu dinî gayretin bir neticesi olarak vücut bulmuştur. Hıristiyanlık başlangıçta *Allah'ın hakkını Allah'a, Kayser'in hakkını Kayser'e bırakmak*, yani din ve devlet işlerini birbi-

rinden ayırmak prensibini müdafaa ettiği halde kilisenin gittikçe artan kuvveti ve cismanî saltanatı bu dini yalnız devlet işlerine değil, bütün Ortaçağlar boyunca, içtimaî ve ferdî hayatın her safhasında tahakküme sevk etmiş ve böylece Katolik Kilisesi dışında düşünme ve yaşama imkânsız bir hale gelmiş idi.

İslâm medeniyeti tesiriyle gelişen yeni fikirler (Rönesans) karşısında kilise hem Garp dünyası üzerindeki hâkimiyetini, hem de Katolik akîde birliğini kaybetti. Böylece yeni medeniyet ile birlikte gelişen yeni fikirler yalnız kilise ile devlet arasında değil Hıristiyanlık içerisinde de birtakım mezheplerin meydana çıkmasına ve bunlar arasında şiddetli mücadele ve boğuşmalara âmil oldu. O derece ki Protestanlar, XVI'ncı asırda, din hürriyetine kavuşmak için âdil ve müsamahakâr Osmanlı idaresini talep ediyorlardı. Katolik Kilisesi yalnız yeni akide ve mezheplere değil, kendisiyle doğrudan doğruya alâkası olmayan ilmî düşünce ve keşiflere karşı da amansız davranmış ve birçok büyük kâşiflere karşı malûm zulümleri icra eylemiştir. İşte laik düşünce yani vicdan hürriyetine saygı zihniyeti din ile insan hakları veya türlü mezhep ve inanışlar arasında bir barış, bir âhenk kurmak zaruretiyle meydana çıkmış bir mefhumdur. Fakat bu zihniyetin tekâmülü pek kolay olmamış; birçok feylesof ve mütefekkirler birkaç asır medeniyetin ve insan haklarının tekâmülü için olduğu kadar ferdî ve içtimâî huzursuzlukları gidermek maksadıyla da laik düşüncenin gelişmesine ve umumîleşmesine çalışmışlardır. Laikliğin hukukî ve siyasî bir mahiyet kazanması da, uzun süren bu fikrî hazırlığın neticesidir.

Din ne kadar kutsî bir müessese ve beşeriyet tarihinde ne derece büyük bir rol sahibi ise medeniyetin eriştiği laik zihniyet veya vicdan hürriyeti mefhumu da öylece ileri ve insanî bir gayeye uygundur. Bu sayede din ve mezhepler ile dindar ve dinsizler arasında zulüm ve mücadeleler durdu-

rulmakta ve başkalarının din, mezhep ve inançlarına saygı göstermek şartiyle her akîde kendi yaşama ve gelişme imkânına kavuşmaktadır. Devlet artık din ve mezhepler arasındaki çatışmalarda bir tarafı veya ekseriyeti tutmaktan vazgeçerek içtimâî veya ferdî inançlar arasında hakem vazifesini görmekte, mücadeleleri önlemekte ve böylece vicdan hürriyetini korumak vazifesini deruhte etmiş bulunmaktadır. Bu gayenin temini için devletlerin bir kısmı din işlerini tamamıyla mensuplarına yani cemaat teşkilâtlarına bırakmıştır. Bununla beraber vicdan hürriyetinin sağlanması için bu kadarı bir şekilden ibarettir. Nitekim *hukuken laik olan Fransa'nın ve hususiyle Türkiye'nin laik olmayan İngiltere'den daha fazla vicdan hürriyetine sahip olduğu iddia edilemez. Meselâ Fransa'da dinî tahsil ve terbiye devlet mekteplerinin dışında cereyan ettiği halde İngiltere'de aksinedir. Bununla beraber İngiltere'de dinî tahsil tamamıyla ailenin arzu ve ihtiyacına bağlıdır.* Şu küçük misâl de bu bakımdan kayda şayandır. İngiltere Parlamentosu'nda mebuslar Hıristiyan ve Yahudi olduğuna göre mukaddes kitapları, dinsiz ise vicdanı üzerine yemin ettiği halde, Fransa'da akîde düşünmeksizin herkes laik yemin yapmakla mükelleftir ki, İngiltere hem vicdan hürriyetini sağlamış, hem de yemin için daha isabetli olarak mukaddes bir esas bulmuştur. Fransa'daki sıkı ve şeklî bir laiklik anlayışında da bir değişiklik olmuş ve halen devlet din işlerine yardıma başlamıştır.

Böylece laik zihniyet ve hukuk sayesinde, başkalarına saygı göstermek şartiyle, her din ve inanç müstakilen inkişaf imkânını bulmuş; insanlara inanma, ibadet ve âyinleri icrada, her türlü dinî teşkilât, tesisat ve neşriyata hürriyet tanımış, dindarın dinsize, dinsizin de mukaddesata tecavüzü önlenmiştir. Bununla beraber insanlık henüz kemâl derecesinden uzak olduğu, ferdî ve içtimaî temayüllerinin tesirinden kurtulamadığı için, en ileri memleketlerde bile

vicdan hürriyetinin bu seviyeye erişemediğini kaydetmeliyiz.

Din ve mezheplerin, dindar veya dinsizlerin, açık ve kapalı şekilde birbirleri aleyhinde faaliyet gösterdiği her zaman müşahede edilebilir. Din ve mezheplerin meşru yolda, hürriyet havası içinde ve ikna suretiyle diğerlerinin aleyhinde inkişafına bir şey söylenemez. Lâkin bir dinî teşkilâtın veya bizzat dinsizlerin gizli veya gayrimeşru vasıtalarla diğer bir din veya mezhep aleyhindeki gayretleri elbette ki laikliğe de, insanlığa da aykırıdır. Bugün Hıristiyan mezhepleri arasında bile bu mahiyette bir mücadele mevcut olduktan sonra bu dine mensup bazı teşekküllerin İslâmiyet aleyhinde sakin kalmalarını beklemek imkânsızdır. Türkiye'deki manevî sarsıntıyı Hıristiyanlık lehinde istismar etmek isteyen bu teşekküllerin gizli ve gayrimeşru metodlarla hareket ettikleri artık meçhul değildir. Bugün bu hususa dair bir hayli hâdise mevcuttur.

Bu duruma rağmen umumî inkişafın vicdan hürriyetine ve insanlık idealine doğru yürüdüğü de muhakkak idi. Fakat beşeriyet ve medeniyet bu tabiî seyrinde tekâmül eder, ilim ve aklın hâkimiyeti kurulurken bugün insan ruhu komünist ve materyalist öyle bir hastalığa tutulmuştur ki, tarihin hiçbir karanlık devri bugünkü kadar büyük bir tehlike haline gelmemiş, korkunç bir din ve maneviyat düşmanlığı cephesi kurulmuştur. Bu durumda vicdan hürriyetinin istikbali de maalesef cihanşümûl buhranın akıbetine ve insanlığın kaderine bağlı gözükmektedir. Bu umumî görüşü ortaya koyduktan sonra Türkiye'de laiklik meselesi üzerinde duracağız. Zira bu mefhum memleketimizde ya yanlış anlaşılmakta, ya tahrif edilmekte ve eski din aleyhtarı tatbikatın devamı zorlanmaktadır.

4. İslâmiyet ve Din Hürriyeti

Avrupa'da din ve mezhepler ve bilâhare de dindarla dinsizler arasında asırlarca cereyan eden mücadele ve kıtallere son vermek maksadıyla vicdan hürriyetinin gelişmesi ve laikliğin hukukî bir müeyyide olarak tatbiki hakkında umumî bir malûmat verirken Türkiye'de, basit olduğu halde, laikliğin ya yanlış anlaşılmakta veya mânâsı tahrif edilerek eski din aleyhtarı tatbikatın zorlanmakta bulunduğuna işaret etmiş idik. Filhakika, Türkiye'de, uzun zaman, laikliğin mahiyetine, kabul sebeplerine ve tatbikatına dair hemen hiçbir şey neşredilmemiş iken, bütün demokratik haklarla muvazi olarak, vicdan hürriyetinin de gelişmesi münasebetiyle, zaman zaman gazete sütunlarını dolduran birçok makaleler yazılmıştır. Umumiyetle diktatörlük devrinin din aleyhtarı siyasetini, ideal bir laiklik tatbikatı olarak, müdafaa eden bu kifayetsiz ve propagandacı neşriyat arasında iki ciddî eseri ayırmak icabeder. Yalnız, kemmiyet bakımından bir mânâsı olan, lâkin hakikat, tatbikat ve millî ihtiyaçlar bakımından hiçbir esasa dayanmayan, bu neşriyat kalabalığı içinde, ehemmiyetine işaret ettiğimiz iki eserden biri Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne mensup bir gence aittir. Oldukça uzun bir araştırmaya ve dayandığı ciddî malzemenin tekzibine rağmen eser sahibinin kendisini Türkiye'deki laiklik tatbikatının müdafaasına mecbur hissetmesi kitabın ilmî kıymetini azaltmakta, gazeteler veya muhitinin havası tesirinden kurtulamadığı intibaını vermektedir. İkinci kitap ise, müellifin ciddiyetiyle mütenasip olarak ve iki broşür halinde, Profesör Ali Fuad Başgil tarafından neşredilmiş, mevzuun tarihî tekâmülü ve memleketimizdeki yanlış tatbikatı hakkında faydalı malûmat verilmiştir. Kavranılmasındaki kolaylığa rağmen, gerek yanlış tatbikat ve gerekse kifayetsiz veya din aleyhtarı neşriyat dolayısıyla, şaşkın bir hale getirilen umumî efkâr bizi de meseleyi esasiyle ve daha başka taraflariyle

ele almaya mecbur etmiş; yaptığımız birtakım konuşma ve konferanslardan sonra da bu yazıların neşrine lüzum hâsıl olmuştur. Mevzuu ele alış tarzına göre din ve fikir hürriyetinin kendi tarihimizdeki seyri hakkında umumî bir bilgiye ihtiyaç vardır.

İslâmiyet, Hıristiyanlığın tamamıyla aksine olarak, sadece yeni bir dinin doğuşu ve yayılışından ibaret değildir. Gerçekten İslâm dini, mucizevî bir askerî hamle ve fütuhatla başlamak, yeni bir siyasî ve içtimaî nizâm, yeni bir medeniyetle gelişerek yükselmek suretiyle, cidden Hıristiyanlıktan çok farklı ve üstün bir tarihî tekâmüle sahiptir. Nitekim Yunan medeniyeti ile, diğer birçok Eskiçağ fikir ve kültür mahsullerini, yeni bir medeniyet sentezi (İslâm medeniyeti) halinde, yeni zamanlara nakil ve Avrupa medeniyetinin doğuşunda ilk âmil olması şerefi Hıristiyan Garb'a değil Müslüman Şark'a aittir. İslâmiyet ilk hamle ile birçok eski kültür sahalarına hâkim olduktan sonra buralarda, en geniş mânasiyle, bir ilim ve fikir hareketi de başlamış oldu. Daima tahsili teşvik ve her dinden ziyade ilim ve akıl ile anlaşma kabiliyetinde olan İslâmiyet, uzun asırlar boyunca bu vasfını muhafaza etmiş, sinesinde en büyük ilim, felsefe ve fikir adamlarını yetiştirmiş ve yeni keşiflere imkân vermiştir. Başlangıçta diğer dinlerin mensuplarına tilmiz olmakta hiçbir mahzur görmeyen Müslümanlar, bu sayede, az zaman sonra bunların evlâtlarına hoca olabilmişlerdi.

İslâm esaslarındaki sağlamlık ve Müslümanların dinî ve medenî üstünlüklerine güvenme duygusu, bu kültür ve fikirler kaynaşması devresinde, din ile hür düşünce arasında ciddî çatışmalara meydan vermemiş veya buna ehemmiyet atfedilmemiştir. İslâmiyet, kendi birliği ve esaslarını yıkan *irtidâd* (İslâmiyeti terk) ve *râfizîlik* (İslâmiyet esaslarına aykırı mezhep) hareketlerine müsaade etmemiş ise de bu, umumî ilim ve fikir hürriyetini hedef tutmadığı gibi, siyasî bir tehlike teşkil etmedikçe fiilen Sünnîliğe aykırı

mezheplerin mevcudiyetini de tanımıştır. Bu durum bugün komünizmi kanun dışı muameleye tâbi tutan memleketlere benzemekte ve oralarda olduğu gibi, aynı mahiyette olan İslâmın bu tahditleri de fikir hürriyetinin inkişafına mâni olmamaktadır. Zaten beşer tarihinin sekiz asrını, rakipsiz olarak, işgal eden yüksek İslâm medeniyetinin, başka türlü, vücut bulmasına da imkân yoktu. İslâm dini ilim ve fikir hürriyetini yalnız kendi mensuplarına değil, bazı hukukî kayıtlara ve nadiren bu kayıtların ihlâline rağmen, gayrimüslimlere (Zimmîlere) de bahşeylemekte ve onları kendi dinlerinde ise tamamıyla serbest bırakmakta idi. Dinde cebri red ve rızâyı esas kabul eden İslâmiyet'in cihâd fikrini hâlâ yanlış anlayanlara bunun asla din değiştirmekle münasebeti olmadığını, siyasî ve ideolojik bir mânâ taşıdığını hatırlatmak kâfidir. Hazreti Ömer tarafından gayrimüslimler için konulan hükümlerin tarih boyunca muteber olduğu malûm bulunduğu gibi, İslâm ülkelerinde, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerin, hiçbir tazyike uğramadan, bugüne kadar, mevcudiyetlerini korumaları da buna delâlet eder. Halbuki, vaktiyle, en medenî bir İslâm diyarı haline gelen İspanya'da, Hıristiyanlığın icbar veya imhası suretiyle, tek bir Müslüman ve Yahudi'nin bırakılmamış olması ve din hürriyetinin yayıldığı yeni zamanlarda bile, Şarkî Avrupa'da ve Balkanlar'da, İslâmiyetin günden güne erimeye mahkûm edilmesi de, iki din arasındaki büyük müsamaha farkını göstermek bakımından hatırlatmaya değer bir keyfiyettir. Dikkate şayandır ki İspanya'da Müslüman ve Yahudiler türlü baskı ve işkencelere uğrar, merkezî Avrupa'da, mezhep ve akîde farklarından dolayı, Hıristiyanlar birbirleriyle boğazlaşır iken, önce Balkan Ortodoksları, sonra da Protestanlar din hürriyetine kavuşmak için, âdil ve müsamahakâr Türk idaresinin imdada yetişmesini temenni ediyorlardı. Zaten Bizanslılar da, din hürriyeti dolayısıyla, İstanbul'u Papa'ya değil, Türk Padişahı'na teslimi

tercih ediyorlardı, ki Anadolu'da ve Balkanlar'da Selçuklu ve Osmanlı fetihleri, Hıristiyanların bu davranışı sayesinde kolaylaşıyordu.

Hazreti Muhammed hayatta iken Hazreti İsa'dan farklı olarak, İslâm cemaatının başı ve devlet işlerinin de reisi olduğu cihetle, İslâmiyet din ve dünya işlerini birleştirmiş ve bu makamda halifeler de aynı durumu muhafaza etmiş idi. Bununla beraber, burada, İslâmın Halifesi ile Hıristiyanlığın Papa'sı (Katolik, Ortodoks ve diğer mezhepler değil) arasında mevcut ve din-dünya işlerinin birleşmesinden başka, bizi ilgilendiren daha esaslı farklara işaret etmek icabeder. Gerçekten İslâmiyet din ve dünya hâkimiyetini birleştirmekle ve İslâmın (Peygamberin) halifesi bazen "İslâmın yeryüzünde gölgesi" (Zilberrîn), bazen "*Allah'ın yeryüzünde gölgesi*" (Zillullah fi'l-arz) gibi mukaddes bir lâkabı haiz olmakla beraber hilâfet dinin esaslariyle değil sadece İslâm siyasetiyle ilgili bir müessesedir. Bu sebeple bu makam sahibi (Halife) mukaddes olmadığı gibi dinin itikat, ibadet veya muamelât kısmında herhangi bir değişiklik yapmak salâhiyetine sahip değil, sadece İslâm'ın esaslarını korumakla mükelleftir. Hattâ şer'î meselelerde fetva vermek salâhiyeti de ona değil şeyhülislâm ve müftülere aittir. Hele İslâmiyet'te kul ile Tanrı arasında tavassut asla bahis mevzuu olamaz. Hattâ Şâri' vasfına rağmen Hazreti Peygamber bile bu esaslara ve Kur'an'ın hükümlerine tâbidir. Esasen Kur'an onun da vahyin tebliğinden ibaret olan vazifesi dışında diğer insanlardan farklı olmadığını bildirmiştir. İslâm'ın ideal ilk dört halifesi (*Hulefâ-i Râşidîn*) de bu esaslara sadık kaldığı gibi Türkiye'de ilgasına kadar bütün tarih boyunca hiçbir halife din üzerinde bu nevi salâhiyetlerini artırmaya teşebbüs etmemiştir ve böyle bir teşebbüse cemiyetin müsaade etmeyeceği de âşikârdır. İlk halife seçilmesi münasebetiyle Hazreti Ebu Bekir'in irâd eylediği nutuk hem hilâfet makamının bu mahiyetini hem

de ideal ve demokrat bir devlet reisinin yüksek vasıflarını göstermek bakımından kayda şayandır. O: *"Ey ahali! İçinizde en lâyıkınız olmadığım halde beni halife yaptınız, doğru yolda bulundukça bana yardım, hata işledikçe beni ikaz ediniz. Doğruluk emânet, yalan da hıyanettir. Ben Allah ve Peygamberine sâdık kaldıkça bana itaat etmeniz vâciptir, eğer bunlara aykırı hareket edersem sizin de bana itaatiniz sâkıt olur."* demekle bu makam hakkında en sağlam esasları vermiş oldu.

İslâmın halifesine mukabil, Hıristiyanlıkta papa, St. Pierre vasıtasiyle, İsa'nın gözüken başı, vekili ve ilâhî iradenin nesilden nesle devam eden mümessili olduğu için de hata işlemez (*Lâyuhtî*, infaillible) sayılmıştır. Şiîlerin Hilâfet (İmamet) telâkkileri ile katolikliğin papalığa atfeylediği bu ilâhî otorite arasında yakın bir benzerlik mevcuttur. Esasen İncil'in, Kur'an gibi zamanında mazbut olmaması da kilisenin bu akîdesini kuvvetlendirmiş, Hıristiyanlıkta Allah ile kul arasında beşerî bir vasıtanın mevcudiyetini meydana çıkarmış ve ruhbanlığı doğurmuştur. Kilisenin, Hıristiyan birliğini ve akîde kuvvetini sağlamak maksadıyla tahakkümü, din namına birçok zulüm ve suiistimallerin vukuu ve nihayet fikir hürriyetine karşı amansız davranışı kuvvetini hep bu akîdeden almıştır. Dikkate şayandır ki, Hazreti İsa bir cemaatın ve bir devletin başında bulunmadığı için Hıristiyanlık, *"Allah'ın hakkını Allah'a, Kayser'in hakkını Kayser'e"* bırakarı bir düsturla, başlangıçta, din ve dünya işlerini ayırmış iken Roma İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine papalar, bu akîdeye ve St. Thomas'nın *"Beden ruha tâbidir"* nazariyesine dayanarak, dünya hâkimiyetini de ellerine almağa çalıştılar. Orta ve hattâ Yeniçağlarda Avrupa'yı uzun müddet meşgul eden Papalar-İmparatorlar mücadelesi sonunda bazan papalar devletlere hâkim oluyor, bazen de Şarlman ile başlayarak Cermen imparatorları ve kırallar idaresindeki kilise ve devlet idareleri birleşmiş oluyordu. Şarkta ise Konstantin'in Hıristiyanlığı kabuliyle

ve bilhassa Justinien'den sonra imparatorlar kiliseyi, yani Patrikhane'yi emirlerine alarak din ve dünya hâkimiyetini birleştirmişler, hattâ devletin siyasetine uygun olarak yeni bir mezhebin (Meselâ *Monothelisme*) meydana çıkarılmasına kadar da ileri gitmişlerdi. Ortodoks Kilisesi'nin tam bir istiklâl kazanması ancak Türk idaresi sayesinde mümkün olmuştur.

İslâmiyet, din ve dünya hâkimiyetini birleştirmekle beraber nazarî ve fiilî olarak, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, ilâhî bir otoriteye sahip olmadığı gibi halife, dinin emirleri ve Müslümanlar karşısında, diğer insanlardan farklı değildir; İslâm esasları dahilinde fikir ve din hürriyetine de saygıya mecburdur. Onun farkı sadece din ve devletin ahkâmını hükûmeti vasıtasiyle tatbik eylemekten ibarettir. Meselâ İslâmiyete saygısızlık olduğu için alenen oruç bozmak ve içki içmek yasaklarını takip eder. Bununla beraber, İslâm dünyasında siyasî hâkimiyetin parçalanmasıyla, muvazi olarak hilâfet müessesesi, uzun bir müddet, siyasî nüfuzunu ve dünya işleri üzerindeki salâhiyetlerini de kaybetti ve fiilen iki hâkimiyet birbirinden ayrılmış oldu. Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflaması üzerine halifenin tekrar siyasî kudret kazanmak teşebbüsleri ve bu sebeple başlayan halife-sultan mücadelesi bu gayeyi sağlayamamıştır. Ancak Osmanlı padişahları hilâfete sahip olunca; cihanşümûl kudretleri sayesinde din ve dünya işlerini tamamıyla uhdelerinde birleştirmiş oluyorlardı. Lâkin Osmanlı sultanları onsekizinci asra kadar halifelik sıfat ve manevî nüfuzunu kullanmayı düşünmemişlerdi. Esasen fiiliyatta, halife olmaksızın, her Müslüman hükümdarı, hüküm sürdüğü memlekette ona ait vazifeleri yapmakla kendisi mükellef bulunuyor ve ancak siyasî kudreti müsaade ettikçe ve devlet reisliği halife sıfatıyla birleştikçe bu sıfatın nüfuzunu ve sembollerini kullanmaya başvuruyordu.

İslâmiyet'in din ve fikir hürriyeti hakkında verdiğimiz bu umumî malûmat onun diğer dinlere ve bilhassa Hıristiyanlığa nazaran çok ileri bir durumda olduğunu meydana koymakta ise de bundan onun bu hususta mutlak bir hürriyete müsaade eylediğini istidlal etmek doğru değildir. Filhakika, İslâmiyet din, ilim ve fikir hürriyeti yanında, diğer dinlere nazaran ne kadar müsait olursa olsun, o da tâbiiyeti altında bulunan diğer din ve bizzat kendi mensupları hakkında kayıtlar koymuştur. Meselâ gayrimüslimlere bahşedilen hak ve hürriyetler çok geniş olmakla beraber, bunlar daima İslâmlara nazaran dûn bir durumda sayılmış ve bu sebeple de bazen Müslüman dinine dönmüşlerdi. Çan seslerini yükseltmeleri, mukabilinde bir vergi (cizye) vermekle beraber askerlik şerefine (yani İslâmiyet uğrunda cihâda) iştirak etmeleri, yeni mabetler yapmaları (İslâmiyet aleyhinde gelişmeleri) ve Müslümanların kıyafetinde bulunmaları kendilerine yasak edilmiştir. Bununla beraber Hazreti Ömer'e kadar çıkan bu an'ane ve tatbikata rağmen fiiliyatta bunlardan bir kısmına nadir zamanlarda riayet mecburiyeti istenmiştir. İslâm din ve medeniyetinin üstünlüğü dolayısıyla, Müslümanların din değiştirmeleri bahis mevzuu olmamış ve esasen İslâmiyet kendi mensuplarına hiçbir zaman istirdat (İslâmdan ayrılma) hürriyeti de tanımamıştır. İslâmiyet, bundan başka kendi mensuplarına, İslâmiyeti yıkıcı sayılan râfizî hareketlerine de müsamaha etmez. Nitekim İslâmın esaslarına aykırı fırkalar (Batınî ve İsmailîler gibi) vukubulan mücadelelerde esas âmilin siyasî olduğunu hatırlamak yerinde olur. Diğer taraftan İhvân Safâ fikir cemiyetinin faaliyetlerini gizlemesi, Hallaç Mansur, Suhreverdî ve nihayet Tokatlı Lütfî gibi mütefekkirlerin idamı İslâm'ın temellerini yıkıcı mahiyetleriyle veya cemiyetin o zamanlarda içinde bulunduğu ruh hali, şartlar ve medenî seviye ile alâkalı ve istisnaî hadiseler olarak kalmakta; İslâm'ın din ve fikir hürriyeti için bahşeylediği umumî esasları ve tarihî seyri ihlâl etmemektedir.

5. Türklerde Din Hürriyeti

Türkler, İslâmiyet'in bahşeylediğinden de daha ileri bir din hürriyetinin tarihî mümessili olarak temayüz eden bir millettir. Gerçekten, Türkler, İslâmiyet'ten önce, kendi devletlerinin hudutları içinde bile, türlü dinlere mensup cemaatler halinde ve tam bir âhenk içerisinde yaşamışlar ve bazen de hakan ve idareci sınıf ile Türk tebaası arasında başka dinler câri olmuştur. Uygurlar, Hazarlar ve hattâ bir dereceye kadar Gök-Türkler bu bakımdan dikkate şayan bir hususiyet gösterirler. Böylece Türkler'de, kendilerine mahsus Şamanî dininden başka Manî, Budist, Musevi, Hıristiyan ve Müslüman dinlerinden birkaçı, bir arada yaşayabilmiştir.

İslâmiyet ve Hıristiyanlık gibi cihanşümûl bir hâkimiyet dâvasiyle ortaya çıkmayan ve bir kısmının peygamberi, mukaddes kitabı olmayan bütün Eski-çağ dinleri gibi eski Şamanî dini de mahiyeti icabı çok müsamahakâr idi. Lâkin bu husus ne bu hükmü nakzeder ve ne de bu vasfı tamamıyla şamanîliğe atfetmek mümkündür. Filhakika, Türkler İslâm olduktan sonra Anadolu gibi türlü kültürlerin yaşadığı bir ülkede din ve fikir hürriyetine müsamahada çok dikkate şayan örnekler vermişlerdir.

Selçuklu sultanları, bir taraftan İslâmiyet uğrunda cihad yapar ve onun yükselmesine gayret sarfederken, öte yandan Hıristiyanlara şefkat ve adaletle muamele yapmak ve onların rahiplerine hürmet ve ihsanlarda bulunmak, zaferleri için dualarını bile kazanmak suretiyle hem din hürriyetini, hem de devletlerinin kudretini sağlıyorlardı. *II. Kılıç Arslan Malatya'dan Süryanî patriğine yazdığı mektuplarda, Bizanslılara karşı kazandığı zaferleri, onun dualarına borçlu olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişti.* Selçuklu idaresinde yaşayan Ortodoksların dinî teşkilâtı ve İstanbul Patrikhanesi'ne tâbiiyetleri, siyasî mücadelelere rağmen, hiçbir arızaya uğramamıştı. Selçuklu sultanları huzurlarında Müs-

lüman ve Hıristiyan âlimlerinin dinî ve felsefî münakaşalar yapmasını teşvikten haz duyuyorlardı.

Osmanlı Türkleri de Selçuklulardan gelen bu millî an'aneye sadık kaldılar. Bu sayede daima Bizans imparatorlarının emir ve müdahalelerine mâruz kalan Fener Patrikhanesi de, tarihte ilk defa, istiklâline kavuşmuş ve bu durumunu zamanımıza kadar muhafaza eylemiştir. İkinci Sultan Mahmud devrinde, devlete isyanı ve vatana ihaneti sabit olan birkaç papazın idamı, tabiatiyle, bu durumun bir ihlâli sayılamayacağı gibi bundan sonra da dinî faaliyetlerine müdahale için bir vesile teşkil etmemiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Patrikhane'ye verdiği yeni veçhe yalnız din işlerinde istiklâlden ibaret kalmayıp Hıristiyan cemaatlarının içtimaî, kültürel ve kısmen de hukukî ve idarî işleri de bu müessesenin salâhiyetine terk edilmişti. Selçuklu ve Osmanlılarda devletin cebrî bir İslâmlaştırma hareketi veya gayrimüslimlere herhangi bir dinî müdahale (ki İslâmiyet bunları men'eder) asla bahis mevzuu olmadığı gibi muslihane vasıtalarla din değiştirmek siyaseti de kaydedilmemiştir. Mevlâna Celâleddin'in her dine mensup müritlere sahip olabilmesi yalnız kendi geniş düşüncesi, büyük şahsiyeti icabı değil bizzat umumî içtimaî durumun bir neticesi idi. Hattâ Selçuklu Türkiyesi dışında bir Mevlâna da yetişemez ve faaliyette bulunamazdı. Selçuklu ve Osmanlı devletleri, Sünnîlik dışı mezhep ve tarikatları da bu umumî müsamaha içinde bırakmışlar; medreselilerin bazen sıkı ve mutaassıp davranmaları da bu durumu ihlâl etmemiştir. Türkiye tarihinde Babâîlere, Bedreddin-i Simavî taraflarına ve nihayet kızılbaşlara karşı vukubulan üç mühim tenkil hareketi, görünüşte, din ve mezhep hürriyetlerini ihlâl edici olmakla beraber, aslında bunlar tamamıyla *devletin emniyetiyle ilgili ve siyasî bir mahiyet taşımakta* ve tenkilde dinî unsur hiçbir rol oynamamaktadır.

Türk-İslâm tarihine bu umumî bakış Türkiye'de, Avrupa'da olduğu gibi, laikliğin din ve mezhepler arası mücadele veya dindarla dinsizler arası çatışmalar neticesi gelişmiş ve hukukî bir müeyyide haline gelmiş bir müessese olmadığını ispat etmektedir. Esasen, Türkiye daha Tanzimat'ta Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasındaki eski şeklî ve hukukî farkları da kaldırdığı ve laik bir anayasa yaparken de, hudutları daralmak veya kalanları mübadele edilmek suretiyle eski gayrimüslim tebaasını hemen tamamıyla kaybettiği gibi Müslümanlar arasında da görünür bir mezhep mücadelesi bahis mevzuu değildi. O halde, Türkiye'de laikliğin kabul ve tatbikatı bize ait sebep ve hususiyetlerin bir eseridir.

Filhakika, Türkiye'de laiklik, Avrupalılaşma hamlelerine hız vermek maksadıyla meydana çıkmış bir mefhum olarak gözükmektedir. Cihan hâkimiyeti şuûru ve Türk-İslâm olmanın gururuyla, asırlarca, dünyaya ve bu arada, Avrupalılara üstünlük duygusuyla bakmaya alışık olan ecdadımız son asırlarda Garbın yükselen medeniyeti ve tekniği karşısında tattıkları mağlûbiyet acılarını bir türlü hazmedemiyor ve gerek birinci ve gerekse ikinci durum dolayısıyla da, hiç olmazsa kendi rızalarıyla, manevî mağlûbiyeti veya Garbın manevî üstünlüğünü asla kabul etmek istemiyorlardı. Hattâ Tanzimat ve Meşrutiyet devrinin küçük bir kısım münevveri müstesna, bütün Türk milleti, Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi mütefekkirlerle birlikte, Türk-İslâm kültürünün üstünlüğüne inanmakta ısrarlı idi. Bu sebeple, Avrupa medeniyetinin ilmî ve teknik vasıtalarına başvurmaksızın İslâm medeniyeti ile birlikte imparatorluğun da içine gömüldüğü inhitat ve uyuşukluktan kurtulması ne kadar imkânsız ise Avrupa'nın manevî istilâsına veya sadece tesirlerine boyun eğmek de, Türk milleti için o derece ağır geliyordu. En müspet medeniyet mahsulleri ve teknik keşiflerin (meselâ matbaanın) Türkiye'ye naklinde,

III. Selim ve II. Mahmud gibi hür fikirli ve vatanperver padişahların yenilik teşebbüslerine karşı, zümrevî menfaatların mukavemeti bariz olmakla beraber, zaaftan ileri gelen taassup kuvvetinin tesiri de âşikârdır. Millî kültür ve şuûra yabancı ve muzaffer Avrupa'nın manevî nüfuz ve istilâsına karşı mukavemet etmek isteyen bu taassup, kuvvetini de bu gururdan alıyor, zaafın verdiği hassasiyet ifratiyle ve cemiyetin manevî nizamını koruma endişesiyle besleniyordu. Bununla beraber, zaman ve aydın devlet adamlarının gayretleri, normal medenî iktibas ve inkişaflara imkân vermiş ve bu sayede Tanzimat ve Meşrutiyet devirleri ciddî ilerleme hamlelerine şahit olmuştur. Filhakika Sultan Mahmud ve Abdülhamid devrinde başlayan askerî, idarî ve kültürel yenilikler zihniyette ve içtimaî hayatta birtakım değişikliklere ve Avrupa medeniyeti tesirlerinin artmasına âmil olmuştur. Bu tabiî ve müspet hamle ve gelişmelerle muvazi olarak, Türk aydınları arasında, millî gurur ve nefse itimat duyguları da kırılmakta, Avrupa'ya karşı bir aşağılık hissi uyanmakta ve bunların zaruri bir neticesi olarak da memlekette bir maneviyat buhranı başlamakta idi.

Meşrutiyet devri Türk milletinin yeni bir medeniyet hamlesi ve hattâ sentezi için gereken üç fikir cereyaniyle temayüz etmektedir. Türkiye'de başlayan ıslâhat hareketlerini kifayetsiz gören müfrit Garbçılar, ilmî esastan gidecek bir kudrette olmamakla beraber, şeklî bakımdan Avrupa'ya sür'atle benzemek temayülünde idiler. Buna karşı, dinî esaslara dayanan İslâmcılar, mümkün mertebe modern felsefe ile cihazlanma kabiliyetini de göstererek, tam mânâsiyle İslâmî medeniyete bağlanma fikrini müdafaa ediyorlardı. Bu iki fikir cereyanı arasında, bunları ifratlarından tecrit ederek, yeni bir kültür terkibiyle meydana çıkan milliyetçiler ve başta Ziya Gökalp millî kültür, İslâm ruhu ve medenî mahsullerinin Avrupa medeniyetiyle imtizacı yollarını arıyorlardı. Üç lüzumlu terkip unsuruna dayana-

rak inkişaf mecrasını arayan bu cereyanların muhassalası istikbalde, Türkiye'nin medenî simasını hazırlayacak bir mahiyette iken Cumhuriyet bu duruma nihayet veriyordu. Cumhuriyet, resmen milliyetçi vasfını muhafaza etmekte ve bunu anayasaya da koymakla beraber, fikir ve muhtevasıyle daha ziyade Garbçıların görüşünü benimsiyor; böylece yalnız İslâmî unsurları bertaraf etmek istemiyor, aynı zamanda, Meşrutiyet devri Ziya Gökalp milliyetçiliğinin kültür gaye ve esaslarını da ciddî değişikliklere mâruz bırakıyordu. Öyle gözüküyor ki bu değişiklik Türkiye'de bir buçuk asırdanberi yapılan medenî hamlelerin kifayetsizliği düşüncesiyle vuku buluyor, memleketin inkıraz tehlikesiyle karşılaşması cemiyetin Avrupa tesirinden korkarak ciddî teşebbüslerde bulunmamış olmasına atfediliyordu. Bu sebeple sür'atle Avrupalılara benzemek ve buna mâni engelleri sür'atle yıkmak sayesinde Türkiye'nin ilerleyeceği ve tamamıyla Avrupalılaşacağı kanaati, Cumhuriyet devri inkılâplarını vücuda getiriyordu. İşte laiklik de bu maksatla ve buna yardımcı bir vasıta olarak kabul ediliyordu.

6. İslâmî Devlet ve Laik Devlet

Yukarda, Avrupa'da, laikliğin ne gibi tarihî şart ve zaruretlerle vücut bulduğunu izah etmiş; Türkiye'de ise böyle bir durumun mevcut olmadığını, din ve vicdan hürriyetine karşı ciddî bir engel ve şikâyet mevzuu bulmadığını; iddiaya göre laikliğin, sadece, süratle Avrupalılaşmak, buna karşı gelen engelleri bir an önce yıkmak ve başlıca yenilmesi gereken kuvvet olarak da taassubu kaldırmak maksadıyla kabul edildiğini belirtmiştik. Zira laikliğin kabulüne âmil olanlara göre bu vasıta ile taassup kırılacak, hür düşünce gelişecek ve bu sayede de tabiî olarak, terakki yoluna girilmiş olacaktı. Bu düşüncenin isabetini kabulde başlıca müşkülât da, Cumhuriyet devrinde değil, Tanzimat'ta bile, Avrupa ilim ve tekniğine karşı ciddî bir taas-

subun mevcudiyetini tarihin kaydetmemiş; Japonya ve sair şarklı-garplı milletlerin bizim yolu tutmamış olmasıdır. Hattâ hayatî millî, dinî ve kültürel kıymetlerimizi, içtimaî temellerimizi sarsmadıkça artık Avrupa'nın manevî tesirlerine karşı dahi esaslı bir mukavemet kalmamış gibi idi, ki bu durum terakkimize engel olan âmillerin taassuptan ziyade başka taraflarda aranması lüzumunu meydana koymaktadır. Nitekim eski ve kuvvetli medenî an'anelerimize ve tarihî psikolojik durumumuza rağmen, daha II. Sultan Mahmud ve bilhassa Tanzimat devrinde, Avrupa modeline göre bir devlet idaresi kurulur, yeni mektep ve fabrikalar açılır, Avrupaî bir hayat ve hukuk nizami gelişmeye başlarken, ciddî bir taassup mâniası kaydedilmemiş; yani bütün bu gibi inkılâplar kıtallere, komplolara ve kitle hareketlerine kurban gitmemiştir. Filhakika Avrupa ile genişleyen iktisadî ve kültürel münasebetler sayesinde Türkiye'de Avrupaî bir hayat, bir fikir ve edebiyat gelişmekte ve semerelerini de vermekte idi. Hattâ devrin şartları ve iktibasların mahiyet ve neticeleri ilmî bir muhakemeye tâbi tutulursa bu devir Cumhuriyet inkılâplarına nispetle daha büyük bir ehemmiyet arzeder.

İki medenî hamle hâdisesi olarak, birbirine benzeyen, XVI'ncı asır Avrupası ile XIX'uncu asır Türkiyesi bir mukayese edilirse durumun, hür düşünce bakımından, lehimizde olduğuna hükmetmekte hiçbir mübalâğa yoktur. Gerçekten, yukarıda belirttiğimiz üzere Humanisme, Renaissance ve Reforme gibi büyük fikir hareketleri devrinden sonra bile kilise, Hıristiyan inançlarına ve kendi otoritesine aykırı geldiği endişesiyle, yalnız dinî ve felsefî düşüncelere karşı değil, dinle bir ilişiği olmayan tarafsız ilmî ve teknik keşifler hakkında dahi hürriyet ve müsamaha tanımıyor; âlim ve mütefekkirleri tazyik ve işkencelere uğratıyor, hattâ ölüme mahkûm ediyordu. Böylece bir taraftan mütefekkir dimağlar beşeriyete aydınlık huzmeleri

saçarken öte yandan kilisenin tahakkümiyle cinayetler işlenmekte ve hattâ sık sık hükûmetler ve halk kitleleri de, bu cinayetlere iştirak ederek, tarihin sayfalarını dolduran şiddetli mücadele ve kıtaller vuku bulmakta idi. Öyle ki, ilmî zihniyetin ve modern keşiflerin harikulade geliştiği XIX'uncu asır İngiltere'sinde bile, demir yolu kâşifi Stephenson'un karşılaştığı acı mukavemet, bir misal olarak, hatırlanırsa Avrupa medeniyetinin ne kadar müşküllere uğrayarak ilerlediğini ve taassubun ne derece kuvvetli bir mania teşkil ettiğini daha kolay kavramış oluruz. Bununla beraber bu, teşkilât ve kuvveti ne olursa olsun, taassubun ilim ve ciddî fikirler karşısında terakki yolunu kapayamadığı hakikatini meydana koyar, ki bunu sık sık hatırlamamızda fayda vardır.

Din ve tefekkür hürriyeti bakımından Türk-İslâm dünyasının, yalnız Ortaçağ değil, Yeniçağ Avrupasına nazaran dahi daha müsait durum arzettiğini belirtirken başka bir farka daha dikkati çekmek lüzumu vardır. Zira, Avrupa'da kendi bünyesinden doğan yeni fikirlere karşı gösterildiği kadar bir taassup Türkiye'de yabancı tesirlere karşı gösterilmiş değildir. Filhakika, tarih boyunca cihan hâkimiyeti şuûruna ve İslâm olmanın gururuna sahip olan Türkler, Avrupalılara ve Hıristiyanlığa karşı daima üstünlük ve düşmanlık duyguları beslediği ve bu ruhî âmiller oradan gelen fikirlere karşı taassubu şiddetlendirmesi gerektirdiği halde Tanzimat'tan beri öyle bir taassupla karşılaşamadığı, hele Avrupa medeniyeti ile bizim de medeniyet dâvamızın temelini teşkil eden ilim ve tekniğin mühim bir engele uğramadığı açıkça müşahede edilmektedir. Türkiye'de, ilmî esaslara bağlı bir ilerleme tabiî ve zaruri olduğu, halkın iktisadî kalkınma ve müspet yenilik hareketlerini, dün ve bugün tasvip eylediği âşikâr iken, bütün mesuliyeti kitlenin cehalet ve taassubuna yüklemekle veya sadece, şeklen Avrupalılara benzemeyişine atfetmekle münevverler, ha-

kikatte, kendi gaflet ve kabiliyetsizliklerini belirtmekten başka bir şey yapmıyorlar. Gerçekten gerilememizin sebepleri ve ilerlememizin imkânları hakkında ilmî eserler meydana koymamış ve yalnız taassubu mesul tutmuş iken de Tanzimat'tan bugüne kadar 31 Mart vakasından başka mühim bir hâdise ileri sürmüş değiliz. Bununla beraber, tertip ve tahrik eseri olduğuna dair fikir ve araştırmaları bir tarafa bıraksak bile, bu hâdise dahi bizzat siyasî bir mahiyet taşır. Halbuki bütün mesuliyeti halkın cehalet ve taassubuna değil, münevverlerin kifayetsizliğine atfettiğimiz taktirde medeniyet tarihi ve Avrupa medeniyetinin inkişafını kavrayacak, medeniyetlerin daima mahdut bir seçkinler zümresinin eseri olduğunu anlayacak ve bu sayede de Türkiye'nin medeniyet dâvasına daha kolay ve müspet bir istikamet verilecektir.

Bu umumî muhakeme Türkiye'de, Avrupa'da olduğu gibi, ne din ve mezhepler arası bir mücadeleye son vermek maksadıyla laikliğin meydana çıktığını ve ne de milletimizin ilerlemesine engel ciddî bir taassubun mevcudiyetini kabule sevk eder. Bununla beraber Türk milletinin tam bir istihalesiyle vuku bulacak köklü bir Avrupalılaşma hareketine karşı ciddî ve tabiî bir mukavemetin mevcut olduğu da şüphesizdir. Lâkin taassup adı verilen ve laikliğin kabulünde âmil olan bu mukavemetin, bilinen mânada, taassupla bir münasebeti olamaz. Bu hususun mahiyeti ve Avrupalılaşmanın hududunu tesbit etmeden önce laikliğin âmilleri arasında din ve devlet münasebetlerine de temas etmek zarureti vardır.

7. İslâmî Devlet

Türkiye'de laikliğin kabulünde, taassup yanında, tekrarlanan bir âmil de devletin, dinî bir anayasa ile, dünya işlerinin tedvir ve tanziminde Şeriat (İslâmî hukuk) ile çatıştığı ve müşküllere uğradığı düşüncesi idi. Dinî veya

teokratik hukukun yürüyen hayata ve değişen şartlara uymakta zorluk çektiği bilindiğine göre, Türkiye'de bu âmilin taassuptan daha fazla varit olması düşünülebilir. Lâkin hayatî ihtiyaçların karşılanması ve kanun halinde ifade edilebilmesi için devletin mutlaka laik olması zarureti yoktur. Nitekim, İslâmiyet'in esaslarındaki genişlik ve aklîlik sayesinde, İslâm dünyasında, iktisadî ve içtimaî ihtiyaçlar daima birtakım hukukî içtihad ve faaliyetlere sebebiyet vermişti. Türkler de, İslâm medeniyet ve hukukunu kabul ettikten sonra, şeriat yanında, daima birtakım laik kanunlara ve hattâ bunlara göre hüküm veren mahkemelere bile sahip olmuşlardı. Osmanlı kanunnameleri de bu anlayışın bir mahsulü idi. Esasen Avrupa medeniyetiyle temaslar neticesinde başlayan yeni hayat, Tanzimat'ın mühim hukukî faaliyetlerini meydana getirmiş ve bu arada *Mecelle*, yeni ticaret kanunları ve Nizamiye mahkemeleri, yeni ihtiyaçlarla muvazi, laik hukukun da gelişmekte olduğunu meydana koymuştur.

İktisadî zaruretler ile dinî nassların çatışması halinde hukukî tekâmülü göstermesi münasebetiyle faiz müessesesi güzel bir misal teşkil eder. Gerçekten İslâmiyet, Hıristiyanlık gibi, faizi yasak ettiği halde bütün Orta ve Yeni çağlar boyunca, Şarkta ve Garpta, bu yasak ihtiyaçları durduramamış ve birtakım şer'î formül(hile)ler ile faize cevaz verilmiştir. Hattâ bu İslâm faiz usulleri İspanya yolu ile ve *Mohatra* adiyle Avrupa'ya da geçerek Ortaçağ Hıristiyan dünyasına da malolmuştur. Fakat Ortaçağ iktisadiyeti için, az çok, işe yarayan bu mahdut ve dolaşık usuller, tabiatiyle kapitalist Yeni zamanlar medeniyetine kifayet edemediği cihetle, bu yasak, Avrupa'da olduğu gibi, Müslüman Şarkta da artık tamamıyla hükümsüz bırakılmış; böylece faiz ve bankacılık bugün her tarafta hukukî ve meşru bir müessese haline gelmiş ve devletin laik esaslara dayanmasını da beklemeye lüzum kalmamıştır. İslâmın faize cevaz verip

vermediğine dair, meselâ Pakistan'da yapılan tetkikler, hukukî bir içtihad vasfını veya ilmî bir tefsir mahiyetini kazanmamış olmakla beraber fâhiş bir istismara veya murabahaya meydan vermeyen mâkul bir faiz haddinin zarureti umumun tasvibine mazhar olmuş; bunun islâmî izahına dair henüz ciddî bir içtihad yapılmış ve kabul edilmiş değilse de bütün İslâm memleketlerinde bankacılık yerleşmiştir.

Cemiyetin tekâmülü ile muvazi olarak doğan yeni ihtiyaçları karşılamak maksadıyla yeni kanunların tedvini için laik bir anayasanın zaruri olmadığına dair çok kadınla evlenme (*taaddud-i zevecât*-polygamie) müessesesini de ele almak mümkündür. Filhakika, tek kadınla evlenme (monogamie)'nın kanundan ziyade içtimaî hayat ve zihniyetle ilgili bulunduğunu ileri sürebilmek için, sadece, Türkiye'de bilhassa Meşrutiyet devrinde münevverler arasında, artık bir teamül haline geldiğini, halbuki Medenî Kanunun kabulünden sonra, eski yaşayış ve görüşlerin devam ettiği köylerde bu yasağın fiilen hükümsüz kaldığını hatırlatmak kâfidir. Esasen İslâmiyetin derpiş eylediği şartların ağırlığı da çok kadınla evlenme adaletsizliğini ortadan kaldıracak mahiyette olduğuna göre islâmî bir anayasa ile bu maksat sağlanabilir ve laik bir devlet olma lüzumu kalmaz. Bugün Türkiye'de, umumî temayül tek kadınla evlenmenin lehinde olduğu ve yeni mevzuat fazla zevceyi ve onlardan doğan çocukları kanun dışı saydığı halde, bu teamül henüz yaşamakta ve bu sebeple de âmme vicdanı gayrikanunî olan bu zevce ve çocukları el'an gayrimeşru telâkki etmemektedir. Bu durum birtakım hukukî mahzurlar yaratmakta ve yeni kanunlarla giderilmektedir. Bununla beraber bir çok ileri Avrupa memleketleri ile mukayese edilirse bizdeki vaziyetin yine daha da hafif kaldığı müşahede edilir. Meselâ boşanma (talâk), bazen hayatî bir zaruret halini aldığı halde Katolik hukuka bağlı memleketlerde buna cevaz verilme-

diği için oralarda aile sarsılmakta, birçok cemiyet hastalıkları meydana gelmekte ve hakikî mânâsiyle gayrimeşru çocukların çoğalması birtakım ciddî buhranlara sebep olmaktadır.

Hukuk mefhumu ve felsefesi hukukun cemiyetlerin tekâmülüne âmil olduğundan ziyade cemiyetlerin hukukun tekâmülüne tesir eylediğini, kanunların örf, âdetlere ve umumun tasvibine tâbi bulunmasını gerektirdiğinden anayasanın dinî veya laik olması ve kanunların tedvini bakımından büyük bir fark göstermez. Yani ne dinî bir anayasa içtimaî tekâmülü durdurabilir ve ne de laik bir anayasa içtimâî tekâmülü durdurabilir ve ne de laik bir anayasa millî arzu ve iradeye aykırı kanunlara hayat verebilir. Meselâ, iktisadî faydaları açıkça belli olduğu ve Milaslı İsmail Hakkı gibi ciddî bir din âliminin *Tezkiyetu'l-luhûm* adlı tetkiki ile, cevaz verdiği halde devlet, anayasanın laikliğinden faydalanarak, domuzun tamimi hakkında bir kanun ile halkı zorlaması düşünülemez. Kanunların millî bünyeye, örf ve âdetlere uyması zarureti dolayısıyladır ki aynen ve hiç üzerinde durulmaksızın tercüme eylediğimiz *İsviçre Medenî Kanunu* bugün artık ciddî bir şikâyet ve düzeltme mevzuu olmuştur. Böylece Avrupa'nın tarihî ve içtimaî şart ve zaruretleri icabı vücut bulan, birçok müesseseler gibi, laikliğin de oraya mahsus bir tekâmül olduğunu, Türkiye'de ne din ve vicdan hürriyeti ve ne de hukukî bir serbestî bakımından böyle bir ihtiyacın mevcut olmadığını göstermiş oluyoruz. Nitekim her memleketten ziyade vicdan hürriyetinden faydalanan İngiltere bu durumu laik bir anayasaya borçlu olmadığı gibi fiilî duruma hukukî bir şekil vermek için de laik bir devlet haline inkılâp lüzumunu da hissetmiş değildir. Burada, medenî iktibaslar yaparken ilmin icaplarını ve içtimaî bünyeyi düşünmeden girişilen teşebbüslerde neticelerin tesadüfe bağlı olduğunu tekrar hatırlamak faydalıdır. Vaktiyle üniversitede, ilmî kifayet-

sizlikleri veya ideolojik temayüllerinin kurbanı olan, bazı solcu hocalar, kendi anlayışlarına göre, Tanzimat'ı tenkit ve ilerleyemeyişimizin sebeplerini teşhis ederken, o zaman Avrupa'da henüz yeni gelişmeye başlayan sosyalizmin Türkiye'de iktibas ve tatbik edilmemiş olmasını ileri sürmekle bizzat meşgul bulundukları sosyoloji ilminin icaplarından ne derece gaflet ettiklerini de meydana koyuyorlardı, ki bunun da zikrinde fayda vardır.

8. Laiklik Vasıtasiyle Avrupalılaşma

Türkiye'de laikliğin, dinî, içtimaî ve hayatî şart ve zaruretler icabı doğmadığından onun kabulü sırasında umumî efkâr bu mefhuma tamamıyla yabancı idi. Kanunun müzakeresi esnasında, biraz mübalâğalı da olsa, bazı mebusların *"Laik olduk amma, neye lâyık olduk!"* tarzında söyleştiklerine dair rivayetler de bu mefhumun ne kadar anlaşılmamış ve böyle bir ihtiyacın ne derece duyulmamış olduğunu göstermektedir. Gerçekten umumî efkârı anayasanın islâmî veya laik olmasından ziyade devletin dinî siyaseti ilgilendirmekte idi. Nitekim onun kabulünden sonra da devlet din işleriyle alâkasını kesmemiş; bilâkis dinî teşkilât yine hükûmet kadrosu içinde bırakılmış; bununla beraber resmen dine eski ehemmiyet ve itibarı verilmemiş ve hattâ devletin din aleyhtarı bir siyaset takip ettiği kanaati de hâsıl olmuştu. Bu sebeple de halk arasında laiklik, hâlâ din düşmanlığı mânâsında anlaşılmaktadır ki tatbikat böyle bir mânânın verilmesini mazur kılmaktadır. Filhakika, süratle Avrupalılaşmak düşüncesi, buna engel sayılan taassubu yıkmak için laikliğe din aleyhtarı bir istikamet vermiştir. Hiçbir tereddüde imkân vermeyecek kadar açık olan bu din aleyhtarı tatbikatın esaslarını belirtmeden önce *Avrupalılaşma* ve *taassup* kelimelerinin aldığı hususî mânâlar üzerinde durmaya lüzum vardır.

Türkiye'de, süratli veya tedricî Avrupalılaşmanın (bize göre hakikatçe dünyaya şâmil bir medeniyet haline geldiği için asrîleşmenin) ancak modern ilim ve teknikle mümkün olduğu, bu sebeple de bütün gayretlerin bu esasda kesifleştirilmesi âşikâr iken, Prof. Mümtaz Turhan'ın isbat eylediği üzre, bu husus ya anlaşılamamış veya bir icabı yapılamamıştır. İlmî bir programa göre, ilk semerelerini görebilmek için, en aşağı, yirmi yıllık bir çalışma ve bekleme devresi bu sürat arzusuyla uzlaştırılamamış ve daha kısa bir zamanda Avrupalılaşmanın gerçekleşmesine girişilmiştir. Bu anlayış ve davranış, İnkılâbı, zarurî ve daha kolay olarak, Avrupa'yı şeklî ve sathî bir taklide ve Türkleri de sür'atle Avrupalılara benzetme gayretine sevketti. Haricî görünüşüyle de olsa, Türk cemiyetini Avrupa modeline uydurmak, onu kendi şahsiyeti ve hüviyetinden uzaklaştırarak yeni bir kalıba sokmak demekti. Böylece Avrupalı bir cemiyet manzarası almakla Türkiye'nin, tabiî olarak terakki yolunu bulacağına dair bir kanaat mevcut idi. Psikoloji fertler için böyle zoraki bir değişikliği nasıl imkânsız ve bozucu sayarsa, sosyoloji de cemiyetlerin bu derece sür'atli bir istihaleye mâruz kalmasını aynı şekilde güç ve tehlikeli bulur. Tarihte, kendi arzularıyla olmasa bile, yabancıların askerî ve kültürel istilaları neticesinde yok olan milletlerin misâli böyle bir istihalenin tehlikelerini belirtmeye kâfidir. Bununla beraber, şurasını da hatırlamak gerekir ki, tarihî teşekkülünden beri bir milleti var eden hayatî kuvvet ve kıymetler, millî bünyenin sağlamlık derecesine göre, şuûrlu ve insiyâkî olarak müdafaaya geçer.

Türkiye'nin böyle köklü bir istihale ile Avrupalılaşacağı düşünüldüğüne veya Avrupalılaşmadan bu mânâ kasdedildiğine göre, cemiyet hamurunda, en kuvvetli unsur olarak başlıca mukavemetin dinden geleceğini teşhiste bir isabet vardı. Gerçekten, dinî ve millî (ananevî) mukavemeti kırmadıkça veya tesirlerini asgarî bir hadde indirme-

dikçe böyle küllî değişiklik kaabil olamaz. İşte her varlık gibi din ve milletin kendini, şuûrlu veya insiyâkî olarak, müdafaa eden bu kuvvet *taassup* sanılmış veya böyle bir mânâda kullanılmış; laikliğin din aleyhtarı tefsir ve tatbikatı da bu düşünceden ileri gelmişti. Millet var oldukça bu ölçüde bir değişiklik hem imkânsız, hem de Avrupa medeniyeti görüşüne, yani ilmî esaslara da aykırıdır.

Türkiye'de vicdan hürriyetini getireceği iddiasıyla ortaya çıkan fakat hakikatte ise din aleyhtarı bir tatbikatla mevcut bir din hürriyetini de zedeleyen laikliğin böyle bir istikamet alması sebeplerinden biri de, her zaman açıkça itiraf edilmemekle beraber, İslâmiyet'in terakkiye ve Avrupalılaşmaya engel olduğuna dair bir kanaatin bazı münevverler arasında yayılmış bulunmasıdır. İslâmiyet'in bu mânâda, yani kendi varlığını tahrip edecek bir Avrupalılaşmaya müsaid olmadığı tabiîdir. Lâkin onun terakkiye mâni olduğuna dair hükmün ciddiyetsizliğini derhal ilân edebilmek için, bunun sadece, bugünkü İslâm ve Hıristiyan dünyalarına bakılarak verilmiş olduğunu belirtmek kâfidir. Gerçekten İslâmiyet'in ilim ve terakki bakımından Hıristiyanlığa nazaran daha üstün esaslar ihtiva ettiğini kavrayabilmek için muayyen bir kültür seviyesine ihtiyaç olsa dahi umumî bir tarih bilgisi her halde bu hatalı görüşü kolayca düzeltebilir idi. Nitekim Hıristiyanlık Yunan-Roma, Eski Şark medeniyetleri sahasında ve bunlara mensup kavimler arasında yayılmış olduğu halde bu medeniyetlere ait kültür mahsulleri putperestlik eseri sayılarak, imha edilmekte ve meselâ eski çağın fikir ocağı olan Atina Felsefe mektebi Justinien tarafından (VI'ncı asır) kapatılıp mensupları firara mecbur kılınmakta idi. Halbuki İslâmiyet, tamamiyle aksine olarak, bu eski kültür miraslarını toplamak suretiyle yeni bir medeniyet sentezi vücuda getiriyordu. Böylece Ortaçağ Avrupasında karanlık ve İslâm dünyasında da aydınlık devirleri açıyordu.

Bununla beraber İslâmiyet'in esasları daha az müsaid olsa ve tarih de tamamiyle aksi istikamette cereyan etse idi bu muhakeme tarzı yine de sakat olurdu. Zira tarih ve sosyoloji dinlerin cemiyet ve medeniyet üzerinde olduğu gibi cemiyet ve kavimlerin de dinler üzerinde tesirlerini meydana koymuştur. Aksi takdirde Avrupa'nın Ortaçağ karanlığında kalması ve İslâm medeniyetinin de intihat etmemesi gerekirdi. Yani ne İslâmiyet'in üstün vasıfları İslâm medeniyetinin sukutunu ve ne de Hıristiyanlığın zaafları Avrupa medeniyetinin yükselmesini durdurabilmiştir. Böylece İslâmiyet'in terakkiye veya bizim anladığımız mânâda Avrupalılaşmaya engel olduğu değil, ancak her uzviyet gibi kendisini tahribe sebep bir istihaleye müsaade etmediği hakikati meydana çıkmaktadır. Bu mânâdaki mukavemetin ise taassupla hiçbir münasebeti yoktur. Bunun ilme, medenî inkişafa ve tabiata da aykırı olduğu, Türk cemiyetinde başlayan manevî sukut, kültür kısırlığı ve içtimaî buhranların da sebebini teşkil ettiği artık âşikâr olarak meydana çıkmıştır.

Millî ve dinî kıymetleri feda etmek suretiyle başlayan bir Avrupalılaşma hareketi milletimize hem kültür ve şahsiyetini kaybettirmekte, hem de bizi hakikî terakki yolundan uzaklaştırmaktadır. İslâm medeniyetine girişimiz hâdisesini gözönüne getirdiğimiz zaman bu davranışın doğuracağı neticeleri daha kolay müşahede etmek imkânı vardır. Filhakika Araplar ve İranlılar Müslüman olurlarken eski kültürlerini aynen muhafazada bir beis görmedikleri halde münevver Türkler, iyi bir Müslüman olabilmek düşüncesiyle, millî kültür mirasını terk etme yolunu tutmuş bulunuyorlardı. Bu keyfiyet, İslâm dünyasına asırlarca hakimiyete ve millî tarihin azametine rağmen, İslâmî Türk kültürünün, bununla mütenasip bir seviyeye erişmesine imkân vermemiştir. Bugün bir kısım Türk münevverlerinin Avrupa medeniyeti karşısındaki davranışları da buna

benzemektedir. Yalnız, bundan evvel belirttiğimiz üzere, iki büyük fark vardır, ki bunlar bizi çok daha ihtiyatlı ve endişeli davranmaya icbar etmektedir. Filhakika, o zaman Türkler İslâm dünyasına hâkim ve İslâm mefkûresine sahip oldukları halde bugün Avrupa karşısında ne böyle bir hâkimiyet ve ne de Hıristiyanlıkla alâkalı bir mefkûre bahis mevzuudur. Böylece eski kültür mirasımızı koruyarak İslâm olsa idik, bu medeniyet içindeki manevî kudretimiz nasıl olsa büyük olmaya namzed idiyse bugün de, sanıldığının aksine olarak, millî kıymetlerin muhafazası ve işlenmesi sayesinde medenî inkişafımız daha kolay ve kuvvetli olacaktır. Hiç olmazsa Türkiye'de gittikçe artan ve belirli bir şekilde kendini gösteren kültür kısırlaşması ve maneviyat buhranı bizi uyandırırsa teşebbüslerimizi ilmî bir tetkike tâbi tutmak ve selâmet yolunu bulmak mümkün olacaktır.

Türkiye'de mevcut bir vicdan hürriyetini tekrar teyit veya tezyit etmekten başka bir gayesi olmaması gereken laikliğin taassubu kaldırmak düşüncesiyle, hakikatte din hürriyetini baltaladığını ve bu müesseseyi ciddi bir surette sarstığını belirtirken hiçbir taassubun olmadığını, yabancı bir medeniyetin fikir ve tesirlerine karşı tam bir müsamahanın hüküm sürdüğünü değil ilerlememize mâni ve Avrupa'daki emsali derecesinde bir taassuba bizde rastlanmadığını iddia ediyoruz. Yoksa en ileri cemiyetlerde ve hattâ en yüksek münevverler arasında bile içtimaî, dinî, mefkûrevî ve siyasî ceryanların herhangi bir derecede bir taassup yaratması olağan iken eski bir medeniyet ananelerine sahip bir cemiyet içerisinde, bunları değiştirmeye âmil fikir ve hareketler karşısında ve hususiyle Ortaçağ zihniyetinin mümessili olan büyük medreseli kitleler meyanında yabancı tesirlere karşı ciddî bir tepki beklememek de tabiî sayılamaz. Esasen böyle bir kayıtsızlık hayatiyeti değil bir ölüm halini ifade eder. Nitekim kültür tarihimizde verim-

li olduğunu daima ileri sürdüğümüz Meşrutiyet devrinin Garpçı, İslâmcı ve Milliyetçi üç fikir ceryanı mensupları arasında da böyle bir mücadele veya taassup vardı. Meselâ millî kültür sentezinde islâmî ruh ve unsurlara mühim bir mevki vermiş olmasına rağmen Ziya Gökalp bile taassubun hedefi olmaktan kurtulamamıştı. Lâkin daima normal ve medenî bir mücadele halinde kalmış ve hiçbir zaman kanunî ve kitlevî hareketlere inkılâp etmemiş olan bu davranış ile bahis mevzuu taassup arasında fark vardır. Gariptir, milliyetçilik, o zaman sağ taassup karşısında kendi fikirlerinde serbest bir inkişaf mecrasına sahip olduğu halde, bugün sol taassubun, açık veya kapalı, tehdidi altında ve daha fazla bir hürriyetsizlikten şikâyetçi bulunmakta ve ezilmektedir.

Buraya kadar yapılan izahlar Türkiye'de laikliğin, Avrupa'da olduğu gibi, birtakım tarihî, içtimaî ve dinî şart ve zaruretlerin icabı doğmadığını, vicdan hürriyetine ve kanunların serbestçe tedvinine imkân bulabilmek için anayasanın dinî veya laik olmasında mühim bir fark bulunmadığını, memlekette terakkiye, din ve fikir hürriyetine engel ciddî bir taassuba rastlanmadığını meydana koymuş; bunun sadece yanlış bir istikamet verilen bir Avrupalılaşma hareketine yeni bir hız vermek ve bu maksatla da taassup sanılan dinî ve ananevî (millî) kıymet ve mukavemetleri kırmak maksadiyle vücut bulduğunu ve bu sebeple de, mânâsına aykırı olarak, mevcut vicdan ve fikir hürriyetini de kaldırarak din aleyhtarı bir tatbikata inkılâp eylediğini belirtmiş oluyoruz. Bizi laikliğin hatalı tatbikatını tesbite zorlayan âmil sâdece ilmî bir hakikat duygusundan ibaret kalsa idi, meseleyi tarihe ve daha müsait bir zamana bırakmak mümkün idi. Lâkin laikliğin hâlâ yanlış görüşlerin ve ideolojik çabalamaların kurbanı olması; demokratik gayretlere rağmen ve bazen de bu gayretlerle bir tenakuz teşkil etmek üzere, vicdan hürriyetinin bir tehlikeye ma-

ruz bulunması ve bu sebeple de milletimizin daha ağır bir maneviyat buhranı ile karşılaşması endişeleri mefkûreci münevverleri modadan ve şahsî menfaatlerin esiri olmaktan uzaklaştırmaya ve meselenin ciddî bir tetkikine icbar etmektedir. Bu ifade vicdan hürriyetinin bir kanun (laiklik) ile müeyyide altına alınmış olmasına aleyhtar değil, bilakis taraftar olduğumuzu da belirtmektedir. Zaten din ne kadar mukaddes bir müessese ise vicdan hürriyeti de o derece insanî bir mefhumdur ve islâmî, millî esaslara uygun olduğu gibi demokrasinin de icabıdır.

9. Laikliğin Din Aleyhtarı Tatbikatı

Yukarıda, Avrupa'da yalnız Ortaçağda değil, yeni zamanlarda bile asırlarca süren din, mezhep ve fikir taassubunun ne gibi buhranlar ve kıtaller yarattığını; içtimâî nizam ve sükûnu temin etmek, hür düşüncelerin gelişmesini sağlamak maksadıyla laikliğin nasıl bir zaruret olarak vücuda geldiğini meydana koymuş; Türk-İslâm tarihinde, siyasî ihtilâtlar dışında, hiçbir zaman böyle bir dâvanın hâsıl olmadığını, yabancı medenî tesirler karşısında varlığı ileri sürülen bir taassubun ise geri kalmamızın bir sebebi değil, bir neticesi olduğunu; fakat bunun da asla terakkimize engel ve tehlikeli bir buhran yaratmadığını, bu sebeple de *Türkiye'de laikliğin millî ve içtimâî bir ihtiyacın icabı olarak doğmadığını, sadece yanlış anlaşılan ve millî temellerimizi sarsan bir Avrupalılaşma hareketine karşı tabiî bir şekilde mevcud bir mukavemeti kırmak hedefini güttüğünü belirtmiş* ve burada da onun nasıl ve neden din aleyhtarı bir tatbikata ve bundan ileri gelen bir hars buhranına âmil olduğunu izah edeceğimizi kaydeylemiştik.

Din aleyhtarı bir laik tatbikatın doğuracağı içtimaî, dinî, ahlâkî ve mefkûrevî sarsıntıların şümûlünü takdir etmek, herkes tarafından, mümkün olmasa bile, bunun ilmî zihniyete, millî, insanî ve demokratik hak ve hürriyetlere

aykırı olacağını kavramak güç değildi. Bu husus o kadar âşikâr olduğu halde bir kısım münevverlerin hâlâ eski tatbikatın vicdan hürriyetine uygun ve ideal bir laiklik olduğunu, bugünkü serbestînin ise geri ve irticaa ta'vizden ibaret bulunduğunu iddiaya kalkışmaları doğrusu şaşılacak ve Türkiye'nin nasıl manevî bir buhran içinde bulunduğunu belirtecek bir hâdisedir. İddia edilen bu ideal devirde vicdan hürriyetine saygı gösterildiğini ileri sürenler, buna delil olarak da, kimsenin itikad ve ibâdetine müdahale edilmediğini beyanla iktifa ederler. Herkesin inanç ve ibâdetine karışmak, pek kolay bir şey olmamakla beraber, laikliğin sadece bu hürriyetten ibaret bulunduğunu sanmak da, tabiatiyle samimiyetsizlik değilse, bir gaflettir. Bununla beraber itikad ve ibâdetin bile müdahalelere mâruz bulunduğunu belirten vâkıalar mevcuttur.

Filhakika, itikad, ibâdet ve mukaddesatın itibarını kıran, dinî ananeleri ve din adamlarını istihza mevzuu yapan, irtica ve gerilik âmili sayan telkin ve propagandaları ve hattâ bazen de dindarların resmî mevkilerde yükselmesini önleyen hâdiseleri bir tarafa bıraksak dahi, ibadet hakkına bile her zaman saygı gösterildiğini iddia etmek imkânsızdır. Nitekim bu gibi müdahale ve yasaklara müsâid olan yerlerde dinî baskıların daima mevcud olduğu herkesçe bilinen hakikatlardır. Meselâ orduda ve yatılı mekteplerde ilerilik vehim ve telkini ile memleket çocuklarının oruç tutmalarına ve namaz kılmalarına müşkülât çıkarılmış; ciddî bir sebep olmaksızın ve sadece Avrupalı gözükmek hevesiyle, hafta tatili pazar gününe nakledilmek suretiyle memur ve müstahdemlerin cuma ibadeti de imkânsız bir hale sokulmuştur. Vatandaşın hac farîzesi de bu yasaklar meyanında men edilmiştir.

Dinsizlik moda ve propagandası içki içmeyi dahi ilerilik alâmeti saymış; birçok eski zevat ve memurlar da mevkilerini korumak veya yükselmek, veyahud da sırf taassub,

gerilik ithamından kurtulmak ve modaya kapılmak endişesiyle birtakım yeni itiyadlara kurban gitmiştir. Bunun gibi ordunun dinî ihtiyaçlarını görmek ve askerlerin muharebede maneviyatlarını yükseltmek, ölüm karşısında da kendilerine son ümid ve teselliyi vermek için lüzumu âşikâr olan tabur imamları ve alay müftüleri de, din aleyhtarı bir tatbikatla, bertaraf edilmiş; bunun laikliğin ve ileriliğin bir icabı olmadığı da ancak Kore harbinde müttefiklerin (tabiî laik olanlar da dahil), sefere din adamlariyle birlikte iştirak ettikleri ve galiba bize de bu ihtiyacı hatırlattıkları zaman anlaşılmıştır. İçtimaî yardım ve hayır duygularının inkişafı ve teşkilâtlanması bakımından hiçbir millete nasip olmayan dinî vakıfların ilgası, din adamlarının manen olduğu gibi maddeten de sefil bir duruma düşürülmesi ve nihayet birçok caminin, şu veya bu sebeple, ibadet harici bırakılması; mekteplerde İslâmiyet aleyhtarı bazı ders ve telkinler de unutulması caiz olmayan faaliyetler idi.

10. Din Hürriyetine Yasaklar

İnanma ve ibadet hak ve hürriyetleri üzerinde daha başka türlü müdahalelerin icrası kabil olmamakla beraber, bu hususlarda hiçbir menfî te'sir ve baskı vuku bulmamış olsa bile, hakikî mânâsiyle laikliğin sadece bununla mümkün olacağı elbette iddia edilemez. Zira laikliğin, yâni vicdan hürriyetinin mevcudiyeti için; 1) İnanma, ibadet ve âyinden başka daha birçok hak ve hürriyetlere saygı gösteriimesi ve imkân bahşedilmesi şarttır. Filhakika; 2) Tahsil ve terbiye; 3) Dinî neşriyat (kitap, gazete, radyo, konferans); 4) Her seviyede dinî mektep (orta ve yüksek derecede); 5) Din ilimlerini tetkik ve araştırma müesseseleri; 6) Dinî teşkilât ve cemiyet kurma hak ve hürriyetleri mevcud olmayan bir memlekette laiklikten bahsetmek imkânsızdır. Türkiye'de, laikliğin kabulünden demokratik hakların tanınması tarihine kadar, bu hürriyetlerden hiçbiri mev-

cud olmadığı halde fikrî kifayetsizlik veya samimiyetsizlik dolayısıyla ardı kesilmeyen menfî iddialar ve din aleyhtarı gayretler bizi vicdan hürriyeti üzerinde durmaya ve karıştırılan zihinleri düzeltmeye zorlamıştır.

Filhakika laikliğin kabulünde, din ve devlet işlerinin ayrılması lüzum ve iddiasiyle, şekle bağlananlar önce Diyanet teşkilâtını devlet kadrosu içinde ve onun baskısında tutmakla fiilen kendi prensiplerini kendileri ihlâl etmişlerdir. Buna mukabil dinî tahsil ve terbiyeyi mekteplerden dışarı atarken de Fransa ve Amerika'daki laikliğe şeklen sadık kalmak uygun görülmüştür. Halbuki bu gibi laik memleketlerde, kendi şartları icabı, din terbiyesi resmî mektepler dışında cereyan etmekle beraber, kilise teşkilâtının maddî-manevî kudreti, birçok husûsî mahiyette dinî cemiyet ve mektepler sayesinde, türlü din ve mezheplere mensup vatandaşlar, hiçbir güçlük çekmeden çocuklarına istedikleri bir dinî tahsil ve terbiyeyi vermek imkânına sahiptirler. Hattâ, son zamanlarda, Fransa'da devlet bütçesinden kiliseye büyük bir yardım yapmak gerekince, solcular müstesna, bu teşebbüs klâsik Fransız laikliğine aykırı sayılmamıştır. İngiltere şeklen lâik olmadığı halde en geniş ölçüde vicdan hürriyetine sahip bulunmakta ve ailenin ihtiyarına bağlı kalarak din derslerini resmî mekteplerde yapmaktadır. Şunu da hatırlamak lâzımdır ki ileri Avrupa memleketlerinden bir çoğu ve Asya ve Afrika'nın pek çok devleti de devlet olarak laik değil dinî anayasalara sahiptir.

Türkiye'de devlet resmî mekteplerde din tedrisatına müsaade etmediği gibi, Diyanet teşkilâtına da bu hakkı tanımamış ve dinî bir cemiyet kurmak yasak edildiği için de, tabiatiyle, bu babda hususî teşebbüs de bahis mevzuu olamamıştır. Daha kötüsü, tarihî vakıf teşkilâtına, Diyanet müessesesine ve hususî bir cemiyete bahşedilmeyen bu hakkın ferdî teşebbüslere de yasak edilmiş olmasıdır. Gerçekten, en basit bir din bilgisini te'min maksadıyla va-

tandaşın faydalanmak istediği mahalle imamları ve hattâ yaşlı komşular bile sıkı bir takipten ve kanunsuz hapislerden kurtulamamışlardır. Bunların millî ananeye, anayasaya ve bizzat laiklik mefhumuna da aykırı olduğu âşikâr idi.

Böylece, din düşmanlığını kendi doktrininin esaslarından biri sayan komünist Rusya müstesna, dünyada yeni nesillerini 30-40 yıl kadar dinî tahsil ve terbiyeden mahrum bırakmış ve hattâ taassup ve irtica bahanesiyle din aleyhtarı bir telkine tâbi tutmuş Türkiye'den başka tek bir memleketin mevcud bulunmaması durumun fecaatini meydana koymaya kâfidir.

11. Dinî İlimlerin Sûkutu

Dinî ilim ve kültürün kaynağı olan müesseselerin kapatılması, şüphesiz, din aleyhtarı tatbikattan husûle gelen mânevî sarsıntının en mühimini teşkil eder. İlerlemek azminde bulunan bir memlekette modern ilim ve felsefe ile teçhiz edilmemiş ve İslâm medeniyetinin umumî inhitatı içinde, Ortaçağ'daki yüksek seviyelerini de çoktan kaybetmiş bulunan medreselerin bu durumları ile bırakılması caiz değildi. Lâkin medreselerin ıslahı olmasa bile (ki Meşrutiyet devrinde buna başlanmıştı), ilim ve fennin ışığı altında çalışan, İmam-Hatib mektepleri ve hele İlahiyat fakültesinin kapatılması, Türk cemiyetinde husûle getirdiği mânevî boşluk ve muvazenesizlik dolayısiyle, daha endişeli bir durum yaratıyordu. Dinî ihtiyaçlar inkâr edilse bile, ilim kapılarını millî kültür kaynaklarından biri olan İslâmiyet'e ve İslâm medeniyetine kapamak, medeniyet dâvası içinde bulunan Türkiye'de, hakikatte, medeniyete aykırı ve geriliğe doğru bir hareket idi. *Daha garibi Avrupa'nın yüksek ilim müesseselerinde ciddî ihtisas ve tetkik mevzuu olarak yükselen bu ilimler, İslâm'ın bin yıllık hâmi ve mümessili Türklerin memleketinden hudud dışı edilirken bu hareket Avrupalı ve medenî*

olmak iddiasiyle vuku buluyordu ki, medeniyet tarihinde böyle bir sukut veya tenakuza rastlamak imkânsızdır. Hele İmam-hatib mektepleri ile İlahiyat fakültesinin, talebesizlik yüzünden, kapandığına dair resmî bir iddia "özrün kabahatten büyük" olduğu hakkında bir halk tâbirine güzel bir tarihî örnek teşkil eder. Türkiye'de, Rusya'da olduğu kadar, şiddetli bir din düşmanlığı husûle gelmemiş olmakla beraber, burada hiç olmazsa, bir mukayesenin Türkiye aleyhinde bulunduğunu kaydetmek zorundayız. Zira Bolşevikler ilmî ve siyasî ihtiyaçlar bakımından dinin tetkiki lüzumunu takdir etmişler ve bu sebeple de, mikdarı 17.000 rivayet edilen, mütehassıs din adamı yetiştirmenin ehemmiyetini kavramışlardır. Bugün türlü maksadlarla kullanılan bu din adamları arasında hacca gönderilen Müslümanları da saymak mümkündür.

Türkiye'de, böylece, dinî, ahlâkî, ilmî ve kültürel ihtiyaçlar inkâr edildikten, halkın millî ve insanî hakları baskı altına alındıktan sonra da devlet kadrosunda muhafaza edilen Diyanet teşkilâtı için zarurî mütehassısların yetiştirilmesi için bile bir kaynak düşünülmemiş ve adetâ din müessesesi tedrici bir ölüme terkedilmişti. Bu, başlangıçta ibadetin millîleşmesi teşebbüsleriyle de bir tenakuz teşkil etmekte veya bu teşebbüslerin mânâsını vuzuhsuzlaştırmakta ve bir istikrarsızlığı veya kasdı meydana koymaktadır. Yazı ve dil değişikliği dolayısıyla yeni neslin eski eserleri okuma imkânından mahrum bırakılması da durumu daha da ağırlaştırmakta, dinî ve millî kültürün sukutunu hazırlamakta idi. Gerçekten din tahsili yalnız itikad ve ibadet için değil, Türk milletine mensup bir münevver olabilmek için de zarurî idi. Zira milletinin tarihinde ve halinde bu kadar derin ve girift bir te'siri olan İslâmiyet hakkında umumî bir bilgiye sahip olmayan bir Türk münevverinin, tahsil derecesi ne olursa olsun, hakikatte kökünden kopmuş bulunduğu cihetle, aydın sayılması da imkânsızdır.

Hakikaten islâmî bilgilere sahip olmayan gençler yalnız umûmî kültürden mahrum kalmıyor; bu durum dolayısıyla Türk kültürüne, edebiyatına, sanatına, folkloruna, diline, şiir, hikâye ve atasözlerine de nüfuz etmek imkânlarını da kaybediyor; yani kendi cemiyeti ve muhiti için zarurî olan millî harsı da elde edemiyor idi. Vaz'iyet bütün çıplaklığıyle bu kadar hazin olduktan sonra artık diktatörlük devrinde laikliğin mevcudiyetini aramak ve bu arada dinî teşkilât ve tesisat gibi, vicdan hürriyeti ile ilgili, diğer hak ve hürriyetlerin varlığını soruşturmak elbette ki abes olur. Garibdir ki Müslüman Türkler kendi memleketlerinde böyle bir âkibete mahkûm edilirken Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi ekalliyetler tam bir hürriyet içinde, dinî tahsil ve kültürlerini geliştirmek için her türlü müessese ve imkânlara sahip bulunuyorlardı.

12. İrtica ve Gerilik Safhaları

Türk milletinin İkinci Cihan Harbi'ni müteakip dış ve iç âmiller sayesinde demokratik haklara ve din hürriyetine, diğer Müslüman milletlerin de istiklâllerine, kavuşması bize Hazreti Peygamberin *"Allah bazan İslâmiyet'i onun düşmanları ile te'yid eder"* hadîsini hatırlatmakta ve hür dünyanın zaferine daha kuvvetle bağlanmamız lüzumunu belirtmektedir. Türkiye'de otuz-kırk yıllık bir baskının kırılması üzerine bazı irticaî kımıldanmaların başgöstermesi tabiî idi. Bununla beraber milletimize mahsus tarihî karakter ve vakar sayesinde, birkaç zabıta vakasından başka, ciddî bir hareket olmamış ve halkımız normal dinî ihtiyaç ve arzuların tatmininden ileri bir taşkınlığa itibar etmemiştir. Eğer bazı münevverlerin irtica endişeleri ve gürültüleri bunlara inhisar etse ve bu ölçüyü aşmasa idi bunların samimiyetine inanmak ve gafilleri uyandırarak, içtimaî huzuru sağlamak mümkün idi. Lakin durumun bedahetine rağmen bir sürü kalem sahibinin hâlâ diktatörlük devrini laiklik bakımın-

dan ileri ve demokratik inkişafı geri göstermeleri ve hatta buna delil olarak da bazen İmam-Hatip mekteplerinin açılması ve Köy Enstitülerinin kapatılmasını zikretmeleri sol bir ideolojinin menfî zorlamaları karşısında bulunduğumuzu meydana koymaktadır. Milletin idrâki ile istihzaya veya bizzat gülünç bir mevkie düşmekten de pervasızlığa delâlet eden bu durum bazı Üniversite hocalarının buna iştirakiyle meseleye ciddiyet vermekte ve memleketin ilmî ve manevî sukutuna dair mühim bir tehlikenin mevcudiyetine işaret etmektedir. Filhakika, kendi anlayışlarına göre ve İnkılâp namına yapılan bu taşkınlıklarla bizzat İnkılâbın esası olan laiklik ihlâl edilmekte ve her an vicdan hürriyetine karşı suç işlenmektedir. Halbuki samimiyet olsa idi, eski devri İnkılâp icabı sayarak, onu münakaşa dışı bırakmak, milletin ihtiyaçlarına ve ilmin zaruretlerine uygun müşterek bir anlayışa varmak ve bu suretle mânevî sükûnu bulmak mümkündü. Vatan çocuklarını, boş meseleler ihdas ederek, sağ-sol iki düşman cepheye ayırmak isteyen bu tehlikeli teşebbüs imparatorluğumuzun yıkılışını ve millî felâketleri hazırlayan meş'um tesirlerin hâlâ tahribat yapmakta olduğunu telkin etmektedir. Hattâ demokrasi ile birlikte baş göstermiş bir iki zabıta vak'ası mahiyetindeki hareketin 31 Mart gibi mürettep olduğunu bile telkin eylemektedir.

Durumun sarahatına rağmen yine de ileri sürülen iddialar üzerinde durmak faydalıdır. Filhakika, mekteplere konulan ve bugünkü imkânsızlıklar dolayısıyla henüz verimli bir hüviyet kazanamayan din dersleri bir sürü kalem sahibini harekete geçirirken, bir İlahiyat fakültesi dekanının bile bunun irticaa âmil olacağına dair beyanatı manzaranın garabeti ve manevî sukut bakımından kayda şayandır. İlim ve kültüre dayanan, insanların ahlâk ve faziletini yükselten ve millî iradenin icaplarına uyan bir din terbiyesinin fayda ve zaruretini inkâr cesareti, doğrusu, Türkiye'den başka

hiç bir memlekette vuku bulmuş değildir. Zarurî olan bu terbiyenin, memleket şartlarına göre ya devlet veya Diyanet teşkilâtı tarafından yapılması hem laiklik icabına uygundur, hem de başka bir çare yoktur. Esasen garabet bu şekillerden ziyade bu lüzumun inkârındadır.

Radyoda Kur'an ve Mevlüd'ün okunmasının, dinî ve ahlâkî konuşmaların yapılmasının faydası âşikâr iken bunun da laikliğe aykırı ve geriliğe alâmet sayılması aynı derecede abestir. Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar da Pazar ve sair mukaddes günlerde nasıl radyoyu vaaz ve dinî konferanslara tahsis ederlerse ve hattâ bazı memleketlerde o günlerde eğlence yerleri kapatılırsa, Türkiye'de de, milletin parasiyle kurulan radyonun Cuma, bayram günleri ve mübarek gecelerde dinî hizmetlere ayrılması hem lüzumlu, hem de, tabiatiyle, laikliğe uygundur. Hattâ Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar Pazar gününe nasıl bağlı ise, aynı sebeple, İslâm memleketlerde câri olduğu üzere, Müslüman Türkler de hafta tatilini eskisi gibi Pazar'dan Cuma'ya nakledebilirler. Böyle bir talep vâki olursa bunu da tabiî bulmak, laikliğe aykırı saymamak ve hususiyle, bu gibi fikir ve arzular karşısında, kendi icadımız olan bir taassubun da kurbanı olmamak iktiza eder. Tehlikeli zamanlarda, muharebe ve zafer günlerinde milletlerin maneviyatını yükseltmek, ümit ve şevklerini artırmak için radyo vasıtasiyle yapılan dinî vaaz ve ilâhilerin teshirkâr kudreti âşikârdır. Bu sebeple, İkinci Cihan Harbi'nde bu vasıtaya sık sık baş vurulmuş ve bizzat laik ve hattâ dinsiz devlet adamları bile bu suretle kitlelerin hislerini takviyeden müstağni kalamamışlardır. II. Cihan Harbi'nde Bolşeviklerin nisbî bir din hürriyeti tanımaları da bu zamana rastlar. Halbuki, laiklikle hiçbir münasebeti olmadığı halde, Türk milleti, o karanlık ve endişeli günlerde, böyle bir ümit ve teselliden mahrum bırakılmış; hasret ve iştiyakla beklediği bir *Allah* kelimesini radyodan işitmek saadetine erememişti.

Ezanın Türkçe'den Arapça'ya intikali de bu mahut iddialar arasındadır. Ezanın Arapça veya Türkçe olmasında dinî bir mahzur olmadığı gözönüne getirilirse bunun millî dilde okunması, Türkler için, arzuya şayandır. Lâkin bu meseleyi halkın ihtiyarına bırakmak demokrasinin icabı olduğu gibi Arapça'nın tercihinde de sebepler vardır. Gerçekten, önce, bu teşebbüs din aleyhtarı diğer faaliyetler arasında vuku bulduğu için, halkın bu değişikliğe de bir bid'at nazariyle bakmasına âmil olmuş; sonra da, herhalde, bunu İslâm birliğinin bir sembolü olarak, muhafaza etmek istemiştir. Dinî meseleler, emir ve kumanda ile değil, ilim ve imanla hal edileceğinden ezan da bu suretle değişmiş olsa umumî efkârın onun Türkçesine sadakati mümkün idi. İmam Âzam'ın Arapça bilmeyenler için millî dillerde ibadete cevaz verdiğine dair bir rivayet bizi okşarsa da bugün için bunun üzerinde de israr etmek doğru değildir. Bu vesile ile Katolik hıristiyanların ibâdette millî dil yerine Lâtince'yi kullanmalarını hatırlamak yerinde olur. Esasen, bu gibi meselelerin meydana konması ve halli bahis mevzuu olursa bu, dinî ilim ve kültürün yükselmesine bağlı, liyâkat ve imanı milletçe teslim edilen müstakbel müctehitlere ait olmak iktiza eder.

Köylerde Arapça tahsilin ferdî mahiyette devamı da irtica ve gerilik gürültüleri arasında mühim bir yer tutar. Dün veya bugün, bir gencin bir din adamı önünde diz çökerek, Arapça veya Çince, herhangi bir tahsil yapmasını ne önlemek mümkündür ve ne de bunu bir feryat mevzuu yapmak icap eder. Hakikatte asıl feryat edilecek şey milletin bu hususiaki ihtiyaçlarına cephe almaktır. Filhakika, Medreselerin kapanması üzerine, eğer devlet veya Diyanet Teşkilâtı asrî dinî mektepler açmış olsa veyahut da hususî teşebbüse böyle bir hak tanınsa idi elbetteki bu ferdî ve kifayetsiz tahsile itibar olunmazdı. Manevî ilimlerin müspet ilimlere nazaran daha muğlak ve şümûllü olmasına rağ-

men, durumu kavrayamayanlara, sadece, bu memlekette tıp tahsilinin otuz sene yasak edilmiş olduğunu farzederek durumun buna göre mukayese edilmesini tavsiye etmek kâfidir. Eğer, bu ferdî kifayetsiz imkânlar içinde yetişenler de olmasa idi bugün Diyanet Teşkilâtı'nın da, köy, kasaba ve şehirlerimizin de tamamıyla din adamlarından mahrum kalacağını düşünmek yerinde olur. Bu durumda bir kusur ve gerilik bahis mevzuu ise bunun mes'uliyetini tabiatiyle, ne bu din adamlarına ve ne de Türk halkına değil bizzat hükûmetlere ve münevverlere atfetmek zarureti âşikârdır. Eğer, burada endişe samîmî ve vatanperverâne ise netice değil sebep üzerinde durulması, müsbet din adamı yetiştirmek dâvasının güdülmesi icap eder.

İnkılâp ve irtica ile hiçbir alâkası olmadığı halde, halkça zaman zaman, *Ayasofya*'nın tekrar cami haline getirilmesi temayülleri karşısında da bir endişe ve taassup göstermemek, hattâ bu türlü arzuları tabiî ve millî saymak gerekir. Filhakika, bu arzu dinî olduğu kadar da millî bir mânâ taşımakta ve tarihî mefkûre ve azamet duygularına delâlet etmektedir. Zira, asırlarca Türk-İslâm dünyasının idealine alem olmuş ve kitleler arasında "*Kızıl-elma*" sembolü haline gelmiş bulunan Ayasofya'ya sahip olmak, onu cami halinde bulundurmak millî şuûr ve gururun devamına, aksi de bunun sarsılmasına delil sayılmıştır. Ayasofya, ona karşı mevcut psikolojik durum hesaba katılarak müze haline getirilmiş olabilir. Lâkin esasında, İslâmiyet gibi Hıristiyanlık da, mabetlerin yine de mabet olarak kullanılmasını tecviz eder. Nitekim samimî Hıristiyanların onun müze olmaktansa cami halinde kalmasını tercih ettiklerini müşahede etmek kabildir. Bu takdirde her büyük mabet ve âbide gibi onun da ziyaretine bir engel mevcut değildir. Eğer, müze halinde kalması sadece tarihî bir şahsiyetin hatırasına saygı ile ilgili ise aynı hürmetin onun fâtihine ve millî arzuya karşı da gösterilmesi daha tabiî ve hattâ zarurîdir.

Adaletin tecellisinde ve içtimaî nizamın takviyesinde mukaddesatın ehemmiyeti göz önüne getirilirse, *yemin* müessesesinin de ıslâhı düşünülebilir ve daha isabetle, gayeye ulaşabilmek için, İngiltere'de olduğu gibi, insanların dindar veya dinsiz hallerine göre mukaddes kitapları veya vicdanları üzerine yemin ettirilmesi de asla laikliğe aykırı değildir. Nitekim, arasıra bazı hâkimlerin bu maksatla Kur'an'dan faydalandıkları vâkidir.

Bu umumî mütâlaalar belirtir ki, bugün Türk milletinin, demokrasinin bir nimeti olarak, faydalandığı vicdan hürriyeti (laiklik) düne nazaran elbette daha ileri, millî ve insanî bir merhaleyi temsil eder. Aksi iddialar ise vicdanlara zulüm ve hürriyete düşman bir gayret ve safsata ile ilgili olup barbarlığa delâlet eder. Dikkate şayandır ki hakikat bu kadar açık ve seçik iken kifayetsiz, samimiyetsiz ve solcu bir münevver zümre cemiyeti tersine zorlamakta ve başka bir memlekette rastlanmayan marazî bir psikoloji yaratmaktadır. Daha garibi vicdan hürriyetini inkâr edenlerin çoğu da bugün bir hürriyet ve demokrasi dâvasının mümessili rolünde, böylece ya aldanmakta veya milleti aldatacağını sanmaktadır*.

13. Muvaffak Olamayan Laiklik

Din aleyhtarı bir laik tatbikatın husûle getirdiği manevî sarsıntılar bir tarafa, bu vasıta ile ve dinî ilim ve kültür kaynaklarının kurutulması suretiyle, taassubun yıkılacağı, fikir ve vicdan hürriyetinin gelişeceği zan ve iddiası elbette muvaffakiyetsizliğe mahkûm idi. Nitekim bütün bu gayretlere rağmen din duyguları zayıflamamış, beşer tabiatı iktizası, bilâkis baskı bu duyguların daha da kuvvetlenme-

* Bu yazının 1959'da yazıldığını düşünmek, bugün bu eski hürriyet kahramanlarının sol diktatörlüğün methiyesini yapmaktan sakınmadıklarını hatırlatmak ve böylece o zamanki teşhisimizin isabetini müşahede etmek mümkündür.

sine ve hattâ taassubun artmasına sebep olmuştur. Bundan başka dinî kültürün zayıflaması, manevî gıdaya muhtaç halkta tarikatların cazibesini arttırmış ve bâtıl inanışların da hakikî dine karışmasına imkân vermiştir. Bununla beraber, burada hatırlatmak lâzımdır ki, bâtıl inanışlar ve hurafeler câhil halka da mahsus değildir. Gerçekten en ileri cemiyetlerde ve hattâ en yüksek münevverler çevresinde bile her zaman bu inanışların mevcudiyeti müşahede edilmiştir. İnsanoğlunun bu inanma ihtiyacı dolayısıyla tipik bir misal olarak, Masonlukta rol oynayan bazı bâtıl merasim ve düşünceleri göz önüne getirirsek câhil halkın inanışlarında hurafelerin bulunmasını daha kolay mazur görmek gerekir.

Esasen, umumiyetle taassup gibi, bâtıl inanışlar da geriliğin sebebi değil neticesi olduğundan bunlar üzerinde marazî bir hassasiyet ve bilgi dışı bir mücadeleye kapılmaktan ziyade, doğrudan doğruya, ilim ve terakkinin yolunu aramakta isabet vardır. Taassubu gidermeyi hedef tutan bu laikliğin asıl muvaffakiyetsizliği de daha tehlikeli bir sol taassup doğurmuş olmasıdır.

Böylece din müessesesi, ilim ve kültürle cihazlanarak, içtimaî seviyenin yükselmesinde hakikî vazifesini yapamamakta; diğer taraftan da feragat, fedakârlık ve insanlık duygularını besleyemediği için de mânevî ve ahlâkî nizamı koruma kudretini azaltmakta; bu sebeple de cemiyetin materyalist ve komünist bir istikamette bozulması gelişmektedir. Aydınların milliyetçi ve solcu iki cepheye ayrılmasında, daha doğrusu, birincisinin zayıflaması ve ikincisinin kuvvetlenmesinde bu laik tatbikatın tesiri çok büyüktür. Bugün her ciddî fikir adamı, Türkiye'de siyasî sahada, açıkça faaliyet gösteremeyen komünizmin kültür, edebiyat, sanat, şiir ve hikâye gibi vasıtalarla daha çok yıkıcı bir cereyan hâlini aldığına ve bu gayretleri inkılâbı sola kaydırmak suretiyle ve âdi bir "devrimbaz" metodu ile icra eylediğine vâkıftır*.

Böylece, iddianın aksine olarak, din düşmanı bir laikliğin münevverlerin ideolojik parçalanmasına, ahlâkî ve içtimaî sarsıntıya ve nihayet kültür kısırlığına âmil olduğu meydandadır. Bununla beraber medenî tekâmülün ilerlemesi ve laikliğin kemâle erişmesi halinde bile yine de türlü din, mezhep ve inançlar arasında, şu veya bu derecede, bir taassubun bâki kalması mukadderdir, ki artık bu kadarını tabiî ve zararsız saymak gerektir. Bu hususa işaret ederken Avrupa'da, bir Unesco heyetiyle birlikte, bir Katolik kilisesini gezdiğimiz sırada, Protestanlara ve dinsizlere karşı mücadele ve ölümü telkin eden ilânları gördüğümüzü, bir misâl olarak, burada hatırlatmak yerinde olur. Bu gibi misalleri her zaman ve her yerde bulmak mümkündür.

XIX'uncu asır Avrupasında yaygın bulunan Pozitivisme'in Türkiye'de mahdut ve kapalı da olsa, doğurduğu dinsizlik modası, laikliğin bu tatbikatı, millî kültür ve şuûrun zayıflaması ve nihayet milletlerarası komünizmin gelişmesi neticesinde bugün, artık mühim bir cereyan hâline gelmiştir. Bununla beraber umumî efkâr ve demokratik endişeler yine de bu cereyanın bir derece gizlenmesine ve maskesini açığa vuramamasına sebep olmakta ve komünist olsun olmasın, taraftarları türlü taktiklere müracaatla faaliyetlerini büyük bir ölçüde arttırmaktadır. Din aleyhtarlarının başvurdukları başlıca metodları şöylece hülâsa edebiliriz: Bunlar ilk önce inkılâbı kendi gayelerine göre tefsir ve istismarda çok mahir ve çeşitli usulleri kabullenmişlerdir. Filhakika, aksini ve samimiyetsizliklerini ispat edecek türlü delillere rağmen, tarihimizi, dilimizi, edebiyatımızı, millî mefkûre ve şuûrumuzu tahrip etmek maksadıyla solcu faaliyetleri, hattâ mümkün mertebe ko-

* Bugün Türkiye'de komünist fesadı açıkça faaliyete geçmiş, Cemiyetlerinin tüzüklerinde, toplantılarda, radyo ve gazetelerde mezbuhâne bir tahribata girişmiştir. Bu durumda Komünizmi yasak eden kanunların neye yaradığı, kanlı ihtilâl teranelerine karşı bu kanunların neden tatbik edilmediği ciddî bir sual ve endişe mevzuudur.

münistleri inkılâp ve inkılâpçı göstermek onların devamlı gayretleri arasındadır.

Solcuların bu mefhumlardan başka irtica ve gerilik endişelerini marazî bir şekilde kışkırtmak; türlü şekil ve vasıtalarla din ve mukaddesatın itibarını sarsmak; kifayetsiz olarak yetişen din adamlarının kusur ve kabahatlarını dine mal etmek ve irticaa vesile göstermek; buna mukabil müspet ilimlerle mücehhez din mektepleri ve aydın din adamları ihtiyaç ve çarelerini duyurmaktan kaçınmak; icabında da din müesseselerinin faaliyetlerini inkılâp ve laikliğe aykırı göstererek baltalamak veya mümkün olduğu kadar bunları içten felce uğratmak; dini, içtimaî ve millî bir müessese olarak, müdafaa etmek mecburiyetinde kalan ilim ve fikir adamlarını, kaabil olduğu kadar, gözden düşürmeye, ürkütmeye ve saf dışı bırakmaya çalışmak bu taktikleri meyanında her an göze çarpmaktadır. Böylece inkılâbı ve bazen de safdilliği ile vicdan hürriyeti ciddî bir tehdit altına alınmakta; dine tecavüz dolayısıyla de hakikatte fikir hürriyeti ve demokrasi fiilen engellenmektedir. Öyle ki sözde hürriyet müdafii rolünde bulunan bu münevverler aslında siyasî hürriyetlerin de temeli olan fikirleri yıkmaktadırlar. Hükûmetin Anayasanın* emrettiği laikliği kanunî müeyyidelerle koruması ve aynı maksatla ciddî fikir adamlarının ilmî kanaatlarını meydana koyması, onlarca dini siyasete âlet sayılmaktadır. Halbuki, aslında inkılâbı kendi ideolojilerine âlet yapmak isteyen bu solcular vicdan hürriyetine ve dine karşı her an bir suç işlemektedirler. Böylece taassupla mücadele ettiğini sanan bu münevverler, aslında taassubun âmil ve husûsiyle de sol taassubun kurbanı olmaktadırlar.

Bugün memleketin fabrika, yol, baraj inşası ve iktisadî kalkınma hamlesiyle olduğu gibi cami yapmak ve vicdan hürriyetine sahip olmakla da daha ileri bir inkılâp içeri-

* O zaman eski anayasa bahis mevzuu idi.

sinde bulunduğu, gerilik ithamlarının gülünç ve iptidaî bir safsatadan ibaret kaldığı âşikârdır. Din aleyhtarlarının, bazen dine ehemmiyet verir gözükerek tahribatta bulunmak istedikleri de bir vâkıadır. Meselâ samimiyetsizlikleri belli ve cehaletleri âşikâr olan bazı kimselerin, memleketin ve gençliğin içine düşürüldüğü, manevî kargaşalıktan faydalanarak, *dinde Reforme* adı altında, bir takım ahmakça taktiklerle, zihinleri tağşişe yeltenmeleri de bu meyandadır. Bu gibi yıkıcı faaliyetler hakkında yapılan propagandalar ve sahiplerine karşı gösterilen maddî ve manevî müzaheret de daha hazin bir manzara arz eder.

Solcuların bazen komünizmin din kisvesine büründüğüne dair neşriyatları da hakikatte dine ve din adamlarına karşı bir itimatsızlık yaratmak hedefini güder. Bu durum, başlangıçta, ciddî bir ihtiyaca cevap vermeyen laikliğin, bugün, hakikî mânâsiyle ve dikkatle, tatbik lüzumunu meydana koymakta ve dindar ile dinsiz arasındaki çatışmalarda mutlak bir hakem vazifesini görmesi zaruretini emretmemektedir. Millî selâmet adını alan son bir kanun dinin siyasete âlet edilmesini yasak eylediği halde dine karşı türlü şekillerde icra edilen baskı ve tecavüzler cezasız bırakılmakta ve bu sebeple de dinî, millî mukaddesat hattâ bu arada İslâm'ın Peygamberi ve Kanunî Sultan Süleyman... bile zaman zaman terbiyesizce hakaretlere uğramaktadır. Bu anormal durum hem kifayetsiz tahsil ve terbiye sistemimizin ıslâhını, hem de kanunların yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.

Bu münasebetle, hakikî mânâları dışında, *inkılâp, irtica* mefhumlarının aynı ölçülerle siyasete âlet edilmesini önlemek ihtiyacı belirmiştir. Lâkin, tahsil ve terbiye dışında kalan, bu gibi tedbirlerin fikir hürriyetini kösteklemesi ve Türk kültürünü kısırlaştırması endişesi bizi yine iki taraflı da olsa kanunî müeyyidelere müracaattan feragata ve esaslı bir manevî kalkınma hamlesine davet etmektedir.

14. İlmî ve Mânevî İnhitat

Hâlâ laikliğin din aleyhtarı tatbikatı suretiyle memleketin ilerleyeceği ve daha kolay Avrupalılaşacağı vehmini muhafaza edenler ya tamamıyla aksi neticeler elde edildiğini görememişler veya bu mühim neticelere asla aldırış etmemişlerdir. Halbuki, bizim anladığımız mânâda, cihanşümûl bir mahiyet alan Avrupa medeniyetine girerken, daha doğrusu ondan faydalanarak millî bir kültür sentezi vücuda getirirken, hiç tecrübe edilmemiş ve sakat bir yola sapacak yerde, bizden evvelki millet ve medeniyetlerin terakki vetirelerini tâkip etmek icap ederdi. Bu takdirde İslâmiyet'in medeniyet dâvamıza engel değil, bilâkis başlıca yardımcı olacağını anlar ve bu sebeple de İslâmî ilimleri ihmâl ve imha değil ihya etmek, İslâm ilahiyatını çağdaş felsefeyle yeniden kurmak sayesinde Avrupa medeniyetiyle Türk kültürünü daha kolay ve isabetli bir şekilde terkip eder, maneviyat buhranını önler ve medenî hamlemizi de kuvvetlendirirdik.

Meşrutiyet devrinde, henüz ilmî teşkilâtın kifayetsizliğine rağmen, tabiî bir kültür tekâmülü içinde İzmirli, Milaslı, Elmalılı, Ahmed Naim, Halim Sâbit, Yaltkaya ve Aksekili... gibi ciddî birtakım din âlimleri yetişmiş; İslâm ilimleri ve ilâhiyatı sahasında oldukça mühim bir hamle yapılmış ve hattâ yeni medeniyet ile İslâmiyetin telifi yoluna girilmiştir. Bugün Türkiye'nin İslâm dini ve medeniyeti hakkında tam bir cehalet içerisinde kalmış ve millî kültürün de bu kaynaklardan mahrum bir duruma düşürülmüş bulunması herhalde terakkiye delâlet edecek ve öğünülecek bir keyfiyet değildir. Bilâkis bunu belirtmekle ilmî ve manevî sukutu meydana koyan bir yolu tesbit etmiş oluyoruz. Bundan dolayıdır ki, bizim gibi, dini ve kültürü ile değil, sadece; medenî olmak sıfatıyla, Avrupalıların sahip bulundukları bu ilimlerden uzaklaşmış ve milletlerarası ilmî İslâm Kongreleri'ni de, hem Müslüman ve hem de me-

denî bir millet olarak vazifemizi yapamaz bir hale gelmiş bulunuyoruz.

Türkiye'de İslâmiyet aleyhtarı hava ve kültür sukutu öyle bir zihniyet bozukluğu ve iptidaî bir ruh hâleti yaratmıştır, ki üniversitelerde bile, yalnız din ilimleri değil, İslâm felsefesi, hukuku, sanatı... gibi mühim kürsülerin ihdası daha ciddî mukavemetlerle karşılaşmıştır. İlerilik vehim ve gafletiyle gösterilen bu mukavemetin, hakikatte, geriliğin bâriz bir delili olduğuna hükmedebilmek için de, Avrupaî ilim ve zihniyete sahip olmak şöyle dursun, normal muhakemeyi muhafaza etmek ve şaşkınlıktan kurtulmak kâfidir. Yalnız bu misâl bile Türkiye'nin ilim ve fikir bakımından nasıl bir derekeye düştüğünü, memlekette rehber olması gereken mensuplarının da, kifayetsizlik veya samimiyetsizlik yüzünden ne derece basit propagandaların esiri bulunduğunu ispat eder. Halbuki, İslâm sıfatı yanında bu ilimler millî tarih ve kültürün de esas kaynaklarını teşkil eder.

İlim ve kültür ihtiyacından başka islâmî bilgilerin âmelî faydaları bile kavranılamamıştır. Meselâ kültürümüzdeki mevkii, hukuk tarihimizdeki ehemmiyeti ihmâl edilse bile İslâm hukukuna göre halli gereken dâvalar ve tetkiki lüzumlu vesikalar için böyle bir tahsilin zarureti bedîhîdir. Bugün üniversitelerimiz Türk-İslâm hukuk tarihi bakımından tam bir cehalet içinde bulunmakta ve binaenaleyh Türk hâkimleri bu türlü meseleler karşısında ya âciz ve âtıl kalmakta veya kökü kesilmiş ve kifayetsiz müftülere koşmaktadır. Hakikatte Türk tefekkür ve kültürüne dâhil bulunan İslâm felsefesi, İslâm sanatı ve arkeolojisi de karanlıklar içinde kalmakta ve pratik ihtiyaçlar için gereken elemanlar bile bulunamamaktır. Asırlarca İslâm dünyasının siyaset ve kültür merkezi olmuş bulunan İstanbul'un durumunu da, diğer bir misâl olarak, zikretmekte fayda vardır.

Filhakika eğer İstanbul'un İslâm dünyasının bir kültür merkezi olarak devamına müsaade etsek ve inkişafına imkân hazırlasa idik, İmparatorluğun yıkılmasına rağmen, yine de Şarkın manevî liderliği bizde kalabilirdi. Böylece, bu sayede kültürel ve siyasî tesirlerimizi uzak diyarlara götürmek, elimizde bulunan İslâm medeniyeti hazinelerini neşretmek ve Müslüman münevverlerini İstanbul'a, Türkiye'ye bağlamak suretiyle büyük meblâğlara ve zengin döviz kaynaklarına kavuşmak mümkündü. Bu tarihî zengin mirasın, sadece, maddî manevî semerelerini Türkiye lehinde toplamanın herhalde gerilik değil ilerilik olduğunu kavramanın tek şartı da Avrupaî zihniyete sahip olmak ve "Devrim softalığından" kurtulmaktır. Bütün bu menfî gayretlere ve Şark milletlerinin medeniyette aldıkları mesafeye rağmen, başka bir mânâda ve isabetsiz olarak, kendimizi hâlâ Şarkın rehberi sanıyorsak bu, safdilâne bir teselliden başka bir şey değildir. Eğer bu iddiamız askerî kudretimize dayanıyorsa, bunun daha ziyade henüz tarihî hasletlerini kaybetmeyen ve bir kısım münevverler gibi, köksüz bir kültürün kurbanı olmayan Türk köylüsü sayesinde mümkün olduğunu anlamamız ve onu da bozmaktan sakınmamız gerekmektedir.

15. Millî Bünyenin Sarsılması

Din ve millî ananelere aleyhtar bir laiklik tatbikatının millî birlik ve bünyede husûle getirdiği sarsıntılara da temas etmek faydalıdır. Orta çağdaki kudreti bahis mevzuu olmasa bile, dinin bugün de içtimaî nizamı muhafazada, kültürel inkişafta ve millî birliği korumada en kuvvetli bir unsur olduğu münakaşadan müstağnidir. Hele bizim gibi millî kültürünü, edebiyatını, sanatını henüz modern metodlarla işleyip kitlelere mal edememiş, tarih şuûrunu kuvvetlendirememiş ve tam mânâsıyla millî birliğini

ikmâl edememiş bir memlekette kitleleri birbirine bağlamak, cemiyetin dağılmasını önlemek bakımından *din kadar kuvvetli bir bağ* mevcut değildir. Buna mukabil, bir taraftan din müessesesi sarsılmış ve mekteplerde okutulan kültür derslerinde de milliyet şuûru ve millî birlik bakımından, beyhude yere, dinin lüzumsuzluğu ve tesiri olmadığı ispata çalışılmıştır. Bu hatâ işlenirken de ilmî hakikatler ve milletlerin durumu bir tarafa, ırkan Türk olmayan birçok Müslümanların neden Türkiye'ye göçmekte oldukları, onları vatanlarından söken ve bize bağlayan kuvvetin mânâsı bir türlü düşünülmemişti.

Halbuki bu düşünce bizzat devam eden bu göçlerle de tekzibe uğruyordu. Gariptir ki, bu görüş ve siyaset taraftarlarından bir kısmı da ırkan Türk olmayan bu muhacirler veya onların evlâtları arasında bulunuyordu. *Tarih Türklük ve İslâmiyetin, şerefli mazilerinde birbirlerine ne kadar bağlı ve borçlu olduğuna şahadet eylediği gibi istikbalde de bunların birbirlerinden ayrılamayacaklarını, aksi takdirde Türk milletinin bekasının da tehlikeye gireceğini ifadede bir müşkülât yoktur. Bugün Türkiye'de göze çarpan ideolojik ve zümreci temayüller de millî birlikte çimento vazifesini gören dinin sarsılması neticesidir.*

Türk milletinin, tarihî hasletleri ve akl-ı selîmi sayesinde kendisinden kopmuş bu türlü münevverlere ve onların köksüz fikirlerine itibar etmediğini şükranla kaydetmeliyiz. Zira başlıca kuvvetimiz ve son tesellimiz de budur. Öyle olmasa idi bunca bâdire ve kasırgalardan sonra dağılmak ve yok olmak mümkün idi. Bunu söylerken, bu zorlamaların tamamıyla tesirsiz kaldığını ifade etmiş olmuyoruz. Bilâkis *milletlerin istikbalinde daima birinci derecede âmil münevverlerdir.* Milletimizin terakki yolunda kaydettiği ilerlemeler nasıl yapıcı münevverlerin eseri ise bugün karşılaştığımız ahlâkî ve mefkûrevî sarsıntı da bu köksüz münevverlerin tesiriyle olmuştur. Tarihte milletimizi mümtaz kılan, insanlık ve fazilet duyguları yerine, bugün bu yüz-

den, hiçbir devrede rastlanmayan bir maddî hırslar, ahlâkî zaaflar ve korkunç zabıta vakaları hüküm sümektedir. Bu durum bize içtimaî hastalıklarımızın menşeini göstermekte; dış (kanunî) müeyyedelerin iç (imân ve mefkûre) kuvveti yerine kaim olamayacağını da isbat etmektedir. Bir zamanlar Türk milletine bu manevî kıymetler yerine hayatın cazibelerini ve terakkiyi gösterenler, bir müddet sonra, onun dünya cennetinde yoksulluk, sefalet, hastalık ve nihayet jandarma ve tahsildarın baskısından başka bir şey bulamadığını fark etmeliydiler.

Böylece manevî buhranın en mühim belirtisi olarak münevverle halk veya daha doğrusu bizzat münevverler arasında husule gelen zihniyet farkına ve ideolojik zıddiyete işaret etmiş oluyoruz*. Milliyet ve insanlık duyguları gibi, bizzat demokrasinin de din düşmanlığı ile bağdaşması imkânsız iken bir kısım aydınlar, ya fikrî kifayetsizlik veya samimiyetsizlik (ideolojik sapıklık) dolayısıyla, hâlâ din aleyhtarı taktiklere baş vurmakta ve hürriyet dâvacısı rolünde bulunmaktadır. Bu davranış, hakikatte, memleketi sol bir diktatörlüğe sürüklemekten başka bir mânâya gelmez. Bu mücadele ve zorlamaların bir gün tahammül derecesini aşması ve millî vicdanı harekete geçirmesi de mümkündür. Dinsiz, hürriyet istiyorsa dine ve dindara tecavüzden ve hele ahlâkî olmayan taktiklere başvurmaktan sakınmalı ve laikliğin hakikî mânâsıyla tatbikini temine çalışmalıdır. Kifayetsizlik ve samimiyetsizlik eseri olarak bilhassa ileri derecede mesuliyete sahip münevverlerin tutulduğu bu hastalık bizi süratle Üniversite, Maarif ve Diyanet müesseselerinin ıslâhına ve mümkün mertebe kültür, ahlâk ve mefkûre birliğini korumaya icbar etmektedir. Fakat münevverleri parçalayan, çok defa da zihniyet farkları ve mefkûre zıddiyetleri değil bizzat mefkûresizlik-

* Bugün siyasî ve ideolojik husûmet cephelerinin açıkça meydana çıkması buhranın ne derece bir tehlike teşkil ettiğini göz önüne sermiştir.

tir. Öyle ki bazen küçük menfaat ve ihtiraslar bu yüksek münevverlerin, en bedihî hakikatler üzerinde bile, cidal ve tefrikaya düşmelerine sebep olmakta; bu da cidden endişe verici ve hattâ bazen insanlık haysiyetini kırıcı bir mahiyet almaktadır.

Türk İslâm mefkûresinin sarsılması dolayısıyla bu türlü münevverler arasında husûle gelen aşağılık duygusu onları çok defa Hıristiyanlığa değil İslâmiyet'e karşı bulundurmaktadır. Bu sebeple bazen Türk din adamları ve bizzat Diyanet Reisliği saygıdan uzaktır da Hıristiyan papaslar ve Papa hürmete şayandır. Bu aşağılık duygusu bazen de Hıristiyan âdet ve hurafelerini cazip kılmakta ve meselâ Noel'e sempati göstermekle Avrupalı olmak hevesini uyandırmaktadır. Bu ruh hâletinin bazen hıristiyanlığın üstünlüğüne dair bir temayül doğurduğu da vâkidir. Meselâ Hıristiyanlığın esas akîdeleri arasında *Teslis*'i ve İsa'nın, ilâhî hüviyeti hâiz olarak, çarmıha gerilmesini ilim ve akıl ile uzlaştırmak zor olduğu halde, Hıristiyan felsefesine kapılan bu münevverler bu dine ait bu Allah görüşünü onun *rahîm* sıfatı icabı ve insanlara yaklaşması tarzında benimsemekle hakikatte *kadir-i mutlak* sıfatının zedelendiğinin farkında değildirler. Halbuki İslâmiyet kendi Allah telâkkisi, Allah'ın bütün sıfatlan gibi kadir-i mutlak ve rahîm sıfatları arasında da tüm bir âhenge sahip olmakla hem ondan üstündür, hem de insan aklının en ileri bir felsefî esasını teşkil eder. Buna rağmen aşağılık duygusu, bazı münevverlerin ruhlarını ve muhakemelerini kaybetmeye âmil olmuştur. Bu ruhî perişanlık dolayısıyladır ki, İslâmiyet'in *temizlik* (taharet) hakkındaki hüküm ve teamüllerini, dinin teferruata karışması seklinde, dar ve kusurlu sanan bu zavallı münevverler, Hıristiyanlığın bütün Ortaçağlar boyunca bu müdahaleyi bizzat temizlik aleyhinde icra eylediğine dair tarihin garip tecellilerinden de gafildirler. Hattâ, yirminci asra rağmen *taharet*in (hu-

susî mânâsıyla) daha ziyade İslâmiyet sayesinde mümkün olduğunu kavrayabilmek için de sadece aşağılık duygusundan kurtulmak ve hür düşünceye sahip olmak kâfidir.

Bugünkü sarsıntılara ve aşağılık duygusunun yaygın tahribatına rağmen bu türlü hadiselerin yine de istisnaî sayılacağını ve yolunu şaşırmış münevverler; arasında dahi henüz Hıristiyanlığa doğru ciddî bir temayülün kaydedilmediğini, misyoner faaliyetlerinin iflâs eylediğini belirtmeliyiz. Bu durum yine de, şuûrda veya şuûr altında, İslâmiyet'in üstünlüğü ve millî gurur duygularının mevcudiyetini meydana koymaktadır. Bundan başka yeni nesilde, eskisinden daha fazla, dinî bir alâka ve millî bir benlik duygusu baş göstermiştir ki, demokratik inkişafla muvazi giden bu temayülün müsbet bir inkişafı da ancak ilim ve kültüre dayanan bir din tedrisatiyle mümkündür. *Marazî bir Avrupalılaşma arzusu ile İslâmî ve millî esaslardan uzaklaşma gayretlerinin hâricî itibarımız ve vekarımız üzerinde de menfî tesirler icra eylediğini görmemezlikten gelemeyiz.* Gerçekten hiç bir millete nasib olmayan bir tarihî miras ve millî hasletler sayesinde yine de dünyada büyük bir devlet rolüne sahip iken kültür ve medeniyet dâvamızın ilmî bir şekilde vaz edilmemesi ve inkişaftan uzak kalması dolayısıyla bu imtiyazlı durumumuzun da sarsıldığı bir realitedir. Bugünkü siyasî itibarımızın bu manevî mirasla takviye edilmesi suretiyle daha kuvvetli bir mevkiye ulaşmak ve *Garbın tâbiiyeti yerine,* onunla uzlaşmış olarak, *Şarkın efendiliğine yükselmek* imkânları yine de mevcuttur, ki bu hususlar başka bir yazımızın mevzuunu teşkil edecektir.

Durumun bu bedahatı karşısında, köksüz görüş ve propagandaların esaretinden kurtulamayan siyaset, matbuat ve üniversite mensubu bir kısım münevverlerin hâlâ din aleyhtarı bir laiklikten dem vurmalarına artık mantıkî bir imkân kalmamıştır. Akıl ve mantıka aykırı safsatalar ise sahibini umumî efkârda, sadece idrâkten mahrum ve

gülünç bir duruma düşürür. Bunların bu duruma düşmektense kanun çerçevesinde kalarak, doğrudan doğruya dinsizliklerini ilân ve müdafaa etmeleri şüphesiz daha dürüst, insanî ve haysiyetli bir hareket olur. İnkılâp ve ilerilik bahanesiyle din ve laikliğe aykırı tecavüzlerin bizzat anayasa ve inkılâbın esaslarını tahrip ettiği, din düşmanlığı ile demokrasinin bir arada bulunamayacağı mütearifesi evvelâ siyaset adamlarını, sonra da münevverleri millet ve hakikat huzurunda imtihana sevk eder. Aksi takdirde meşru olmayan din aleyhtarı bir siyaset, meşru olan din ve vicdan hürriyetini müdafaa politikasını harekete geçirecek ve ciddî fikir adamları ile halk kitlelerini bu cepheye bağlayacaktır. Buna rağmen, yine de durum bu minval üzere devam ederse memleketin komünizme doğru zorlandığını ifadede ne bir mübalağa ve ne de bir kehanet vardır*. Bunun memleketimizin kaderiyle alâkalı olduğu, sağ ve sol istikamette bir diktatörlüğe zemin hazırladığı şüphesizdir. Münevverler artık dinle mücadelenin beyhude olduğunu anlamalı ve Bolşeviklerin hâlâ devam eden şiddetli din aleyhtarı savaşların semere vermediğini görmelidir. Aradaki fark Rusya'da din düşmanlığının adı açıktır; dinin müdafaası yasaktır. Bizde bu irtica ve taassup bahanesiyle yapılır; din ve vicdan hürriyetinin ilmî bir müdafaası ise bir medenî cesaret meselesi haline gelmiştir. Laiklik hakkında yazdığımı; bu bahis ile din aleyhtarı tatbikatın zararlarını belirtmiş, Devrim softaları ve solcuların irtica ve gerilik mefhumlarını istismar edip terakki yolunu tıkamak istediklerini meydana koymuş oluyoruz. Bundan sonra medeniyet dâvamızın esas meselelerini, Üniversite ve Maarifi ele alırken Diyanet müessesesi üzerinde de duracak ve manevî kalkınmamızın temellerinden birini teşkil eden dinin teşkilâtlanması ve inkişafı hususlarını da izaha çalışacağız.

* Bugünkü buhran 6 yıl önce konan bir teşhisin isabetini göstermiştir. [Kitabın ilk basımının 1964'de yapıldığı dikkate alınmalıdır. Ötükenin Notu.]

Laiklik hakkında bütün bu yazdıklarımızı, burada madde halinde, hülâsa olarak ifadeye çalışalım:

1) Avrupa'da vücut bulan laiklik, din ve mezhepleraras kıtal ve mücadelelere, dindar ile dinsizler arasındaki çatışmalara nihayet vermek; insanları mütecaviz bir taassuptan fikir ve vicdan hürriyetine saygı gösteren bir zihniyete, kavuşturmak maksadıyla doğmuş ilmî, millî ve demokratik bir müessesedir;

2) Türk-İslâm dünyasında din ve mezhepleraras ciddî bir kıtal veya tehlikeli bir taassup ve fikrî tahakküm mevcut olmadığından ve bu şekilde gözüken hareketler de aslında siyâsî bir mahiyeti hâiz bulunduğundan, Türkiye'de laiklik dinî ve içtimaî zaruretlerin bir neticesi olarak doğmuş değildir;

3) Türkiye'nin geri kalması ve son devirlerde ilerleme vadisinde istenilen hızı alamaması mes'uliyeti, halkın cehalet ve taassubuna değil, aydınların kifayetsizliğine, ve medeniyet dâvamızı yanlış teşhisleri ve bu uğurda sakat teşebbüslerine aittir; bu hususta, hatalı olarak, taassup bir netice iken sebep sanılmıştır;

4) Türkiye'de laiklik tarih ve sosyolojiye aykırı bir Avrupalılaşma hareketine karşı tabiî bir şekilde mevcut olan bir mukavemeti kırmak maksadıyla meydana gelmiş; bu dinî ve millî mukavemet de, hatalı olarak, taassup adını almıştır;

5) Laiklik, bu isabetsiz görüş ve teşhis dolayısıyla, tamamıyla bu mefhuma aykırı olarak, din ve fikir hürriyetini ilga eden bir tatbikata vasıta olmuş; bu sebeple de millî, insanî ve demokratik hakları ihlâl eylemiştir;

6) Din aleyhtarı tatbikatla taassubun yıkılacağı iddiası muvaffakiyetsizliğe mahkûm olmuş, eskisinden daha şiddetli ve tehlikeli bir sol taassup da yaratılmıştır;

7) Dinin sarsılması ve irfandan mahrum bırakılması hem ilmî ve teknik ilerlemeye âmil olmamış, hem de

mânevî ilimlerde ve kültürde bugünkü sukut ve kısırlığı hazırlamıştır.

8) Millî birlik ve ideolojide sarsıntı olmuş; Türk gençliği iki düşman mefkûreye ayrılmak tehlikesine mâruz kalmıştır;

9) İçtimaî ve ahlâkî nizam zayıflamış, feragat, fedakârlık ve fazilet duyguları eski kudretini kaybetmiş, menfaat, maddî hırslar ve zabıta vak'aları artarak mânevî huzur bozulmuştur.

10) Millî gururun kırılmasına, aşağılık duygusunun doğmasına, tarihî şahsiyet ve vekarımızın sarsılmasına, bu yüzden de Şarkta mânevî nüfuzumuzun ve Garpte de itibarımızın azalmasına âmil olmuştur;

11) Menfî iddiaların aksine olarak bugün Türk milleti dünden fazla vicdan hürriyeti ve kalkınma hamlesi içinde, geri değil ileri ve hakikî inkılâba uygun bir yolda bulunmaktadır; fakat ilmî esaslardan mahrumiyet ve ahlâkî buhran maddî kalkınmayı da, cemiyeti de tehlikeye sokmuştur.

12) Din aleyhtarlığı ile hürriyet bir arada kaim olamayacağından bu tersine laik anlayış bizzat demokrasinin inkişafını da kösteklemektedir;

13) Eskiden siyasette olduğu gibi, bugün de, fikir ve mefkûre bakımından birbirine düşürülen memleket çocuklarını birleştirmenin tek yolu, ilmî ve millî ihtiyaca uygun olarak, eski anayasanın emreylediği vicdan hürriyetini hakikî mânâsında anlamak ve tatbik eylemektir;

14) Bu maksadın temini için Üniversite, Maarif ve Diyanet müesseselerinin ve bu sayede millî mefkûre birliğinin yeniden kurulması, aksi takdirde ikiye parçalanan münevverlerin bu mücadelesi sonunda memleketin sağ veya sol diktatörlüklerinden birine sürüklenmesi mukadderdir.

C. Ahlâk ve Mefkûre Kuvveti

Tarih, millet ve medeniyetlerin yükselmesi ve sukutunda türlü âmiller aramakla meşguldür. Lâkin bunlar arasında devlet adamları ve seçkinlerin ahlâk ve mefkûreleri kadar tesirli bir unsura rastlanmamıştır. Bugün, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının hüküm sürdüğü geniş ülkeleri en süratli vasıtalarla dahi dolaşmaya tahammül edemeyiz. Hele bu uzak diyarlara sevkedilen büyük orduları, bunların teşkilâtını hayal ettikçe ve çeşitli ırk, dil, din ve kültürlere mensup birçok milletleri, birbirleriyle boğuşmadan kurtarıp asırlarca barış, nizam ve medeniyet içerisinde yaşatan kudreti düşündükçe, kendimizi bir mucize karşısında hisseder veya sadece hayran kalırız.

Eğer, medeniyetimizin sadece âbideleri ve husûsiyle gök kubbeye meydan okuyan, insan ruhuna huzur ve ulvîlik bahşeden camileri hakkında derin ve şümûllü bir tefekküre dalarsak o kudretin kaynağını ve tarihî azametin sırlarını keşfeder oluruz. İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in: *"Allah'ın evi yanında kendime muhteşem bir saray yapmaktan hicap duyarım"* sözü bu ahlâk ve mefkûre kudretinin veciz bir ifadesidir. Hemen bütün Selçuklu ve Osmanlı Sultanları, hüküm sürdükleri geniş ülkelerde, bu mefkûrelerini medeniyet eserleriyle maddîleştirir ve sanat âbideleri halinde ifade ederlerken bu ruh ve feragatin tam bir mümessili olmuşlardı.

Gerçekten onlar Süleymaniye, Selimiye gibi iman mahsulleri ve kervansaray, hastahane gibi hayır âbideleri ile ülkelerini süsledikleri halde, kendileri için, bunlarla boy ölçüşen, tek bir saray inşa etmemişlerdir. Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun azametli tarihi boyunca, mütevazı bir Topkapı sarayına sığınması ile gönülleri teshir eden Bursa ve Edirne'nin bu kadar kesif sanat âbideleri arasında ciddî bir sarayın bize intikal etmemesinin esaslı bir sebebi vardır. İmparatorluk ancak son asrındadır ki, saray denilecek eserlere sahip olmuştur. Selçuklu sultanlarından, saray olarak bize kadar, Konya'da yalnız bir kerpiç duvarı intikal edebilmiştir. Halbuki onlar yolcular için Anadolu bozkırlarında inşa ettirdikleri ihtişamlı kervansaraylarla bize medenî kudret ve kabiliyetlerini ispat etmişlerdir. Hele bu müesseselerin medenî ve içtimaî teşkilâtı karşısında hayran olmamak mümkün değildir. Öyle ki, meselâ Aksaray civarındaki o muhteşem Sultan Hanı, Süleymaniye'nin Anadolu bozkırında sivil mimarî haline gelen âbidelerinden birini teşkil eder. Diğer Türk hükümdarları da Türkistan, İran, Irak, Suriye ve Mısır'da sayısız mimarî âbideleri arasında ciddi bir saray bırakmamakla bu feragat ve ideale bağlı bulunduklarını ispat etmişlerdir.

Böylece Türk iman ve mefkûresinin birinci derecede mümessilleri olan o büyük Türk sultanları yalnız "Allah'ın evi yanında" değil kulların evi kervansaray ve hastahane gibi laik eserler karşısında bile kendilerine ihtişamlı saraylar inşa etmemek fazilet ve feragatine dair de ebedî örnekler vermişlerdir. Endülüs'te, Elhamra sarayı, Hindistan'da Tâc-Mahal türbesi gibi şahıslara ait âbideler bu feragat an'anesinin ne derece Türklere mahsus olduğunu meydana koyar. Sultanları böyle olan eski Türk cemiyetinin diğer devlet adamları, seçkin ve zenginlerinin de öyle bir ruha sahip olacağı tabiîdir. Nitekim eski Arap ve Acem tarihçileri, diğer İslâm memleketlerinde zenginler servetlerini ken-

di zevk ve safaları için harcadığı halde, Türklerin mallarını din ve hayır uğrunda sarfetmekte birbirleriyle yarış halinde bulunduklarını ifadede müttefiktirler. Zaten bütün İslâm ülkelerinde mevcut bulunan dinî, içtimaî ve hayrî müessese ve âbidelerin kahir ekseriyetinin Türklere ait bulunması da bu hususu ispat etmektedir. Türklerin hayır ve insanlık duygu ve faaliyetlerine karşı Avrupalı seyyahların eserleri ise baştanbaşa medhiyelerle doludur. Selçuklu Emîri Karatay'ın, Kayseri havalisinde, yolcular için inşa ettirdiği muazzam kervansarayı, kendisinde bir gurur uyandırır endişesiyle, seyretmekten sakınması da yüksek insanî duygulara dair kayda şayan bir hâdisedir.

Bugün devletlerin müşkülâtla ifaya çalıştıkları hemen bütün âmme hizmetleri hep Türklerin hayır ve tesanüt duygularının tezahürü sayesinde görülmüş; bütün cami, medrese, mektep, hastahane, kervansaray, imaret, zaviye, yol, köprü gibi tesisler, sanki tek bir irade ve plana göre, hep şahısların hayır ve sevap düşüncelerinin eseri olarak vücuda gelmişti. İşte eski Türk cemiyetine huzur ve âhengi sağlayan ve daha sonra da, milletlerin gönüllerini kazanarak ona cihan hâkimiyetini temin eden kudretin kaynağı bu iman ve mefkûre idi. Bu son ifadede bir mübalâğa ihtimalini düşünenlere yalnız tarihin muhakemesinden çıkacak neticeleri değil, bizzat eski devirlere mensup yabancı müelliflere ait fikirleri göstermek mümkündür.

Türk devlet ve din adamları, seçkin ve zenginleri bu yüksek insanî vasıflara sahip olduktan sonra büyüklere saygı an'anesinin neden millî hasletlerimiz arasında bu kadar büyük bir mevki aldığını daha kolay anlarız. Padişahların yedi evliya kudretinde olduğuna dair bir halk inanışının bir sebebi bu ise öteki sebebi de Türklerin tâ eski çağlardan beri, devleti *mukaddes* tanımaları idi. Nitekim Orhun kitabeleri Türk hakanlarının milletine ve milletin de onlara ve devlete karşı besledikleri yüksek duyguları

ifade ederken dünya tarihinde dahi emsali bulunmayan bir ruhun mevcudiyetini de meydana koyar. Öyle ki, Osmanlı tarihi bunu din ve devlet, mülk (vatan) ve millet gibi Türk mefkûresinin dört kudsî unsuru halinde ifade eder. Bu sebeple millî vicdan devlet ve milletin mümessillerine hakaret ve tecavüze müsamaha edemez ve böyle bir hadiseyi de uğursuz ve memleketin istikbali için de tehlikeli sayar. Milletimiz, her türlü manevî tahribe rağmen, hâlâ bu tarihî hasletlerini muhafaza ederken her türlü insanî değerlerden mahrum kalmış bir kısım sözde münevverler birtakım safsatalarla barbarlığı medeniyet ve geriliği ilerilik göstererek millî mefkûreyi yıkmakta; devletinin dünkü mümessillerini maddî-mânevî bir ıztırap içinde görmekten zevk almakta ve böylece de Türk milletini birbirine düşman iki safa ayırmakta; hattâ açıktan Türk devletini ve millî iradeyi tahrip etmek cüretini göstermektedir.

Bu umumî maneviyat buhranının kurbanı sadece bu bir avuç solcu münevver de değildir. Millî mefkûre ve mukaddesatımızla birlikte doğruluk, insanlık, tevazu ve feragat duyguları da sarsılmakta; aklın rehberliği de kifayet etmekte ve hattâ hasis düşünce ve hesaplar aklın icabı sayılmaktadır. Halbuki bu materyalist davranış etrafında mukabele ve mukavemetini arttırmakta ve insanları sevgi ve dostluk muhitinden uzaklaştırarak yalnızlık girdabına atmaktadır. Manevî değerlerden mahrumiyetle maddî gelişmenin de mümkün olamayacağı; tesadüfen olsa bile, bunun her an bir tehlike ile karşılaşacağı artık bir ilim mevzuu olmaktan çıkmış ve ıstıraplı hadiseler bütün milleti tecrübe ile bu hakikata ulaştırmıştır. Geçirmekte olduğumuz ıstırapların, bir tesadüfün eseri değil, içine düştüğümüz derin bir maneviyat buhranının tabiî bir neticesi olduğunu kavramaz ve buna göre tedbir almazsak bundan sonra kurtulmamız bir şansla da kabil olamaz.

Sadece ilim değil, acı tecrübeler de, bize kültür, ahlâk ve mefkûre bakımından sağlam bir münevver kitleye ne derece muhtaç olduğumuzu meydana koymuştur. Yine tarih, az fakat sağlam bir seçkin zümre ile bir milleti yükseltmek mümkün olduğu halde sayıca kalabalık, fakat kifayetsiz ve şaşkın bir münevver kitlenin de o derece inhitat ve sukuta sebep teşkil eylediğini göstermektedir. Bu nazik mesele kavranmış olursa mektep ve üniversitelerin çoğalmasına değil kalitelerinin yükseltilmesine çalışmanın zarureti anlaşılır. Yarım asırdan beri bütün mesuliyet maarif ve üniversite üzerinde toplandığı halde Türkiye bu meseleyi bir türlü anlayamadı ve bu sebeple de gittikçe artan bir buhrana sürüklendi.

Geçen sefer "Muvaffak Olamayan İnkılâp" adlı makalemizle bu duruma işaret edilmek istenmiştir. İlim, ahlâk ve mefkûre bakımından millete rehber olması gereken üniversitenin manen ne kadar perişan olduğu bütün milletçe müşahede edildikten ve maarif teşkilâtının mutlak bir acz içinde bulunduğu anlaşıldıktan sonra hastalık teşhis edilmiştir. Artık ilmin tedaviye kaadir olacağından tereddüde lüzum yoktur. Yalnız hastalıkta yetişen ve tedavi halinde muvakkat hararet ve buhran doğurması mümkün olan mikropların faaliyetlerinden korkmayalım. Nitekim köy enstitüleri etrafında koparılan yaygara da böyle bir yaranın iltihaplanmasından başka bir şey değildir. Türkiye'de millî irade mevcut oldukça bütün bu solcu çırpınmaların iflâsa mahkûm bulunduğunu izah edeceğiz. Türk milleti yaşamak azmindedir ve kendisini ifsat etmek isteyen kuvvetlerden gafil değildir.

D. Millî Varlık ve Tarih Şuûru

Tarihine ve onun şuûruna sahip olmayan millet, hafızasını kaybetmiş bir kimse gibi, düşünülemez. İnsanlar, ferd ve cemiyet olarak atalarına ve onların hayat hikâyeleri ve hâtıralarına sevgi, saygı ve tazim duyguları ile bağlıdırlar. Zira herkes ecdadın maddî manevî mirası eseri olduğunu bilir ve varlığının hikmeti sayar. Bu tabiî ve insanî duygu dolayısıyladır, ki ilk kavimler cedlerini takdise kadar varmış ve bundan *Atalar kült'ü* doğmuştur. Bu duygu nihayet bütün varlıkların menşei olan Allah'a kadar yükselmiş ve dinler meydana çıkmıştır. Yazıya henüz sahip olmamış iptidaî kavimler veya tahsil görmemiş halk kitleleri bu beşerî tarih ihtiyacını hafızalarda yaşayan ve sözlü olarak babadan evlâda intikal eden rivayetler, efsâneler, hikâyeler, menkıbeler ve destanlar ile tatmin eder. Ataların hayatına ve kahramanların harikuladeliklerine aid hikâye ve rivayetler büyür ve yayılırsa destan hâline gelir işte o zaman artık cemiyet teşekkül etmiştir. Mâşerî vicdanın malı olan destan bir san'atkâr tarafından nesir veya nazım hâline getirilince artık cemiyet ve onun şuûru meydana çıkmıştır.

Bu suretle millet canlı bir uzviyet hâlinde teşekkül edince tarih ilmi başlar ve gerçekleri değiştiren sözlü rivayetlerin yerini alır. Bu sebepledir ki, *"Efsânede tarih ve tarihte efsâne vardır"* sözü hikmet olur. Bununla beraber destanlar bir milletin kadîm hayatını, düşünce ve inançlarını, içtimaî psikolojisini meydana koymak bakımlarından çok mühim kaynak teşkil ettiği gibi dar mânâsı ile bizzat tarihi de aydınlatmağa yarar. Beşeriyetin hafızası olan tarih, devlet adamları, mütefekkir ve aydınlar için hayatî ehemmiye-

ti hâiz bir bilgi koludur. Bu sebepledir ki İslâm medeniyet dünyasında hükümdarlara ve yüksek tabakaya mahsus bir ilim sayılır; halk kitleleri de bu ihtiyacı, eskisi gibi, daha ziyâde efsâne, menkıbe, hikâye ve destanlarla karşılardı.

Târih, böylece yalnız atalara ve onların manevî mîrâsına bağlılık gibi insanî duyguları değil beşerin tecrübeleri olarak da büyük bir cazibeye sahiptir. Milletlerin teşekkülü ve vatan şuûrunun yükselmesi de tarihe bağlıdır. Zira bir milletin tarihî ve destanî hayat ve macerası da onun yaşadığı topraklar üzerinde cereyan eder. Ataların mezar ve türbeleri, bunlar etrafında teşekkül eden efsâneler, menkıbeler, hikâyeler, destanlar ve yazılan tarihler bu toprak parçalarını ziyâretgâh hâline getirir; bu suretle yurdun her tarafı kudsîleşir ve bu suretle millî vicdanla canlanan ve rûh kazanan yurt vatan hâline gelmiş; insanla toprak artık birbiri ile kaynaşmıştır. Medeniyet seviyesi ilerledikçe milletler tarihî hâtıraları, millî kültür ve manevî mirası, edebiyat ve san'atları, destan ve halk hikâyelerini, dil, din, ahlâk ve mefkûresini, hukuk, örf ve an'anelerini, en değerli ecdâd yadigârı olarak, yeni şart ve metodlara göre işlemek suretiyle bu hazîneleri millî yükseliş uğrunda kullanır; tarihî mazi ve istikbali bağlarlar.

Türk milleti azamet devirlerinde atalara ve onların millî kültür, mefkûre ve hasletlerine, kudsî bir emânet olarak, bağlanarak nasıl *"Nizâm-ı âlem"* dâvasına ve cihan hâkimiyeti mefkûresine yükselmiş ise inhitat devirlerinde de sayısız düşmanlara karşı öylece bu manevî kudreti sayesinde toprakları şehîdlerin kanı ile yoğurmuş; tarihi şan ve şeref destanlarını tekrarlayarak yaşama hakkını kazanmış; Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale'yi ve İstiklâl savaşı zaferini kazanan bir nesil bırakmadan ve Türkiye anavatanını kurtarmadan sahneden çekilmemiştir. Türkler saadet ve felâket devirlerinde, kudret ve mukavemetlerini daima millî kültür, mefkûre ve dinlerinden aldıklarına tarihî tec-

rübelerle şahid olduğu halde Türkiye'de bu değerlerin geri kalmamıza sebep olduğu, bunlardan kurtulmadıkça ilerleyemeyeceğimiz iddia olunmuştur. Avrupalı olmak hevesi ile milletimiz ilmî, millî ve insanî esaslara karşı, tarihe, medeniyetlerin gelişmesine ve sosyal kanunlara aykırı olarak tersine zorlanmıştır.

Türklüğü yükselten ve yaşatan kültür mirasımız, tarihimiz, edebiyatımız, san'atlarımız, din ve mukaddesatımız, bütün manevî değerlerimiz ve hattâ dilimiz "ilericilik" veya "devrimcilik" nâmına tahrip edilmiş; atalarımız ve onlardan gelen bütün medeniyet mirasımız istihza, tezyif ve tahkire uğramış; bu daimî tecâvüz ve propagandalarla milletin kökleri ve vatanın mukaddesatı sökülmeye ve yok edilmeye çalışılmıştır. Halk arasında tarih ve vatan şuûrunun başlıca kaynaklarını teşkil eden millî kahramanların ve evliyanın türbe ve mezarları irtica merkezleri olarak gösterilmiş ve "ölülerden medet umulmaz" iddiası ile yasak edilmiş; bunlar etrafında teşekkül eden tarihî hâtıralar, menkıbeler ve hikâyeler yok olmuş; bunları saran kudsiyet duyguları, vakıf sureti ile asırlarca devam eden daimî Kur'ân okuyucuları ve türbedarları, türbelerin bitişiğinde kurulan ve kitapları ile de birer kültür merkezi olan zaviye(tekke)ler söndürülmüş; bu medeniyet ve san'at eserleri, ıssızlaştırıldıktan ve söndürüldükten sonra da, harâbiye ve nisyâna bırakılmış; bazıları bizzat yıktırılmış; şehirlerin açılması, park ve arsa yapılması sebebi ile sayısız tarihî mezarlıkta, mezar taşları üzerinde bulunan tarihî kitabeler yok edilmiştir. Ecdâd yadigârlarına ve eski eserlere saygı ve tazim duyguları ile asırlarca bağlı kaldığını kaynakların yazdığı bir milletin bugün bu hisleri de sarsılmıştır. Garip tir, ki bu toprakların tapu senetleri olan bu eserler madde ve mânâsı ile sökülür ve milletin kökleri kazınırken, şimdi her tarafla Yunan ve hıristiyan harabeleri, ziyâretgâhları ve uydurma kudsî makamları, efsâneleri meydana çıkarılmak-

la; Türkiye arkeolojik bir yarış sahası hâline gelip tarihi, menkıbeleri ve binaları ile sönen Türk âbide ve ziyâretgâhları her gün yeni çıkarılan yabancı harabelerle ezilmekte, buna mukabil Yunanlılar hudutları dahilinde tek bir Türk âbidesi, hâtırası ve camii bırakmamak azmi içinde bulunmakta; Türk vatanının manevî tapu senetleri kaybedilmekte ve ferağ muameleleri yapılmakta; milletimiz adetâ bu ülkede kökleri kazınmış ve bağları kopmuş bir kiracı veya misafir durumuna düşmektedir.

Bu durum tarihimizi, kültür mirasımızı, ideallerimizi ve bizi var eden ve yükselten bütün manevî değer ve hasletlerimizi kaybettikten sonra Türklükten de istifa eylediğimiz mânâsına gelir. Fakat daha garibi asırlarca kahir düşmanlara karşı mevcudiyeti için kanını akıtan bir Türk milleti, şimdi yalnız hüviyetini değiştirmekle; hattâ teslim ve esir olmakla kalmıyor; bir kaç nesil içinde dağılıp yığın hâline gelirken veya ciddi bir sebep yok iken, kurtuluş ve yükseliş imkânlarına sahip bulunurken intihar yolunu tutmuş demektir. Fakat düşmanlarına karşı maddî-manevî varlığını muhafaza eden sıhhatli bir milletin intihara rızâ göstermesi tabiat kanununa aykırı olduğu gibi ecdadın varlığımız uğrunda asırlarca giriştiği insan takati üstündeki fedâkârlıklara akılsızca acımak ve felâket devirlerinde niçin teslim olmadığımızı sormak gerekir. Ama ferdler gibi milletler de canlı bir uzviyet olarak yaşamak azmindedir ve bu onun hakkıdır. O halde tabiî, millî ve insanî duygulara saygılı, ilmî hakikatlere ve hayat kanunlarına bağlı kalmağa mecburuz.

Avrupalı olmak hevesi ile girişilen, hep "ilericilik" hesabına yapıldığı iddia olunan bu "devrimcilik" hareketlerinin tarih, dil, edebiyat ve bütün san'at ve kültür unsurlarını tahrip etmesi, ilmî ve millî gayelere göre kurulmayan tahsil ve terbiye müesseselerinin de bu havaya uygun bulunması artık Türkiye'de fikir ve san'at kısırlığı ve anarşisi yaratması, hattâ maddî buhranların patlak vermesi mukadder idi.

E. Osmanlı "Nizâm-ı Âlem" Dâvası ve Bugünkü Sukut

Atalarımız millî mefkûre ile İslâm'ı kaynaştırdıkça tarihte görülmemiş bir kudret ve hayatiyet kazanmışlardı. Adalet ve insanlık duygularına dayanan bu mefkûre, cihan hâkimiyeti dâvası halinde yükselmiş, Osmanlı devrinde en mükemmel dereceye erişmişti. Üç kıt'ada ve eski medeniyet ülkelerinde kurulan imparatorlukta bu hâkimiyet "*Nizâm-ı âlem*" adını alıyor; milletin ve devletin mevcudiyeti hikmetini teşkil ediyordu. Bu sebeple bu mefkûre ile birlikte devlet mukaddes idi. Uğrunda hayat, evlât ve herşeyin feda edilmesi gerekirdi. Tarihimizi dolduran kahramanlık destanları, milletimize mahsus olan kanun ve nizâm şuûru bu inancın tabiî bir neticesi idi.

Osmanlıların yücelttiği cihan hâkimiyeti mefkûresi, imparatorluğun geniş hudutları içinde yaşayan bütün ırk, millet, din, mezhep ve kültürlere hak ve hürriyet bahşederek dünyaya bir "Nizâm-ı âlem" örneği getirmişti. Zira bu Türk nizâmı bütün eski imparatorluklardan farklı ve üstün olarak hiç bir millet, sınıf, zümre ve bizzat hanedana imtiyaz tanımıyor ve menfaat getirmiyordu. Nitekim Tanzimat'a kadar hanedanın ve pâdişâhların da hususî mülkü yoktu ve her şey devlete ait (mîrî) idi. Devlet bütün millet ve sınıflara adalet, içtimaî âhenk ve insanlık duyguları getiriyor; barış, nizâm ve huzurun vasıtası oluyordu. Bu hüviyeti ile Osmanlı cihan hâkimiyeti veya Nizâm-ı âlem dâvası yer yüzünde ilâhî nizâm ve adaletin gerçekleşmesinden

başka bir şey değildi. Mevlâna Celâleddin, Yunus Emre ile en yüksek mânâ kazanan ve tarikatlere hâkim olan insanlık ideali, imparatorluğun manevî temeli olmuş ve onun cihan-şümûl kudret ve hayatiyetini sağlamıştı. Türklerin, Hazret-i Peygamberin hadîsleri, evliyanın keşif ve kerametleri ile tebcil edilmesi daima bu ideali kuvvetlendirmiştir. Hattâ büyük velî Ak-Şemseddin *"Beldetün tayyibetün"* âyetinin, 857 (1453) tarihi ile, İstanbul fethini gösterdiğini Fâtih Sultan Mehmed'e müjdelemekle bu tebcilin Kur'ân, yâni ilâhi emrin icabı bulunduğunu meydana koymuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, şeriata ve kendi kanunlarına dayanan bir milletler camiası olup kuvvetini Türk-İslâm mefkûresinden alıyor; adalet, insanlık ve barış onun "Nizâm-ı âlem" dâvasının esasını teşkil ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu, bugün beşeriyete sulh getirmek isteyen, fakat materyalist dünyada bir türlü müessir olamayan Birleşmiş Milletler ideal ve teşkilâtından daha üstün ve gerçek bir siyasî ve içtimaî nizâmı temsil ediyordu. İçtimaî adaletten uzak kalmış Hilâfet ve Selçuklu imparatorlukları da onunla kıyaslanamaz ve tarihte misline rastlanamaz. İmparatorluğun bu yüksek vasıfları artık ilim âlemince kabul edilmiştir. Bununla beraber Osmanlı, cihad ve "Nizâm-ı âlem" dâvasını anlayamayan ve taassuptan kurtulamayanlara, hâlâ bu cihan-şümûl devleti ve nizâmını barbarlık sayanlara rastlanmaktadır. Fakat asıl garibi bu iftiraların Türk aydın ve siyasîleri arasında revaç bulmasıdır. Gerçekten kültür ve mefkûre kaynaklarının kurutulması neticesinde millî ruh ve şuûrdan mahrum cüceler, yücelere saldırmaya yeltenmiş, en muhteşem tarihe ve ecdada karşı nankörlük ve terbiyesizlikler mubah sayılmıştır. Çok çeşitli isnat ve propagandaların başlıcasını tarih ve medeniyetimizin inkârı, Osmanlı devrinin kan, ateş ve tahripten ibaret olduğu ve ulu hakanların kendi keyifleri ve cihangirlik ihtirasları uğrunda Türk milletini, asırlarca diyar-diyar koşturup harcaması iddiaları teşkil eder.

Osmanlı tarihi, medeniyeti, nizâm ve mefkûresine karşı girişilen bu menfî izah ilmî bir araştırmaya dayanmadığı için; hem bir cüretkârlıktır; hem de millî ve insanî duygulara aykırı olmakla da manevî bir sukuta delâlet eder.

Gerçekten ilk hatâ İslâm ve Osmanlı cihadı ve fütuhatının daimî istilâ ve taarruz sanılmasıdır. Halbuki cihad ancak düşmanın tecavüze geçtiği ve tehlike teşkil ettiği zaman müslümanlara farz kılınmıştır. Bu münasebetle Türklerin Anadolu'ya gelişi ile haçlı taarruzlarının insan seli halinde asırlarca devam ettiğini, bir ölüm-kalım mücadelesi geçiren ecdadın bu toprakları milyonlarca şehid vererek, kanları ile suladığını unutmamak lâzımdır. Gerçekten bu memleketin her köşesi millî kahramanların, evliyanın ve şehidlerin mezarları ve türbeleriyle kudsîleşmiş; bunlar menkıbeleri ve hatıraları ile düne kadar asırlar boyunca millî vicdanda yaşatılmış fakat bu gün maalesef millî ruh ve şuûrun çökertilmesi ile bunların yerini, sahte veya doğru diriltilmiş Yunan ve Hıristiyan ziyaretgâhları almaya başlamakta; kudsîyeti giderilen vatan da topraklaşmaktadır.

Osmanlılar taze bir kudret halinde tarih sahnesine çıkarken de azgın Haçlı istilâlarının ardı-arkası kesilmemiş; fakat, Selçuklu devrinden farklı olarak, düşman bu sefer daima perişan olmuş; Türk fetihleri de bu zaferlerin ve müdafaa zaruretinin tabiî bir neticesi olarak yayılmıştır. Tuna kıyılarında hudut kumandanı olan Türk Gazisi Mihaloğlu Ali bey bu sonu gelmeyen haçlı istilâları karşısında millî efkâr ve endişelere XV. asırda, şu beyit ile, tam tercüman olmuştur:

Eğer def olmazsa bu beliyye
Ne İznik kala, ne Konstantiniyye

Yâni, haçlı taarruzları durdurulmazsa yalnız İstanbul'da değil, İznik'te ve Anadolu'da da yaşamamız mümkün olmayacaktır. Cihan pâdişâhı Kanunî Mohaç zaferini

müteakip İstanbul'a koşan bir çok Avrupa elçilerini kabulde şöyle diyordu: *"Hıristiyan devletler ecdadımın üzerine daima bulutlar yığıyor; fakat bunlardan yağmur düşmüyordu. Eğer onlar sebep olmasa idi ne bu sefere ve ne de bu kadar kan dökülmesine lüzum kalmazdı."* Bu ifade ile Hakan Haçlıların daimî taarruz ve Türklerin de müdafaada olduğunu ve mes'uliyetin bizde bulunmadığını belirtiyordu.

Bizans tarihçisi Dukas'ın II. Murad Gâzi'nin zaferleri ve İstanbul muhasarası hakkında müşahade ve muhakemesi çok isabetlidir: *"Düşmanlar sulha saygı gösterdikçe Murad savaşa ve fenalığa iltifat etmeyen bir pâdişâh idi. Muahedeleri bozan Haçlıları her defasında perişan etmekle, her halde, Allah ona yüce ahlâkının mükâfatını veriyordu"* der. Bu tarihî hâdise ve kayıdlar sayısız misallerden bir kaçını teşkil eder ve ulu hakanların kendi keyif ve azamet duyguları için fütuhat yapmadıklarını gösterir. Esasen *Osmanlı padişahları büyük devlet erkânı (Divân-ı Hümâyûn) ve ulemânın iştiraki olmaksızın mühim bir karar vermezlerdi.*

Böyle bir zamanda, *"Padişahım, bu bir emr-i azîmdir. Ferman buyurulsun ve Divân toplanıp müzâkere olunsun"* diyorlardı. III. Selim erkâna, *"Allah aşkına devlet elden gidiyor; siz de bu devlette hissemendsiniz"* diye hitap ediyor ve Osmanlı divân müşavere an'anesine bağlı bulunuyordu. Devletin kaderi ile alakalı olduğu halde Yavuz Sultan Selim gibi bir padişah Çaldıran ve Mısır seferleri için ulemanın gerekli fetvasını ancak uzun ve ince müzakerelerden sonra alabilmişti. Venediklilerin tecâvüzlerine rağmen Kıbrıs seferi de meşrûiyeti sâbit olunca yapılmıştır.

İslâm ve Hıristiyan iki din ve medeniyet veya iki dünya nizâmı arasında sekiz asır süren mücadele cihan padişahı Kanunî devrinde nihaî bir hesaplaşma mahiyetini alıyordu. Muhteşem Süleyman orduları ile karadan Orta Avrupa'ya ve Almanya içlerine doğru ilerlerken Akdeniz'e hâkim Türk donanmaları da sahillerden hıristiyan dünyasını bir

kıskaç içine alıyor; Haçlı taarruz merkezlerini susturmak istiyordu. Arapların XI. asırda bu denizde kaybettikleri hâkimiyet XVI. asırda Türklerin eline geçince Frenkler şimdi okyanuslarda üstünlüğü muhafazaya çalışıyorlardı. Osmanlılar Basra Körfezinde ve Kızıldeniz'de üsler kurarak cihadı Hint Okyanusu'nda ve Uzak-Şark sularında da yürütmek istiyorlardı. Fakat iç denizler dışında girişilen teşebbüsler başarılamamış, Avrupalıların bir kaç asırlık denizciliği Okyanuslarda hâkim kalmıştır. Nitekim Osmanlı mütefekkirleri, XVI. ve XVII. asırlarda, Türk-İslâm dünyasının arkadan sarılmakta olduğunu, bunun siyasî ve iktisadî tehlikelerini görmüşler; padişah-ı âlempenah efendimizin tedbir alması lüzumunu belirtmişlerdir. Lâkin ne Süveyş ve Don-Volga kanalını açma teşebbüsleri başarılabilmiş; ne de Akdeniz artık bir Türk gölü kalabilmiştir.

Bununla beraber Kanunî'ye gelen Alman imparatorunun elçisi Busbecq iki dünyaya ait kuvvetleri mukayese ederken nihaî zaferin Türklerde olacağı hükmünü verir ve bu neticeyi düşündükçe titrediğini de belirtir. Fakat İslâm medeniyeti son sözünü söylemiş, ondan aldığı aşılarla bir Avrupa medeniyeti yükselmeye başlamış; Osmanlılar dışında diğer Türk ve müslüman milletleri de zaten derin bir uykuya dalmıştı. Mezhep ayrılığı ve taassubu ile İran'a hâkim Şiî Safevîler de Osmanlılara daima çelme takarak onların nihaî zaferlerine engel oluyorlardı. Böylece Osmanlı imparatorluğu yalnız kalmış ve XVII. asırda husûle gelen kuvvet muvazenesi, müteakip asırlarda artık Türklerin aleyhine bozulmuştur.

Osmanlı Nizâm-ı âlem dâvası, nazariyat ve tatbikatı ve insanlığın hayran olduğu bu hüviyeti ile bir çok halkları cezbettiği ve asırlarca süren hayatiyeti de buradan geldiği tarihî bir hakikattir. Bununla beraber, bu kısa izahat, ulu hakanların, kendi keyif ve cihangirlik gururları uğrunda Türk milletini diyâr-diyâr cephelere sürdükleri iddialarının bir

ciddiyeti olmadığını göstermeye kâfidir. Onlar yalnız yüksek tabakanın ve ulemanın değil bütün Türk-İslâm âleminin düşünce ve duygularına tercüman olmuşlardı. Çünkü mefkûreleri millî, İslâmî ve insanî idi. Nitekim askerler ve halk kitleleri arasında yaygın bulunan *"Kızıl elma"* ideali de bunu isbat eder. Zaten Osmanlı padişahları, müslüman ve hıristiyan, bütün çağdaş hükümdarlardan farklı olarak, kendi Nizâm-ı âlem kanun ve müesseselerine dayanarak saltanat sürüyor; bu suretle de millî mefkûre ve irâdeyi temsil ediyorlardı. İhtiyar yaşlarında cihada çıkamayan Kanunî Zigetvar seferini umumî efkârın baskısı ile yapmaya mecbur kalmış ve ordugâhta hayata veda etmişti. Ulu hakanlar millî, İslâmî ve insanî mefkûrenin başı olduğu için millet vicdanında "Yedi Evliya" kudretinde mevki almışlardı. Bu tarihî durumu, Marksistler bile keyfî idare ve cihangirlik arzuları ile izah edemez. Osmanlı sultanları arasında II. Mahmud ve II. Abdülhamid mutlakiyetin temsilcisi olmuşlardır. Fakat şartların ağırlığı ve çöküntü göz önüne getirilince görülür ki onlar mutlak idareleri sayesinde millet ve devletin bekasını sağlamaya imkân bulmuşlardı. Sultan Abdülhamid'in otuz üç yıl muhafaza ettiği imparatorluğun İttihatçılar idaresinde dokuz senede yok olması karşısında tarih âdil, fakat acı hükmünü vermiş; safsatalar iflâs etmiştir.

Millî şuûr ve insanlık haysiyetini kaybetmiş cüceler yüce atalarımıza ve şanlı tarihimize küstahlıkta bulundukça Türkiye'nin utanç verici buhranlara düşmesi mukadder idi ve devam ettikçe de kurtulması imkânsızdır. Unutmayalım ki, Türk milleti henüz tarihî hasletlerini kaybetmemiş; asırlarca kullanılan *"aslını inkâr eden haramzadedir"* atasözü de canlılığını muhafaza etmiştir. Türkiye elbette ilmî tarih tenkitleri ile yükselecek, fakat bir avuç haramzadenin millî vicdanı incitmesine ve yeni nesilleri ifsad etmesine müsamaha olunmayacaktır.

F. "Devlet-i Ebed Müddet"

Osmanlı İmparatorluğu millî, İslâmi ve insanî ideallerin öyle hârikulade bir terkibidir ki, Türk mütefekkirleri ve milleti asırlarca onun kuruluş; yükseliş ve devamlılığını bir mucize saymış ve bu ihtişamlı yapının mukaddes temellere dayandığına inanılmıştır. Nitekim, XVII. asır bir inhitat devri olduğu halde, Koçi Bey: "*Bu devlet-i Âl-i Osman öyle bir devlet-i azîmedir ki, bütün din ve devlet düşmanları yekdil* (birlik) *olup hucûm etseler biemrillah cümlesine cevap vermek âsân* (kolay) *dır*" diyebiliyordu. Bu asırda imparatorluğun azametini, medeniyetini ve kıt'alar üzerinde mevcut nizâmını canlı bir tablo hâlinde tasvir eden büyük seyyah Evliya Çelebi ile hayranlıklarını yazan Avrupalı elçilerin ve seyyahların müşahadeleri de Koçi Bey'in tercüman olduğu bu millî görüşte hiç bir mübalâğa bulunmadığını gösterir.

Bu sebepledir ki, Türk milleti ve mütefekkirleri "*Nizâm-ı âlem*" dâvasının bu tek temsilcisinin kudsiyetine ve bir "*Devlet-i ebed müddet*" olduğuna asırlar boyunca inanmışlardı. Bu inanç bir temenni ve duadan ibaret değil idi. Nitekim Osmanlı tarihçileri İbn Haldun'un, her varlık gibi, devletlerin de doğuş, yükseliş ve nihayet inkırazlarının mukadder olduğuna dair nazariyesine bağlı bulundukları halde Osmanlı İmparatorluğu'nun bunun dışında kaldığından ve bir istisna teşkil ettiğinden emîn ediler. Zira onlar İslâmiyet'in her asırda bir Mücedid-i din ile yükseleceğine dair Hazreti Peygamberin bir hadîsi ile bu inançlarının sağlam bir temele dayandığına kani bulunuyorlardı.

Çünkü onlar *İslâmiyet ile İmparatorluk kaderinin bir olduğuna*, onunla birlikte kıyamete kadar yaşayacağına o kadar inanmışlardı ki, Osmanlılar dışında dinin muhafazası ve varlığı düşünülemiyordu. Nitekim İmparatorluk XIX. asrın birinci yarısında, Sultan Mahmud devrinde dâhilî ve haricî, o derece müthiş büyük düşmanlar ve buhranlar karşısında beşer takati üstünde bir irâde ile inkırazı önlemeğe çalışırken, umumî inanca göre bu devlet "*Devlet-i Âliye-i Muhammediye*" bulunuyor; İslâmiyet ile Türk imparatorluğunun aynı kadere bağlı olduğundan şüphe edilmiyordu. Kanunî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a gelen ve bir kaç yıl Türkiye'de kalan Alman elçisi Busbecq, saltanat ihtirasları ve cihan pâdişâhı'nın devleti ve "Nizâm-ı Âlemi" korumak için oğlu Mustafa'yı feda etmesi karşısında İstanbul'da umumî efkârın şu kanaatte olduğunu söylüyordu: "*Müslümanlar Osmanlı hanedanı sayesinde ayakta duruyorlar. Hanedan yıkılırsa din de mahvolur. Bu sebeple hanedanın, din ve devletin selâmeti ve bekası evlâddan daha mühimdir.*"

Osmanlı hanedanının takriben iki asır boyunca dâhi pâdişâhlar yetiştirmesi, büyük ilim, din ve siyâset adamlarının onun etrafında kaynaşması, âhenkleştirilen tarîkatler ve gaziler ile birlikte maddî manevî bütün kuvvetlerin birleşmesi üç kıt'aya, denizlere ve sayısız milletlere hâkim Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ilâhî emir olduğu ve "*Nizâm-ı Âlem*"in de bu sayede kaim bulunduğu inancını kuvvetlendirmiştir. Onuncu pâdişâhtan sonra gelen sultanlar arasında, kuvvetli, normal ve zayıfları bulunmakla, idarede bazı bozukluklar başgöstermekle ve medeniyet üstünlüğü Avrupa'ya geçmekle beraber Osmanlı cemiyeti, Tanzimat'tan sonra bir avuç züppe aydınlar müstesna, hiç bir zaman, manevî ve ideolojik üstünlük duygusunu kaybetmemiştir. O derecede ki, İmparatorluk yıkılışına sebep olan Cihan harbinde ve İstiklâl savaşında tarihî şan ü şerefine uygun kahramanlık destanlarını bir kere daha yaratmış ve onun nesli Türkiye'yi kurtarmıştır.

Osmanlı pâdişâhlarının *"Nizâm-ı Âlem"* dâvasının baş temsilcisi bulundukları için *"Zıllu'l-Allah fi'l-Âlem"* (Allah'ın yer yüzünde gölgesi) ve *"Halife-i Resul Allah"* sıfatlarını taşımaları *"El-Müeyyed min indillah"* (Allah tarafından teyid edilmiş) olduklarına inanılması artık tabiî idi. Zira Türk-İslâm mefkûresine yani Şeriat'a ve Osmanlı kanunlarına göre pâdişâhlar ve İmparatorluk dünyada ilâhî irâde ve adalete dayalı bir nizâmın davacısı olduklarına inanıyor; bunu imkân nisbetinde gerçekleştirmek istiyorlardı. Bununla beraber pâdişâhları kötülemek his ve hevesine kapılanlar, bu unvanları pâdişâhların ihdas ve icbar ettiklerini söylüyorlar ve bu sayede kendi istibdâd ve gururlarını anladıklarını ileri sürüyorlardı. Fakat Osmanlı pâdişâhları bu sıfatlarla din ve mukaddesata, kazara, saygısızlık gösterse bile bu azamet devrinin uleması ve din adamları buna müsamaha edecek kadar küçük insanlar değildir ve sanıldığı gibi bir mânâ asla düşünülmemiştir. Nitekim "Pâdişâh-ı âlem penâh" olan bu büyük pâdişâhların, şeriat ve kanunların bekçisi olan Şeyhül-İslâm ve din âlimleri karşısında, bazan en mühim teşebbüs ve kararlarından vazgeçtikleri malûmdur. Bu da ulu hakanların elbette istibdâd ve keyfî idareleri ile değil, İslâmiyeti ve Nizâm-i âlemi korumakta başlıca vazifenin kendilerine aid bulunduğuna inanmaları ile alâkalıdır.

Bu kudsî vazîfe ve icrâatları dolayısıyladır ki, Osmanlı pâdişâhlarının bir kısmı evliya sayılmış veya halk efkârında II. Sultan Abdulhamid misâlinde olduğu gibi bazı pâdişâhlar "Yedi Evliya" kudretinde düşünülmüştür ki, bu inanç ahlâk, fazilet ve hizmetleri bakımından büyük devlet adamlarının bu dinî mertebede görülmeleri tabiîdir. Manevî sukut ve tarîh şuûrunun bozulması neticesi olarak, son zamanlarda, ecdada karşı girişilen saygısızca isnat ve propagandalara karşı diğer görüşlerimizi belirtmeğe ve hataları düzeltmeğe çalışacağız.

G. Türklerin Manevî Gücü

Osmanlı İmparatorluğu'nda inhitat başladığı zaman Avrupa'da medeniyet hamleleri ilerliyor ve XVII. asırda İslâm-Hıristiyan dünyaları arasında bir kuvvet muvazenesi başlıyordu. Koçi bey millî efkâra tercüman olarak şöyle diyordu: *"Bu devlet-i Âl-i Osman öyle bir devlet-i azîmedir, ki bütün din ve devlet düşmanları yek-dil olup hücum etseler bi-emrillah cümlesine cevap vermek âsândır."* Fakat XVIII. ve XIX. asırlarda muvazene süratle aleyhimize bozulmuştur. Avrupa taarruzları devam ederken yeni bir kuvvetle meydana çıkan Rusya'nın giriştiği istilâlar inhitat halinde bulunan İmparatorluğun varlığını nihayet tehlikeye düşürüyordu. İslâm medeniyetinin temsilcisi ve koruyucusu olan Türklerin yalnız kalması maddî-manevî takatin zayıflamasına ve ciddi kalkınma imkânlarının zorlaşmasına sebep olmuş; daimî savaşmak geniş bir kalkınmaya fırsat vermemişti.

Filhakika mağlubiyet ve felâketler gittikçe ağırlaşıyor; Türk kanı derya gibi akıyordu. Artık medeniyet ve devir değişmiş; nihayet milletimiz kırıla kırıla Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı. Bununla beraber Osmanlı aydınları ve halk kitleleri medeniyet ve nizâm üstünlüğümüzden asla şüphelenmiyor; manevî mağlubiyeti kat'iyetle reddediyordu. Zira o günkü Türk mütefekkirlerine göre Avrupa'da gelişen kuvvet üstünlüğü sadece askerî ve teknik olup modern silâhlara sahip olunca mesele kalmayacaktı. Bu sebep ile XVIII. ve XIX. asırlarda gereken askerî ve tek-

nik yenilikler iktibas ediliyordu. İmparatorluğu yükselten millî-islâmî mefkûre ve değerler ezelî olduğu için bu manevî güce maddîsinin eklenmesi kâfi idi. Zira, *"Allah'ın te'yid ve himaye"* ettiği Osmanlı İmparatorluğunun bekasına inanıyorlardı.

Filhakika Osmanlı tarihçileri, İbn Haldun'un millet ve devletlerin doğuş, yükseliş ve inhitat olmak üzere üç devir geçireceklerini mukadder gösteren nazariyesine bağlı bulunuyorlardı. Ama çok sağlam ve kudsî temellere dayanan Osmanlı imparatorluğu bir *"Devlet-i ebed müddet"* olduğu için nazariyenin dışında ve müstesna sayılıyordu. Zira onun yükselişini te'yid ve tebşir eden manevî ve mucizevî âmiller şimdi bekası için de teminat idi. Lütfî Paşa. Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi başta olmak üzere Türk mütefekkirleri bu inancı bazı deliller ile de kuvvetlendiriyorlardı. Bu delillerin başında Hazreti Peygamberin *"İslâmiyet her asırda bir din müceddidi ile ihyâ olunacaktır"* hadisi vardı. Türkleri ve İstanbul fethi ile Osmanlıları tebşir ve tebcil eden hadîsler arasında bu sonuncuya bağlanmak İslâmiyet ile İmparatoruk kaderinin birleşmesi inancına dayanıyordu.

Sultan Mahmud zamanında devlet, haricî ve dahilî müthiş savaşlar, isyanlar ve buhranlar ile sallanıyor; dalgalarla boğuşan ve batmak üzere olan bir gemiye benziyordu. Fakat bu çelik iradeli ve kudretli padişah bir yandan korkunç fırtınalarla boğuşuyor; öte yandan da su alan gemiyi sular içinde yenilemek cesaretini gösteriyordu. Moltke'nin dediği gibi, *"Sultan Mahmud hayatı boyunca büyük bir elem çekti. Milletini diriltmek onun hayat felsefesi idi."* O azim tehlikelere rağmen insan takati üstünde ve ecdat yolunda vazifesini yaparken imparatorluğun *"Allah tarafından müeyyed* (kuvvetlendirilmiş) ve babasının "âyet-i semavîye (Kur'an) ile sabit bulunan din ve devlet" inancını muhafaza ediyor; İslâmiyet ile devletin müşterek kaderine

bağlı bulunuyordu. Bu sebepledir, ki bu inkılâpçı padişah imparatorluğu için *"Devlet-i Âliyye-i Muhammediyye"* adını kullanıyor; yeniçerileri imha ettikten sonra kurduğu orduya da *"Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediyye"* yâni "Allahın yardımına mazhar peygamberin ordusu" isim ve sıfatını veriyordu. Bu Fâtih ve Yavuz'un fermanlarında geçen ve orta çağlarda Türkler için kullanılan *"Cund Allah"* (Tanrının ordusu) mânâsında idi ve *"Hadîs-i kudsî"* yâni Allaha ait bulunduğu rivayet ve itikadını belirtiyordu.

Gerçekten *Türkler ve diğer müslümanlar İslâmiyet ile Osmanlı Devletinin müşterek kaderine o kadar inanmışlar ki biri yok olunca diğerinin var olacağı düşünülemiyordu.* Kanunî'nin ihtiyarlık günlerinde saltanat ve vârisleri hesabına başlayan siyasî mücadele tehlike teşkil edince (Padişah-ı âlempenah) Şehzâde Mustafa'yı *"Nizâm-ı âlem"* uğruna feda etmeye mecbur kalmıştı. Halk bir yandan bu kudretli şehzâde için ağlıyor ve şairlerin yazdıkları mersiyeler dilden dile dolaşıyor; öte yandan da Busbecq'in şahadetine göre umumî efkâr şöyle düşünüyordu: *"Müslümanlar Osmanlı hanedanı sayesinde ayakta duruyorlar. Hanedan yıkılırsa din de mahvolur. Bu sebeple hanedanın, din ve devletin selâmeti ve bekası evlâttan daha mühimdir."* İmparatorluk için kullanılan *"Devlet-i ebed müddet"* unvanı da bu inançtan geliyordu.

Kudret ve hayatiyetini mevkûrevî ve manevî gücünden alan Osmanlı imparatorluğu son günlerinde Çanakkale Destanı'nı yaratmakla ve nihayet Türkiye'yi kurtaran bir nesil bırakmakla milletimizin şanlı ecdadın vârisi olduğunu ispat etmiştir. Bugün milletimizin bir aydın suikasdına uğraması millî kültür, mefkûre ve mukaddesatımızın nasıl harcandığını bütün dahilî ve haricî düşmanlarımızın uyandığını ve devletimizin ne derece bir tehlikeye maruz kaldığını meydana koymuş; bununla beraber uyanmamıza ve hatâlardan dönmemize hizmet etmiştir. Şimdi Türkiye hak ve bâtıl bütün kuvvetlerin bir meydan muharebesi

sahnesi haline gelmiş; zaferin "*Allah'ın ordusu*" tarafından kazanılacağı, hayır'ın şerre ve imanın safsataya hâkim olacağı alâmetleri belirmiştir. Bununla beraber biz yine Bilge Han'ın "*Ey Tük milleti, titre ve kendine dön!*" hitabını tekrarlamalıyız. Çünkü tarihimizde görülmemiş bir cihad ile karşılaşmış bulunuyoruz ve "*Düşman karınca olsa da hor görmeyiniz*" atasözünün hikmetini bugün için daha iyi anlıyoruz.

H. Mevlâna'yı Ziyaret Münasebetiyle

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâm ülkesi haline gelmesini hazırlayan kudret ve mefkûrenin büyük bir merkezi olmak sıfatıyla Konya'nın tarihte ve Türklerin kalbinde müstesna bir mevkii vardır. İki asır İslâm dini ve Türk vatanı uğrunda cihad yapan Selçuklu Sultanları, âlim ve velîleri ve sayısız gazileri sinesinde tutan bir şehir Selçuk Devri'nin sonlarına doğru Mevlâna'yı yetiştirmek ve onun yeşil kubbesiyle kendisine taç yapmakla da Anadolu şehirlerinin tacdârı olmuştur. Bu tarihî hüviyeti ve sıfatı Konya'yı kudsîleştirmeye ve ziyaretgâh bir belde haline getirmeye sebep olmuştur. Hattâ bu hususiyetler dolayısıyla ilk defa Konya'nın takdisi de Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'ye aittir. Gerçekten, rivayete göre, Konya'yı Moğol tahribatından koruduktan sonra düşmanın bu şehre zarar veremeyeceğini tebşir ve orada doğanları da tebrik ederken Konya'ya "*Velîler Şehri*" (*Medinet'ül-Evliya*) lâkabını vermek suretiyle hem kendi varlığı ve hem de ifadesiyle bu şehri kudsîleştirmiştir.

Filhakika o büyük insan, engin ilâhî aşkı ve derin imanı ile Konya ve Türkiye hudutlarına sığmamış, ülkeler ve milletler çenberini aşmış ve beşeriyet içine taşmış olarak, kitleleri de yüce fikirleri ve duygularının cazibesine alıp kudsîyetin mihrakı, hak ve hidayetin vasıtası olmuştur. O:

Dinle neyden çün hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

beyti ile başlayan eserinde Allah'tan ayrı kalmanın ıstırabı ile coşar ve feryad ederken âlemin mâverâsından naklettiği

bu sesle bizleri de hem kendisine doğru çekmekte, hem de o istikamete götürmekte ve böylece insanları, kabiliyetlerine göre, bir tefekkür ve istiğrak âlemine sevketmektedir. Ruhlar bu duygu ile ulvîleştikçe ve ilâhî kudreti hissettikçe artık, buna vasıta olan, ney ve semâ'ın dinî bir mahzuru düşünülebilir mi? İslâmiyet'in esaslarına bağlandıktan ve kalbi onunla doldurduktan sonra ilâhî vecde ve ruhî yükselişe delâletleri ile ilgili olarak, bu vasıtalara kıymet ve mânâ atfetmekte isabet vardır. Eski Türk şamanlığı tesiriyle Türk tarikatlerine girmiş olan müzik ve sema'ı Mevlâna kendi tarikatına soktuğu için, eski şeyhler gibi o da, büyük şahsiyeti ve ilâhî cezbesi en mutaassıp din adamlarını bile ya kendisine bağlamış veya sükût ve saygıya davet etmiştir.

Bu iman ve aşk kudreti dolayısıyladır ki en büyük İslâm ve gaza devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bölgeleri Mevlevî zaviyeleri ile dolmuş; İslâmiyet'i yükselten bu devlet ve âlimleri bir ses çıkarmamış ve hattâ, bir zamanlar Osmanlı padişahları da, Mevlevî şeyhleri vasıtasıyla kılıç kuşanarak takdis edilmiş ve bu suretle de Mevlevîler ve Osmanlı Sultanları yücelmişlerdir. Esasen Mevlâna ney ve semâ'ı (raksı) âyinlere sokmamış; bunlar onu cezbeye getiren ilâhî aşk dolayısıyla mevlevîliğin malı olmuştur. Basit bir çekiç sesi karşısında ilâhî sırların azametini sezerek dönmeye başlayan Mevlâna'nın derin bir âlemden akisler yapan ney karşısında durması imkânsızdır. Dar düşüncelilere ve mutaassıplara rağmen İslâmiyet'in müzikten mahrum bulunduğunu iddia etmek de tamamıyla yanlıştır. Nitekim tecvide göre güzel bir sesle okunan Kur'an'ın huşû ve haşmetini kim inkâr edebilir? Veya bu maksatla Kur'an'ın kudret ve cazibesini arttırmak gaye değil midir? Mevlûd'un bu derece dinî ve millî bir anane haline gelmesinde müzik kudreti de âşikârdır. Mevlevîlik gibi Mevlûd da daha ziyâde İslâmiyet'in Türklere has güzel bir eseridir. Ecdadın yaptığı şekle ait ve ruhu takviye eden bu gibi birçok yenilikler de

Türklerin her milletten fazla bu dine bağlanmasına ve asırlarca onun uğrunda kan dökmesine sebep olmuştur. Böylece Türkler İslâmiyet sayesinde bin yıllık şerefli tarihlerini yaparken İslâmiyet de Türklerin iman ve mefkûreleri ile yükselmiştir. Müzik unsuru olmasa idi tekbir ve ilâhilerin heybeti ruhları bu derecede teshir edemezdi. Dinî müzik ile eğlence müziği arasındaki farkı kavradıktan sonra artık ney ve semâ'ın mânası da başkalaşır.

Yüksek aşk ve fikirleriyle imana kuvvet ve canlılık, kalblere heyecan ve insanlık, beşerî münasebetlere terbiye, nezaket ve zerafet getiren Mevlâna'nın Türk cemiyetinin ilerlemesinde hissesi çok büyük olmuştur. Gerçekten Mevlevî tekkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun her ülke ve bölgesinde asırlarca, Türk edebiyatı, sanatı, kültürü ve terbiyesinin feyz saçan ocakları, İslâmiyet'in kaleleri ve ileri karakolları vazifesini görmüştür. Mevlâna olmasa idi yüksek Türk cemiyet ve muhitlerini süsleyen millî müziğin çok yavan kalacağını hatırlatmakla sadece bir tesire işaret etmiş oluruz. Avrupa müziğinde kilisenin ve dinî müziğin rolü ne derece büyükse Türk müziğinde de Mevlâna ve umumiyetle tekkelerin tesiri buna benzemektedir. Asker bir millet olarak ordunun şetaret ve cesaretini arttıran ve saraylarda tekâmül eden laik müzik ile dinî müziğin bu kaynakları Türk müziğinin heybetini sağlamıştır.

Mevlâna ve Yunus Emre gibi büyük Türk mutasavvıf ve mütefekkirlerinin tarihî Türk cemiyetine ve İslâmiyet'te en büyük hizmetleri hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun manevî temellerini hazırlamak suretiyle tecelli eder. Filhakika başta bu büyük şairler olmak üzere sayısız Türk dervişleri, bu ölmez şiir ve fikirleriyle ilâhî aşkı ve insanlık ideallerini kalblerin heyecan kaynağı yaparken Türk fütuhat kapılarını da açıyor; cihangir bir millet ve devlet yaratıyorlardı. Bunlar yabancı din ve kavimlere geniş bir İslâmiyet ve insanlık anlayışıyla hitap ederken, bu esaslar üzerinde

kurulan Osmanlı hâkimiyetini sevdirmeye ve adaletini istemeye âmil olmuşlar ve bu sebeple de kitleleri İslâm hidayetine eriştirmişlerdir. Avrupa mezhep mücadeleriyle birbirini boğazladığı bir sırada, din ve vicdan hürriyetine kavuşmak emeliyle Protestanların Türk hâkimiyetini özlemeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu manevî temel üzerinde kurulmuş olması neticesidir.

Gerçekten Konya'dan Bursa'ya intikal eden ve daha kudretli bir şekilde kök salan gaza ruhu orada yeni bir devrin eşiğinde bulunduğumuzu müjdeliyor; Peygamberin hadîsleri ile vaad edilen İstanbul'un fethi dolayısıyla tarihin en kudretli bir imparatorluğu olan mukaddes Osmanlı Devleti doğuyordu. Başta Mevlâna ve Yunus Emre olmak üzere Türk cemiyetinin tekâmülünde bu mutasavvıfların hissesi ne kadar büyük ise onların yetişmesinde de bu cemiyetin tesiri aynı derecede mevcuttur. Mevlâna'nın babası ile diyar diyar dolaşıp Türkiye'ye gelmesi ve Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın onları daveti bir tesadüf olsa bile onun yükselmesinde bu muhitin tesiri çok büyüktür. Bu çaptaki tasavvufî fikirlerin kitleleri başka bir İslâm diyarında sürüklememiş olması ve Türk edebiyatını sarmış bulunması da bu sebeptendir.

Uzun bir izaha muhtaç olan bu mevzuda sadece bir mühim misâl vermenin kifayet edeceğine kaniyiz. Filhakika II. Kılıçarslan Malatya'da yaşayan Süryani Patriki Mihael'e yazdığı mektupların birinde Bizanslılara karşı kazandığı zaferleri onun dualarına borçlu olduğunu ve bu sebeple dualarını eksik etmemesini bildirmekle bu Hıristiyanlar'ı Rumlara karşı dâvasına kazanıyor ve İslâmiyet'e yaklaştırıyordu. Bu İslâm gazisi Selçuklu Sultanı'ndan üç asır sonra gelen ve Hazreti Peygamberin hadîsiyle tebcil edilen Osmanlı Sultanı Fatih de onun gibi Patrikhane'ye geniş bir hürriyet bahşetmekle ve bu müesseseyi yeniden kurmakla birçok kavimleri ve din mensuplarını imparatorluğuna

kazanıyordu. Böylece Kılıçarslan zamanında nasıl Süryaniler Rumlara karşı Selçukluları tutuyordu ise, Fatih Sultan Mehmed zamanında da aynı sebeple Rumlar Türk Padişahını Papa'ya tercih ediyorlardı. Bu misaller yüksek din ve siyaset adamlarındaki zihniyetin ne kadar birbirine uygun olduğunu göstermeye kâfidir. Göktürk kitabelerinin, kendi mazileri hakkında söylediği bir cümleyi hatırlayarak, azamet devrinin hükümdarları da, âlimleri de ve halk kitleleri de cidden birbirlerine uygun kimseler idi!

Bu hüviyeti dolayısıyla Celâleddin-i Rûmî yalnız Müslümanları değil, diğer din mensuplarını da hakka ve kemale yükseltmekte öyle bir tesir icra etmişti ki neticede, bu yolda birçok gayrimüslim yükselmiş ve İslâmiyet'e kazanılmıştır. Mevlâna bu yüksek şahsiyeti, aşkı ve müsamahası sayesinde birçok zındık ve düşükleri de dostlar çevresine alarak doğru yola sevketmiş ve kurtarmıştır. Bu sebepledir ki, cenazesinde Müslümanlar yanında Hıristiyanlar, Yahudiler ve Rafızî tarikat mensupları aynı alâka ve keder hisleriyle merasime iştirak etmiş idi. Bunlar, biz kendi dinimizi de onun sayesinde öğrendik diyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Mevlevîler: her büyük insan sadece kendi kavmi ve mensupları tarafından sevgi ve saygıya mazhardır, halbuki Mevlâna, müstesna olarak, bütün din ve kavimler arasında tazim görmektedir, diyerek haklı bir surette kendi pîrleriyle iftihar etmekteydiler. Mevlâna insanları bizzat kendi din ve mezhepleri içinde kemale ulaştırırken asıl kemalin İslâmiyet'le mümkün olacağını kendi varlığı ve vaazlariyle de telkin ediyordu ki, bu sayede İslâmiyet'in kabûlüne âmil olduğu Hıristiyanların sayısı onbinleri bulmuştu. Hattâ Mevlâna'nın Rumlar arasında şöhreti o kadar kuvvetli ve yaygın idi ki, ona *"Mevlâna"*nın tercümesi olarak *"Efendi"* olarak hitap ediyorlardı ki *"Efendi"* kelimesinin Türkçe'ye girmesi ve ulema sınıfına alem olması da bu suretle mümkün olmuştu. Onun kızı Melike Hatun'a da *"Efendi pula"* (Efendimizin kızı) lâkabını

veriyorlardı. Aynı sebeple Rumların; zevcesine ve anasına *"Kira"* hitapları da Kıra, *"Kira-i Buzürk"* olmuştur ki, bu Rumca hanım mânasında da *"KYRİA"*dır. Bu tabir o kadar yayılmıştır ki, Türkler'de çok defa bunu Türkçesiyle birlikte *"Kira hatun"* şekline sokmuştu. Bunlar Mevlâna'nın Hıristiyanlar arasında ne kadar büyük şöhret ve tesire sahip olduğunun dikkate şayan delilleridir. Bu unvanları Mevlâna'nın zevcesi ve annesinin ismi sanan ve millî gururlarına yediremeyen veya Rumca olduklarını da anlamayan bazı yazarlarımız beyhude yere uğraşarak bu lâkapları Türkçe izaha kalkışmışlar ve ona *"Kerrâ"* şeklini vermişlerdir. Halbuki bunlar sadece onun Hıristiyanlar arasında nüfuz ve şöhretinin büyüklüğünü gösteren bazı delillerdir. Mevlâna'nın geniş İslâmiyet anlayışını, yabancı dinlere karşı sonsuz müsamahasını ve nihayet insanlık duygularını ters bir mânâda kavrayan veya öyle göstermek isteyen bazı münevverlerin, Türkiye'de İslâm dininin son 30-40 sene zarfında ilim ve kültür müesseselerinden mahrum bırakılarak, hâsıl olan büyük manevî buhranından faydalanmak istedikleri sezilmekte, lâkin Mevlâna'nın eserleri ve İslâmiyet'e hizmetleri bu mânâsız gayretleri iflâsa mahkûm etmiş ve Türk Milleti de bu hüviyetiyle Mevlâna'sına sahip olmuştur.

Hak yoluna, insanlık idealine ve Türk kültürüne sayısız hizmetler yapmış olan bu büyük insan, yedi asır sonra bugün de Konya'ya hayatiyet ve ruhaniyet vermekte ve kitleleri oraya çekmektedir. Ölümünden hemen sonra Selçuklular tarafından inşa edilen ve Osmanlılar tarafından bugünkü şeklini alan *"Kubbet'ül-Hâdra"* (*Yeşil Kubbe*) dindarlara huşû verirken, tecessüs sâikasiyle ziyaretine giden Hıristiyan ve lâik insanlara da, muhakkak ki, maneviyatından bir şeyler hissettirmekte, ney ve sema' ile icra olunan âyinler de ulvî duyguları uyandırmakta ve geliştirmektedir. Bu manevî unsurlar yanında Mevlâna'nın türbesi de, kendi şahsiyeti ve eserleriyle mutenasib olarak, haşmetli ve ulviyet vericidir.

Aslında Mevlâna Câmi'nin her büyük insan için doğru olarak söylediği

"Öldükten sonra bizim türbemizi yerde arama;
Zira âriflerin mahrem sinesi bizim mezarımızdır."

gibi onun türbesi âriflerin ve idrak sahiplerinin kalbidir ve zaten böyle olduğu için de ziyaretine koşulmaktadır. Fakat onun büyüklüğünün güzel bir maddî timsali olan bu türbe de onun şahsiyeti bakımından bilhassa fikir ve iman seviyesi kifayetsiz olanlar arasında çok mânâlı bir tesire sahiptir ve âriflerin sinesindeki mezarın maddîleşen bir şeklidir. Böylece Mevlâna yıllık kırk-altmış bin ziyaretçisiyle vatanı maddî ve manevî bakımlardan faydalandırmakta ve şereflendirmektedir. Bu ruhî tesiri dolayısıyladır ki, dinî olduğu kadar da turistik bir mevzu haline gelen Mevlâna ihtifalleri, onun yüce varlığına karşı beslediğimiz tâzim duygularının rencide edilmesini bertaraf etmektedir. Yalnız her iki türlü ziyaretçileri toplayan bu ihtifal merasimlerinin daha dikkatli, saygılı ve tertipli cereyan etmesi ve turistik bir maksadın hissedilmemesi lâzımdır. Zira Konya'dan başka İstanbul ve Bursa cami ve türbelerinde kıyafet ve hareketleriyle saygısızlık gösteren yerli turistlere rastlanmaktadır. Açık saçık kıyafetle pantolonlu kadınların bu mukaddes yerlere girerek ve bir eğlence yerindeymiş gibi konuşma ve gülmelerinin ziyaret âdâbına aykırı olduğu, buna müsaade edilmemesi lazım-geldiği hatırlatılınca, küçük memurlar, bu gibi müdahaleler dolayısıyla merkezden ihtar aldıkları cevabını vermişlerdir. Bu ihtarların ilgili umum müdürler tarafından yapılacağını sanmıyorum. Zira dünyanın her tarafında bu ziyaretlerde kendine göre bir âdâb ve saygı vardır. Meselâ Avrupa'da bir kadın kiliseye sokak kıyafetiyle ve örtüsüz giremez. Bundan dolayı aşağılık duygusuna düşmüş olanların bu hususlara dikkatle "Devrimcilik!"-lerine bir eksiklik gelmeyeceği muhakkaktır. Bu vesileyle

Maarif, Evkaf mes'ullerinin ve mahallî âmirlerin âbidelerimizi maddî olduğu kadar manevî bakımdan da korumakla vazifeli bulunduklarını ve gereken âdâb ve disiplini sağlamaları icab ettiğini hatırlatmağa lüzum hâsıl olmuştur. Bu vesileyle bilgisizlik ve dikkatsizlikten ileri gelen bir hatayı kaydetmeden geçemeyeceğim. Bursa Yunanlılar tarafından işgal edildiği zaman, o zaman Yunan Başvekili olan Venizelos'un oğlu bir yedek subay olarak Osmangazi Türbesi'ne girerek çizmesi ve bastonu ile ona hakaret etmiş ve: *"Kalk bakalım, milletini kurtarabilecek misin?"* demişti. İşte bu oğul Venizelos, kabinede bulunmadığı ve resmî bir sıfatı olmadığı bir sırada 1947 yazında, Türkiye'yi ziyaret edince, kendisi resmî kabullere ve devletin teşrifatına nâil olmuştur ki, bu hüviyeti olduktan ve resmî bir sıfatı da kalmadıktan sonra böyle bir gaflet ve şuûrsuzluğa başka hiçbir memlekette rastlanmaz.

Mevlâna ihtifali dolayısıyla hatıra gelen hazin bir hakikat de meydana çıkmaktadır. Gerçekten eğer Türk milleti de bazı hükûmet ve münevverleri gibi idraksiz ve kısır bir inkılâp anlayışına kurban gitse ve şahsiyetini kaybetmekte bu kifayetsiz rehberlerin yolunda bulunsa idi, her sahada olduğu gibi ihtifallere imkân veren bir Mevlevî bulmak da kabil olmayacaktı. Böylece mukaddesat, millî kültür ve an'anelerin yıkılmasıyla, manevî olduğu kadar maddî bakımdan da, zararların ne nisbette büyük olduğuna dair göze çarpan bir misal meydana koymuş oluyoruz. Nitekim eğer Türk hükûmetleri ve münevverleri akıllı olsalar idi tarihin bize hediye ettiği büyük manevî mirası, yıkacak yerde, sadece maddî hesaplarla da olsa, korur veya ihya yoluna girer ve çok şeyler kazanırdık.

Meselâ İslâm dinin en büyük merkezi haline gelmiş ve en zengin hazinelerine sahip olmuş bulunan İstanbul dinî kültür müesseseleriyle de bu mevkiini muhafaza etse, hatta ciddi bir inkişaf yolunda olan İlahiyat Fakültesi kapatılma-

sa idi İslâm dünyasından gelen talebelerle dolar, siyasî ve kültürel rehberliği devam ederdi. Bundan başka dünyanın en zengin yazmalarını basar ve İslâm ülkelerine gönderir, maddî bakımdan da büyük imkânlara sahip olurduk. İslâm memleketlerinde hâlâ bizim hattatlarımızın elinden çıkan Kur'an-ı Kerim nüshalarına gösterilen rağbetin maddî faydaları gözönüne getirilirse inkılâp namına işlenen aptalca hatâların bize ne gibi zararlara mal olduğunu daha iyi anlarız. Bu medenî anlayış devam etseydi Türkiye'nin İslâm dünyasında, tarihten gelen manevî ve siyasî tesirleri, bugün müstakil devletlerin meydana çıkmasından sonra, çok daha büyük olurdu. Hiçbir millet aklını kaybetmedikçe bu büyük tarihî mirasını yıkamaz veya ondan müstağni kalamaz. Şarkın ve husûsiyle İslâm âleminin rehberi olan Türkiye'nin dünya siyasetinde büyük devletlere denk bir mevkiye sahip olması mümkün iken, muvakkat siyasi kombinezonlar müstesna, bugün manevî ve siyasî bir yalnızlığa mahkûm edilmişizdir.

Böylece Türk milletinin müsbet hamlesini köstekleyen ve millî kültürünü tamamıyla kısırlaştıran, bugünkü maneviyat buhranını hazırlayan bir bozuk zihniyetin sadece maddî zararlarına dair bir misali vermiş bulunuyoruz. Türkiye için hakikî turizm kaynağının Avrupa'dan ziyade Yakın Şark'ta ve Asya'da olduğunu kavrayacak kadar akıllı olsak ve budalaca kapıldığımız bir aşağılık duygusundan kurtulsaydık ilmî hiçbir esasa dayanmayan *Meryem Ana, Noel Baba* gibi uydurmalarla beyhude kendimizi aldatmaz, bize mahsus hoş keşiflerle vatanın kudsiyetini ihlâl etmez ve dünyada da gülünç bir duruma düşmez; gayretlerimizi tarihî mirasımızın istismarına yöneltirdik. Bugün Selçuk kasabasında muhteşem *İsa Bey camii* Efes harabeleri, Konsil, Saint Jean kilise bakiyeleri ve şimdi de hurafeler üzerine uydurulmuş Meryem Ana arasında feryad etmekte, itina ve tamir imdadı beklemektedir. Bu büyük eser de toprağa kavuşursa

bu kasabanın Türklüğüne ve vatan olduğuna hükmetmek kolay olmayacaktır. Bu münasebetle şu acı hakikati hatırlamak lâzımdır, ki bu toprakları vatan yapan sayısız fatih, gazi ve evliyanın türbeleri asırlarca tarihleri, kudsiyetleri ve menkıbeleri ile bir kültür mihrakı ve ziyaretgâh vazifesini görmekte ve kendi evlâtları tarafından kapandıktan sonra, çoklukla toprağa ve nisyana gömülmekte; öte yanda bunların yerine, uydurma veya harabe bakiyeleri olarak Yunan ve Hıristiyan ziyaretgâhları keşfolunmakta ve konulmaktadır. İnkılâp, ilerilik ve turizm safsatalarıyla girişilen bu iki başlı teşebbüsün, bu memleketin Türk vatanı vasıflarını silmek, milletin şuûr ve şahsiyetini yıkmak bakımından idraksizce veya şeytanca icatlardan biri olduğu şüphesizdir. Bu münasebetle bir hâdiseyi zikretmekte fayda vardır.

Eski tarihî âbidelerin olduğu gibi muhafaza ve tamiri yerine onların aslî haline getirilmesi ilmin cevaz vermediği bir hareket olarak Avrupa'da itibar görmediği için Roma'da FORUM, Atina'da AKROPOL, bugünkü haliyle muhafaza edilmiştir. Buna rağmen Hıristiyanlık gayretiyle Efes'teki Konsil kilisesi ihya edilmekle kalınmayarak hizmete açılmasına ve etrafında manastırlar ve papazlar için ikametgâhlar inşasına ve bir Hıristiyan merkezi yaratılmasına teşebbüs edilmiştir. Bu teşebbüs için bir turizm vasıtası olarak, veya böyle bir bahaneyle, bizde de hararetli taraftarlar çıkmıştı.

Bunun gibi Bayezıt meydanında sadece temeli bulunan bir Bizans zafer takının dikilmesine çalışılmıştır. İlme aykırı ve Avrupa'da itibarda olmayan bu teşebbüsler nihayet uzun müzakerelerden sonra Eski Eserler Kurulu tarafından reddedilmiştir. Türkiye'de husûle gelen dinî ve manevî buhran dolayısıyla Hıristiyanlığı yaymak için sarfedilen gayretleri düşünürsek bu teşebbüslerde İslâmiyet ve Türklük aleyhtarı emellerin bulunacağını hatırlamamak mümkün değildir.

Türk tarihi boyuca sayısız ata yadigârları sanat âbideleri ve türbeler, maalesef, inkılâp namına, bu medeniyet dışı

anlayışla, ya yıktırılmış, ya yıkılmaya veya nisyana mahkûm edilmiş ve böylece de halk arasında tarih, menkıbe ve efsaneleriyle bu toprakları vatan yapan vasıflar kaybolmaya başlamıştır. Asırlarca huşû ile ziyaret edilen büyük makamlardan biri, *Dânişment Gazi Türbesi*, bu vatanın iki büyük fatihlerinden biri olarak münevverleri, tarihî hüviyeti ile, halkı da velîliği ve kerametleriyle kendisine bağlamakta idi. Geçen asırda burasını ziyaret eden bir Avrupalının tasviri, anlayanlar için bir heyecan kaynağıdır. Bugün bu türbe artık bu mânasını kaybetmiş ve sadece tarihin kuru bir mevzuu olarak kalmıştır. Böylece inkılâp namına cehaletle bu milletin din, tarih, edebiyat, dil ve sanat mirası yanında bu toprakları vatan haline getiren pek çok tarihî kıymet ve millî an'anelerin nasıl yıkıldığına dair sayısız misallerden birini belirtmiş oluyoruz.

Bu vatanın tapu senetlerini teşkil eden bu millî âbidelerin bazen bizzat devletin mümessilleri tarafından yıktırılmış olması ise daha ağır bir leke olmuştur. İleriye değil geriliğe alâmet sayılan bu gibi misaller arasında Konya'da yapılan tahribatı hatırlamamak mümkün değildir. Mübarek Selçuklu Sultanlarının, mumyalı olarak, muhafaza edilmiş bulunan cesetleri keşif arzusuna kurban gitmiş ve darmadağın olmuştur. Konya'nın en eski medeniyet eserlerinden birini teşkil eden *Altın-Aba medresesi* (İplikçi camii), rivayete göre, rahmetli Remzi Oğuz beyin himmetiyle kurtulabilmiştir. Asırların tahribatına dayanan Edirne'nin pek çok medeniyet eseri bazı valilerin kazmalarına mukavemet edememiştir. Bayburt'ta Selçuklu devrinden kalma, *Sadr-i Şeria türbesi*, sadece kudsîyeti sebebiyle Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın inkılâpçı hışmına uğramıştır. Öyle ki bir içki sarhoşluğu içinde Cumhuriyetin koca Bayburt kazasını haritadan silebileceğini ifadeyle ve bir gecede bu tahribi yaptırmakla, gazap ve kudretinin derecesini ispat etmiştir. Trabzon'un tarihî mezarlığını park haline getiren vali de muhakkak ki

kendi ölçüsünde inkılâba hizmet etmiştir! Medeniyet namına yapılan bu medeniyet düşmanı tahribat bir zamanlar o kadar ileri gitti ki köylüler de bu cürümlere iştirak ettirildi. Köylerde arsa ve fidanlıklar vücuda getirileceği emirleriyle mezarlıklar yıkıldı, bazı bölgelerde köyler tarihî hâtıralarından mahrum bırakılarak ecdatsız bir hale geldiler.

Türk şehir ve âbidelerinin yıkılması bu son devre ve onun zihniyetine de mahsus olmadığı gibi asırların tahribatiyle de izah edilemez. Gerçekten tezyinat, kabartma ve heykellerle süslü ve geçen asırda mevcut olduğunu tafsilatıyla bildiğimiz müstahkem ve muhteşem Konya ve Sivas kale ve sur burçlarından bugün bir izin dahi kalmamış olması şaşılacak bir hadisedir. Bu durumda Kayseri kalesi ile kısmen surlarının ayakta durması çok sevindiricidir. Âsilerin sığınacağı kadar müstahkem bir yapı olduğunu bildiğimiz Konya *Alâeddin Darüşşifası* (Hastahanesi) büyük tarihî hanları, bir kısım cami ve medreseleri de bugün mevcut değildir. Elli yıl önce ayakta duran Selçuklu sarayından bugün sadece bir duvar kalmıştır. Böylece başta Sivas olmakla beraber Konya da, âbidelerinden ağır bir zayiat vererek bu zamana gelmiştir. Bununla beraber Konya yine de tarihî eserleri ve manevî havasıyla şahsiyetini muhafaza etmekte ve ziyaretçilerini memnun bırakmaktadır. Bu sebeple büyümekte ve modernleşmekte olduğu halde kozmopolitleşmeye de fırsat vermemektedir.

Konya, Kayseri gibi birçok Anadolu şehirlerinin bu mesut inkişafı bize ümit ve emniyet bahşetmektedir. Millî âbidelerin imar ve ihyası için on yıldan beri girişilen büyük hamleler ve âbidelerin korunması maksadıyla kurulan Eski Eserler Yüksek Kurulu'nun çalışmaları ve kararları daima hatırlanacak, bu medeniyet ve ecdat yadigârları yaşadıkça bu teşebbüsler unutulmayacaktır. Bu emeklere rağmen henüz kurtarılması lâzım gelen pek çok eser vardır. Bu vesile ile bu hususta bir küçük hatırayı kaydetmeden geçemeyeceğim.

Bir gün Bayezit'te otururken camilerimizin harap haline bakarak belirtilen üzüntü üzerine rahmetli Prof. Mükrimin Halil Yınanç, *"bu âbideler imparatorluğa göre yapılmış binalardır. Bunların yalnız inşaası değil muhafazası bile öyle bir kudreti gerektirir"* demişti. Bu söz o günkü ümitsizlik içinden harabenin mukadder olduğu kanaatini telkin ediyordu. Halbuki bir kaç yıl sonra, imparatorluk olmadan da imparatorluğa ait eserlerin tamir ve ihyasına muktedir olduğumuz isbat edildi. Böylece bu tamirler sayesinde başta İstanbul olmak üzere Konya, Bursa ve Kayseri şehirleriyle birlikte bu eserlere de hayatiyet bahşedildi.

Bu mühim hamleyi belirtirken hayatını aşkla millî âbidelere ve imana vakfeden Mimar Ali Saim Ülgen ve diğer ilgili arkadaşlarının da hizmetlerini hatırlamamak mümkün değildir. Hatta bu eserlerle birlikte onların da yâd edileceğinden eminiz. Bu uyanışa ve Yüksek Kurulun ilmî murakabe ve takiplerine rağmen hâlâ da eski eser tahribatının mevcut olduğunu, mesul makamların henüz suçluları cezalandırmadığını da esefle kaydetmeliyiz.

Bu uyanış ve hamle ile bütün âbidelerimizi kurtarmanın bile kâfi olmadığını belirtmeliyiz. Bu eserlerin sadece maddî medeniyet ve sanat mahsulü olmadığı hatırlanırsa bu hükmün isabeti daha iyi anlaşılır. Gerçekten bu ecdat yadigârları ilmî tetkiklerle, tarih, mukaddesat ve neticeleriyle şuûr ve vicdanımıza mal edilmedikçe ne bu eserler tamamıyla canlanır ve ne de bu vatanın yapısında ve millî kültürde vazifeleri kazanılmış olur. Türk sanat tarihinin hemen ve güçlükle üniversitelerimize girebilmiş olması ve bu sahada istediğimiz kudrette ilim adamlarının yetiştirilmemiş bulunması durumu göstermeye kâfidir. Her âbide bir Mevlâna türbesi olmadığı gibi asırlar boyunca Mevlâna arkasından teşekkül eden tarih, edebiyat ve sanat an'anesi bugüne ulaşmamış olsa idi türbesinin haşmeti de fazla bir şey ifade etmezdi. Bu sebeple, vatanperver ve hayırsever

münevver zenginlerinin himmetiyle İstanbul'da ve Konya'da vücuda getirilen Yüksek İslâm Enstitüleri'nin vazifeye başlamasını mühim bir teşebbüs olarak selâmlıyoruz.

Gerçekten bu ciddi insanlar önce müessir ile, yani en büyük eser olan insan unsuruyla işe başladıklarından dolayı hakiki münevver ve vatanperver olduklarını ispat etmişlerdir. Bu sebeple onlar, idealist hocaları ve talebeleriyle birlikte, çok tebrike şayandırlar. Bu hamiyetli insanlar diğer zenginlerimize de örnek olmuşlardır. Türkiye, 30-40 yıl tamamıyla dinî ilim ve kültürden mahrum bırakıldığı için bu müesseselerin zayıf bir durumda işe başlaması tabiidir. Fakat uzun sürmeden iman ve mefkûre kuvvetinin buralarını feyizli bir ocak haline getireceği ümidiyle memnunuz. Konya'nın tarihî hüviyeti ve manevî havası da bu mefkûreyi besleyecektir. İlmin dinî iman ve aşkla yükseldiğine dair İslâm medeniyeti tarihinin şahadeti yanında Avrupa'da da en çok ilim adamının kiliseyle ilgili bulunduğunu da unutmamak lazımdır.

Konya'nın manevî ve kültürel inkişafında büyük bir ümid bağladığımız İslâm Enstitüsü'nün modernleştirilen bir medrese üslûbunda inşası gerekirken, bir otel binası şeklini almış olmasından dolayı bir huzursuzluk duyduğumuzu da kaydetmeden geçemeyeceğiz. Bizim eski medreselerimizi andıran Oxford ve Cambridge kollejlerini görenler mimarlıkta inkılâpçılığın şahsiyetsizlikle değil medrese üslûbunun modernleşmesinde olduğunu takdir ederler. En kudretli medenî husûsiyetimizi tarihî mimarimiz teşkil ettiği halde ne çare ki bu sahada benliğimize doğru bir hamle yapılamamış ve bilhassa muazzam üniversite binalarımız da hiçbir mâna kazanamamıştır.

Bu vatanın kuruluşunda birinci derecede hizmet Selçuklu Sultanlarına ait olduğundan bunların türbeleri de müstesna bir itinaya kavuşması zaruridir. Büyük padişahlara "yedi evliya kudreti" atfeden millî an'anemiz de sebepsiz

değil, bilakis vatan ve milletin kaderiyle ilgili olmakla da mânâlıdır. Büyük bir sultan veya devlet adamının İslâmiyet'e ve millete hizmetinin mânâsı dolayısı ile bu inanışa ona göre kıymet vermekte isabet vardır.

Anadolu bugün halkıyle ve aydınlarıyla tam bir uyanış manzarası arzetmekte, vatanına sahip bulunmakta ve sapık münevverlere ve tahribatına karşı da millî bir cephe halinde birleşmektedir. Yaratılan felâketlere ve millî iradeyi ezmeye uğraşan bunca menfî kuvvetlere karşı yegâne kuvvetimiz de bu uyanıştır ve o her türlü hiyanetleri kahredecek bir kudret kazanmaktadır. Matbuatın solcu ve yıkıcı unsurların tesirinden kurtarılması, mefkûreci memleket evlâtlarının millî ruh ve arzuları temsile muvaffak olmaları da bu uyanışın en mühim bir tezahürü olarak, şükre şayan bir hadisedir. Bugün artık Konya, Kayseri, Bursa, Adana, Erzurum, Trabzon ve diğer bütün Anadolu şehirleri ayrı ayrı birer kale haline gelmiş ve vatanına sahip olma kudretini kazanmıştır. Konyalılar şehirlerinin tarihine, âbidelerine ve Mevlâna'larına çok şey borçlu olduklarını müdriktirler ve bu sebeple de âbidelere ve hatıralarına bağlıdırlar. Nitekim cehalet kazmasından kurtulan *Altun-aba camii* restore edildikten sonra kazanılmış ve nihayet halkın ısrarıyla de heykel döküntüsü müzesi olmaktan kurtarılmıştır. Esasen İslâmiyet gibi diğer dinler de mabedlerin başka maksatlarla kullanılmasını yasak ve hattâ telîn etmektedir, ki ilmin kanaatı da budur. Nitekim ecdada ve eserlerine saygı aynı zamanda millî ve medenî bir terbiye meselesi olduğu gibi, evkaf için çıkarılan bir kanun da bunu âmirdir.

Çok zayiata rağmen ziyaretçilerin Konya'dan tarihî ve manevî bir gıda alarak döndükleri muhakkaktır. Bununla beraber ecdadın hizmetleri ve Selçuklu medeniyetinin kudreti hakkında daha sağlam bir fikir edinmek için bu ziyaretçilerin Aksaray yakınındaki muhteşem ve görenleri hayran bırakan Sultan Hanını da mutlaka temaşa etmeleri gerekir.

Devrin medeniyet, ticaret, içtimaî teşkilât ve sanat kudretine delâlet eden Selçuklu Kervansarayları bu hüviyetleriyle dünyada emsalsizdir. Gerçekten Osmanlı azametinin timsali olarak Süleymaniye ne ise Selçuklu devri için de Sultan Hanı odur. Kerpiçten bir Selçuk sarayı karşısında Sultan Hanı, Topkapı karşısında Süleymaniye temaşa edilince, eski Türk saraylarının bu kadar mütevazi oluşları sultanların idealini gösterir. Filhakika bu hususta sadece ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in *"Allah'ın evi* (cami) *yanında kendime haşmetli bir saray yaptırmaktan hicap duyarım"* sözünü hatırlatmak kâfidir. Selçuklu devri ve medeniyeti için mutlaka büyük kervansaraylardan biri görülmelidir.

Bu yazı sadece bir Konya ve Mevlâna ziyaretinin hatırlattığı bir takım notların sunulması maksadıyla kaleme alınmıştır, Mevlâna hakkında Câmi'nin meşhur vecizesi akla gelmektedir:

Ben o yüce şahsiyetin vasfında ne diyebilirim:
Peygamber değildir, lâkin kitabı vardır!

Fakat böyle bir hükme varabilmek için daha onun tetkiki lâzımdır. Son yıllarda Mevlâna hakkında umumî ve bazen de roman tarzında bazı eserler yazılmıştır. Fakat henüz ne Mevlâna ve ne de Konya tarihi tetkiklerde yerlerini almış değillerdir.

Dizin

A. Toynbee 31, 37, 38, 59
Abbasi Halifeliği 42
Abdulhamid II. 92, 146, 149
Abdülhak Hamid 29
Acem Tarihçileri 133
Adana 168
Afrika 36, 109
Ahmed Naim 122
Akdeniz 41, 145
Akdeniz Medeniyeti 41
Akropol (Atina'da) 163
Aksaray 133, 169
Aksekili 122
Ak-Şemseddin 142
Alâeddin Keykubad 157
Ali Fuad Başgil 82
Allah 15, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 30, 33, 50, 64, 76, 77, 78, 86, 112, 114, 127, 133, 137, 144, 149, 151, 155
Allahsızlar 16
Altay Dağları 41
Altın-Aba Medresesi 164
Altun-Aba Camii 168
Amerika 29, 36, 109
Anadolu 40, 66, 71, 74, 85, 133, 143, 150, 154, 166, 168
Arapça 115
Araplar 74, 103, 145
Arap Tarihçileri 133
Aristo 40
Asya 36, 109, 162
Atina Felsefe Mektebi 102
Auguste Comte 25, 26
Avrupa 16, 17, 18, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 67, 68, 75, 82, 83, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 119, 122, 130, 144, 145, 148, 150, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 167
Avrupalılar 46, 95
Avrupalılaşma Hamleleri 91
Avrupa Medeniyeti 24, 29, 36, 40, 75
Ayasofya 116
B. Russel 30
Babâiler 90
Bağdad 42
Balkanlar 84, 85
Basra Körfezi 145
Batınî 18, 88
Batınî Cereyanlar 17
Bâtınîler 22
Bayburt 165
Bayezıt Meydanı 163
Bayezit 166
Bedreddin-i Simavî 90
Beldetün Tayyibetün 142
Birleşmiş Milletler 17, 142
Bizans İmparatorları 90
Bizanslılar 84, 89, 157
Bolşevik 33, 35
Bolşevik Devlet 34
Bolşevik İdare 20
Bolşevik İhtilâli 35
Bolşevikler 33, 111, 114
Bolşevizm 35
Budist 89
Budizm 18
Bursa 133, 157, 160, 168

Busbecq 152
Cambridge Koleji 168
Cermen 57, 86
Cihan Harbi 33
Cihan Harbi I. 30, 38
Cihan Harbi II. 31, 38, 112, 114
Cihan Harpleri 30
Civilisation On Trial (Medeniyet Tehlikede 31
Cumhuriyet 52, 65, 93
Cumhuriyet Devri İnkılâpları 57
Çaldıran 144
Çanakkale 138
Çanakkale Destanı 152
Çin 41
Dâdger (Nuşirevan) 28
Danişment Gazi 71
Dânişment Gazi Türbesi 164
Darwin 26
Deccal 21
Divân-ı Hümâyûn 144
Diyanet Müesseseleri 131
Diyanet Teşkilâtı 109, 114
Don-Volga 145
Dukas 144
Edirne 133
Efes 163
Efes Harabeleri 163
Eflatun 40
Einstein 19, 76
Elhamra Sarayı 133
Elmalılı 122
El-Müeyyed min İndillah 149
Endülüs 133
Epikür 39
Ergun Göze 9
Ermeni 112
Erzurum 168
Eski Eserler Kurulu 164
Eski Eserler Yüksek Kurulu 166
Eski Yunan 19
Evliya Çelebi 147
Ezan 115
Farabi 40
Fatih Sultan Mehmed 90, 142, 152, 158
Fener Patrikhanesi 90
Finike 40
Forum (Roma'da) 163
Fransa 80, 109
Fransız İhtilâli 75
Freud 29
Fr. Nitezsche 26
Garbçılar 92
Gelibolulu Ali 151
Germen 17
Germenler 18
Göktürk Hakanı 70
Göktürk Kitabeleri 158
Göktürkler 71, 89
Hacı Bektaş 71
Haçlı 145
Haçlılar 39, 144
Haçlı Seferleri 16, 17
Halife-i Resul Allah 149
Halim Sâbit 122
Halkevi 66
Hallaç 88
Haydarî 22
Hazarlar 89
Hazreti Ebu Bekir 85
Hazreti İsa 85, 86
Hazreti Muhammed 21, 85
Hazreti Ömer 84, 88
Hazreti Peygamber 70, 85, 112, 142, 151, 158
Hıristiyan 42, 57, 78, 80
Hıristiyan-Avrupa Medeniyeti 40
Hıristiyan Cemaatları 90
Hıristiyan Dünyası 97

Hıristiyanlar 85, 89, 114, 157, 158
Hıristiyanlık 16, 17, 18, 22, 29, 31, 32, 39, 42, 78, 79, 81, 86, 87, 89, 97, 102, 116, 163
Hıristiyan Seyyahları 63
Hıristiyan Unsurlar 91
Hilâfet 86
Hindistan 18, 41, 133
Hint Okyanusu 145
Hippokrat 40
Hippy'ler 22
Hiung 71
Hristiyan Medeniyeti 24
H. Spencer 26
Hulefâ-i Râşidîn 85
Humanisme 94
Humanite 25
Husrev I. 28
Hümanizm 61
Hz. Ömer 28
Irak 133
İbahiyye 22
İbn Haldun 31, 38, 147, 151
İbn Rüşd 40, 75
İbn Sînâ 40
İhvan Safa 88
İlahiyat Fakültesi 113, 162
İmam Âzam 115
İncil 86
İngiliz Kilisesi 76
İngiltere 80, 95, 117
İngiltere Parlamentosu 80
İran 17, 28, 133, 145
İranlılar 18, 103
İsa 127
İsa Bey Camii 163
İslâm 42, 85, 110, 141
İslâmcılar 92
İslâm Dünyası 41
İslâm Enstitüsü 167
İslâm Felsefesi 75, 123
İslâm Hukuku 68
İslâmiyet 17, 18, 22, 31, 32, 42, 46, 47, 57, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 97, 98, 102, 103, 108, 110, 111, 112, 116, 122, 123, 125, 127, 128, 148, 151, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 168, 169
İslâm Kongreleri 122
İslâm Medeniyeti 16, 17, 25, 40, 54, 56, 79, 103, 110, 167
İslâm Sanatı 68
İslâm-Türk Medeniyeti 40
İsmailîler 88
İspanya 39, 84, 97
İsrail Devleti 18
İstanbul 84, 124, 144, 148, 151, 157, 160, 162, 167
İstanbul Muhasarası 144
İstanbul Patrikhanesi 89
İstiklâl Savaşı 148
İsviçre Medenî Kanunu 99
İyonya 40
İzmirli 122
İznik 143
Japonya 94
Justinien 87, 102
Kalenderî 22
Kant 20, 77
Kanunî Devri 144
Kanunî Sultan Süleyman 64, 121, 143, 144, 146, 148
Kapitalizmin 32
Karadeniz 74
Karatay, (Selçuk Emîri) 134
Kâtip Çelebi 151
Katolik 17, 78, 85
Katolik Hıristiyanlar 115

Katolik Kilisesi 32, 75, 79, 119
Katolik Sultası 75
Kayser 86
Kayseri 166, 168
Kayseri Kalesi 165
Kervansaray 134
Kervansaraylar 64
Khruçef 34
Kıbrıs Seferi 144
Kılıçarslan 158
Kılıçarslan II. 89, 157
Kıra-i Buzürk (Kyria, Kira Hatun) 159
Kızıldeniz 145
Kızıl Elma 116, 146
Kilise 29, 32, 39, 75, 86
Kindî 42
K. Marx 26, 32, 37
Koçi Bey 147, 150
Komünist 32, 33, 34, 47
Komünist İdareler 21
Komünistler 120
Komünist Mücadele 28
Komünizm 20, 21, 26, 27, 29, 33, 47, 68, 77
Konsil 163
Konsil Kilisesi 163
Konstantin 86
Konstantiniyye 143
Konya 64, 133, 154, 157, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170
Konya Alâeddin Darüşşifası 165
Konyalılar 168
Köy Enstitüleri 67
Kur'an 19, 20, 42, 76, 85, 86, 114, 117, 139, 142, 155
Lâtin 17, 18, 57
Lâtince 115
L. Büchner 26
Luther 74
Lütfü Paşa 151
Maddecilik 37
Mahmud 151
Mahmud II. 92, 94, 146
Makrokosmos 23
Malatya 89, 157
Manî 89
Mansur 88
Marksist 74, 75
Marksistler 18, 37, 146
Marx 33, 36, 38
Marxizm 27, 30
Masonluk 118
Materyalist 20, 32, 33, 39
Materyalistler 19, 74
Materyalizm 20, 22, 24, 27, 29, 33
Mazdek 18, 28
Mazdekçilik 28
Mazdekizm 28
Mecelle 97
Medenî Kanun 98
Medinet'ül-Evliya (Konya) 154
Mehdi 30
Melike Hatun 159
Meryem Ana 162
Mesih 30
Meşrûtiyet 54
Meşrutiyet Devri 92, 93, 98, 105
Metafizik 25
Mevlâna 71, 90, 142, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 169, 170
Mevlâna Türbesi 167
Mevlevi 161
Mevleviler 155, 158
Mevlevîlik 22, 156
Mevlevî Zaviyeleri 155
Mezopotamya 40
Mısır 40, 133, 144
Mihael (Süryani Patrik) 157

Mihaloğu Ali Bey 143
Mikrokosmos 23
Milaslı 122
Milaslı İsmail Hakkı 99
Mimar Ali Saim Ülgen 166
Moğol İstilâları 22, 42
Moğollar 42
Moğol Tahribatı 154
Mohaç Zaferi 143
Mohatra 97
Moltke 151
Monothelisme 87
Murad Gazi II. 144
Musa Dînî 17
Musevi 89
Mümtaz Turhan 101
Müzik 156
Namık Kemal 91
Nizâm-ı Âlem 17, 18, 22, 138, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 152
Nizamiye Mahkemeleri 97
Noel 127
Noel Baba 162
Nuşirevan 28
Orhon Kitabeleri 70, 134
Ortodoks 17, 35, 85
Ortodoks Hıristiyanlığı 74
Ortodoks Kilisesi 87
Ortodokslar 89
Osmanlı Cihan Hakimiyeti 23
Osmanlı Devleti 71
Osmanlı İmparatorluğu 17, 41, 42, 64, 132, 138, 142, 147, 148, 150, 155, 156, 157
Osmanlı Kanûn-Nâmeleri 18
Osmanlılar 145, 151
Osmanlı Pâdişâhları 149
Osmanlı Sultanları 64
Osmanlı Türkleri 70, 90
Oxford Koleji 168
Papa 84, 158
Papalar-İmparatorlar 86
Paris 63
Patrikhane 90
Pavlof 35
Peygamber 147
Positivism 25
Positivist 75
Positivistler 26, 76
Pozitivistler 18
Prof. Dr. Osman Turan 9
Prof. Mükrimin Halil Yınanç 166
Proletariat 27, 33, 35
Protestan 17
Protestanlar 79, 84, 119, 157
Protestanlık 31, 74
Put-Perest 18
Put-Perestlik 17, 42
Râfizî Hareketleri 88
Reforme 94
Remzi Oğuz Bey 164
Renaissance 26, 39, 94
Renaissance Hareketi 25
Roma İmparatorluğu 86
Rönesans 52, 75, 79
Rum 112
Rumca 159
Rumlar 158
Ruslar 35
Rus Milliyetçiliği 35
Rusya 33, 35, 36, 47, 129, 150
Sadri Şeria Türbesi 165
Safevîler 145
Saint Jean Kilise 163
Sasanî Devri 28
Selçuk Devri 154, 169
Selçuk İmparatorluğu 87, 132
Selçuk Kervansarayları 169
Selçuklu İmparatorluğu 142

Selçuklular 90
Selçuk Sultanları 133, 168
Selçuk Sultanları Türbesi 71
Selim III. 92, 144
Selimiye 133
Seydi Gazi 71
Sicilya 39
Sinûsî 59
Sivas 165
Siyasal Bilgiler Fakültesi 82
Slavcılık 35
Slav Milletleri 17
Solcular 120
Sosyalist Cemiyet 27
Spengler 37, 38
Stalin 34
St. Pierre 86
St. Thomas 86
Suhreverdî 88
Sultan Hanı 169
Sultan Mahmud II. 59, 90, 148
Suriye 40, 57, 133
Suudi Arabistan 59
Süleymaniye 133, 169
Sünnîlik 90
Süryanî Patriği 89
Süveyş 145
Şah Kubâd (Kavad) 28
Şamanî Dini 89
Şark Ortodoks 78
Şarlman 86
Şehzade Mustafa 152
Şeyhül-İslâm 149
Şeytan 21
Şiî 145
Şiîler 86
Şükrü Kaya (Dahiliye Vekili) 165
Taaddud-i Zevecât 98
Tâc-Mahal 133
Tanzimat 45, 52, 59, 65, 91, 93, 94, 95, 97, 100, 141, 148
Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet 9
Tasavvuf 22
Teolojik 25
Teslis 127
Tezkiyetu'l-Luhûm 99
The Civilisation On Trial (Medeniyet Tehlikede 38
The Decline Of The West (Garp Medeniyetinin İnhitatı) 31, 38
Theophile 42
Tokatlı Lütfü 88
Topkapı 169
Topkapı Sarayı 64, 133
Toynbee 31
Trabzon 165, 168
Tuğrul Bey (Selçuklu Sultanı) 64, 132, 169
Turasan 71
Türk-İslâm Dünyası 95, 130
Türkistan 41, 133
Türkiye 9, 11, 12, 25, 43, 44, 46, 47, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 80, 81, 82, 85, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104-114, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 130, 136, 138, 140, 146, 148, 152, 154, 157, 159, 161, 162, 164, 167
Türkiye'de Manevî Buhran 12
Türkiye'de Mânevî Buhran-Din ve Laiklik 9
Türkiye'de Maneviyat Buhranı 11
Türkocağı 66
Türk Yurdu 12
Unesco 119
Uygurlar 89
Uzak-Şark 18

Uzak-Şark 41, 47, 145
Venizelos 161
Yahudi 80, 84, 112
Yahudiler 17, 84, 114, 158
Yakın Şark 16, 47, 162
Yaltkaya 122
Yavuz Sultan Selim 144, 152
Yedi Evliya 146
Yeniçağ Avrupası 95
Yunan 57
Yunan Filozofları 16
Yunanlılar 140
Yunan Medeniyeti 16, 40, 57
Yunan-Roma 18, 25, 41, 42, 61
Yunan-Roma Dünyası 22, 39
Yunan-Roma Medeniyeti 16, 36, 39, 40
Yunus Emre 142, 156, 157
Yüksek İslâm Enstitüleri 167
Zerdüşt 26
Zigetvar Seferi 146
Ziya Gökalp 57, 91, 92, 93, 105

TÜRKİYE'DE MANEVÎ BUHRAN

DİN VE LAİKLİK

PROF. DR. OSMAN TURAN

"AVRUPA'DA ORTAYA ÇIKAN LAİKLİK, DİN VE MEZHEPLER ARASI KITÂL VE MÜCADELELERE, DİNDAR VE DİNSİZLER ARASINDAKİ ÇATIŞMALARA SON VERMEK, İNSANLARI MÜTECÂVİZ BİR TAASSUPTAN FİKİR VE VİCDAN HÜRRİYETİNE SAYGI GÖSTEREN BİR ZİHNİYETE KAVUŞTURMAK MAKSADIYLA DOĞMUŞ, İLMÎ VE DEMOKRATİK BİR MÜESSESEDİR. TÜRK-İSLÂM DÜNYASINDA DİN VE MEZHEPLER ARASI CİDDÎ BİR KITÂL VEYA TEHLİKELİ BİR TAASSUP VE FİKRÎ TAHAKKÜM MEVCUT OLMADIĞINDAN VE BU ŞEKİLDE GÖZÜKEN HAREKETLER DE ASLINDA SİYASÎ BİR MÂHİYETİ HÂİZ BULUNDUĞUNDAN, TÜRKİYE'DE LAİKLİK DİNÎ VE İCTİMAÎ ZARURETLERİN BİR NETİCESİ OLARAK DOĞMUŞ DEĞİLDİR. TÜRKİYE'NİN GERİ KALMASI VE SON DEVİRLERDE İLERLEME VÂDİSİNDE İSTENİLEN HIZI ALAMAMASI MES'ULİYETİ, HALKIN CEHÂLET VE TAASSUBUNA DEĞİL, AYDINLARIN KİFÂYETSİZLİĞİNE, VE MEDENİYET DÂVAMIZI YANLIŞ TEŞHİSLERİNE, VE BU UĞURDAKİ SAKAT TEŞEBBÜSLERİNE AİTTİR; BU HUSUSTA, HATALI OLARAK TAASSUP BİR NETİCE İKEN SEBEP SANILMIŞTIR... TÜRKİYE'DE LAİKLİK TARİH VE SOSYOLOJİYE AYKIRI BİR AVRUPALILAŞMA HAREKETİNE KARŞI TABİÎ BİR ŞEKİLDE MEVCUT OLAN BİR MUKAVEMETİ KIRMAK MAKSADIYLA MEYDANA GELMİŞ, BU DİNÎ VE MİLLÎ MUKAVEMET DE, HATALI OLARAK "TAASSUP" ADINI ALMIŞTIR. LAİKLİK, BU İSABETSİZ GÖRÜŞ VE TEŞHİS DOLAYISIYLA, TAMAMIYLA BU MEFHUMA AYKIRI OLARAK, DİN VE FİKİR HÜRRİYETİNİ ORTADAN KALDIRAN BİR TATBİKATA VASITA OLMUŞTUR..."

ISBN 975-437-530-5

9 789754 375305